

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1975

A TARTALOMBÓL:

ARATÓ KÁROLY
KALASZ MÁRTON
PÁSKANDI GÉZA
TAKÁTS GYULA
VIDOR MIKLÓS
VERSEI

★

GÁLL ISTVÁN:
APRILIS BOLONDJA

THIERY ÁRPÁD
ELBESZÉLÉSE

TUSKÉS TIBOR:
BESENCE

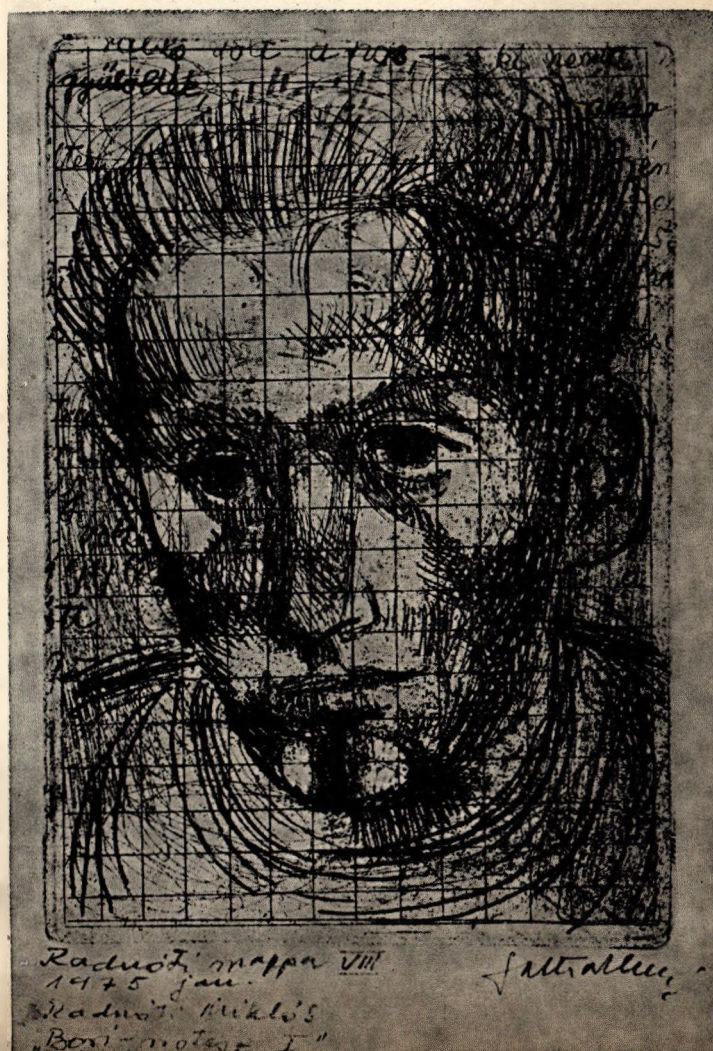
★

CZIGANY GYÖRGY:
VÁLTOZATOK
AZ ÉLŐ HANGRA

CSUKA ZOLTÁN:
JUGOSZLAVIAI KORKÉP

NEMES ISTVÁN ÉS
POMOGÁTS BÉLA
RADNÓTI TANULMÁNYA

SZAKOLCZAY LAJOS:
A SZABADKAI „ÉLETJEL”
KÖNYVSOROZATRÓL

SZÁMUNK SZERZŐI:

ANDRÁSSY LAJOS
ARATÓ KÁROLY
BALIPAP FERENC
BENKŐ ÁKOS
BODRI FERENC
CZIGÁNY GYÖRGY
CSANYI LÁSZLÓ
CSUKA ZOLTÁN
FRIED ISTVÁN
GALL ISTVÁN
GUTAI MAGDA
HARS ERNŐ
KALÁSZ MÁRTON
KÁRPÁTI KAMIL
KERESZTURY DEZSŐ
KOVACS SÁNDOR
MARAFKÓ LÁSZLÓ
NEMES ISTVÁN
ORSÓVAI EMIL
PASKÁNDI GÉZA
POMOGÁTS BÉLA
SZAKOLCZAY LAJOS
TAKÁTS GYULA
THIERY ÁRPAD
TUSKÉS TIBOR
VIDOR MIKLÓS

KÉPEK:

SOLTRA ELEMÉR

Radióti
mappa XII
1974. máj.
"Gyökér"
"Bori-notest V."

fallalaz

Raduotti mappa IX.

1975 jan.

"A lelemites aupal"

"Bori-motez II."

Jatralley

Razglednica
(1)

1944 avg. 30.

A bogyeck. kórt

Raduosi mappa XVII

"Razglednica (1)"

1944. okt.

"Bori-molen IX."

Jatradley.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVIII. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

1975. NOVEMBER

TARTALOM

TAKÁTS GYULA versei: Szép vagy, ámde mégis, Tudja, hogy készül, E fény-hideg, Kimondani - - -	963
GALL ISTVÁN: Április bolondja (kisregény, II.) - - -	965
ARATÓ KÁROLY versei: Kísérők, Bólintás régi szerelemre, Kölyökháború - - - - -	975
THIERY ÁRPÁD: Hétvégi látogatás (elbeszélés) - - -	977
VIDOR MIKLÓS versei: Tíz év, Vonulók - - - - -	991
KALÁSZ MÁRTON versei: Kicsit kopottan, Azt mondta: „Dinnye vagy - - - - -	992
TÜSKÉS TIBOR: Besence (riport, II.) - - - - -	993
KÁRPÁTI KAMIL: Vénuszoltár (vers) - - - - -	1004
HÁRS ERNŐ: Nyári hétvégek misztériuma (vers) - - -	1005
GUTAI MAGDA versei: Dal, Francia park - - - - -	1006
*	
CZIGÁNY GYÖRGY: Változatok az élő hangra - - -	1007
PÁSKANDI GÉZA versei: Don Juan, Áldozat - - - - -	1014
POMOGÁTS BÉLA: Költészet: védekezés és szembe- fordulás (<i>Egy fejezet Radnóti Miklós pályájának történetéből</i>) - - - - -	1015
NEMES ISTVÁN: Radnóti Miklós költészetének vitatott motívumai - - - - -	1020
ANDRÁSSY LAJOS: Esti dúdoló (vers) - - - - -	1025
ORSOVAI EMIL versei: Könyörgés önmagamhoz, Őszi vásár - - - - -	1026
♦	

CSUKA ZOLTÁN: Jugoszláviai körkép IV.	- - - -	1027
BENKŐ AKOS: Szirmai Károly, a kritikus	- - - -	1031
SZAKOLCZAY LAJOS: Egyetemes érték és helyi érdekű hagyomány (<i>A szabadkai Életjel-miniatűrök sorozat- ról, I.</i>)	- - - - -	1037
FRIED ISTVÁN: Csuka Zoltán: Poezija	- - - - -	1043

*

KERESZTURY DEZSŐ: Várkonyi Nándor: Dunántúl	- -	1044
KOVÁCS SÁNDOR: Gáll István: Az öreg	- - - -	1046
BALIPAP FERENC: Fekete Gyula: Mézeshetek	- - -	1047
ZENTAI MÁRIA: Timár György: Hármasoltár	- - -	1049
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Szentmihályi Szabó Péter: Lebír- hatatlan	- - - - -	1050
CSÁNYI LÁSZLÓ: Charles de Tolnay két Michelangelo tanulmánya	- - - - -	1051
BODRI FERENC: Bajomi Lázár Endre: Párizs nem ereszt el, A vörös szűz	- - - - -	1054
A Jelenkor krónikája	- - - - -	1056

K É P E K

Műmellékleten és a borítón

Soltra Elemér Radnóti-sorozatából

(Nádor Katalin fotói)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Iradónál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi

jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

75-4258 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Mielles Rezső

Index: 25-906

Szép vagy, ámde mégis

*Jánusz mandulafácskáján a virágot a május,
ám az enyém levelét nyár tüze égeti át.
Szép vagy, ámde kegyetlen szép Pannónia mégis;
jégbe veted szirmunk. Tűzbe a tánk levelét.*

Tudja, hogy készül

*Egy kapa hangját hallgatom – veri a földet aki meghal –
hallgatom aki meghalok – És készül az ünnep –
Gerendán lábát lógatva – Bacchus ül...
Készül az ünnep... Satuk karok között – s lábát lógatva
ő csak ül – Nem gondol kapára a verseinkre sem – Kihúzó
egy száraz nádat – alig alig hogy zengeti – mert tudja
jól – sohasem hal meg ő – és tudja mit csinálnék – ha
eljönne most a lányka...
Tudja hogy készül a bor – tudja hogyan a szerelem –
nélkülünk is kétezerben – mert ő itt marad – és eljön
majd akkor is a kedves...*

E fény-hideg

*Vad zöld ölén találtam rá,
sarkig nyitva a vaskapút...
Zord fák között a sétány
útján a szél süvítve fujt.*

*Zaklatva vitt és tört gallyak
fonnyadt lombját lépkedtem át.
A hidon túl fekete hattyúk
húzták hó-ormok csillagát,*

*melyet bárhogy akartam is,
hiába nyúltam érte,
eltűnt... Magasba, mint a sas?...
Vagy itt e kristálytalu mélybe,*

*mint tör!... Már szivemből hullva...
 S e penge tiszta éle
 e parkon át kísér, kísért,
 akár a hattyús csillag fénye...*

*Mert ez szorít, e fény-hideg,
 s e sarkig tárt bezárt kapu...
 Zord fák közt leltem én e parkra!
 Útján a szél vonítva tű...*

Kimondani

*Vad kísérlet – az ember is maga – Kivül az űrlaboratórium –
 Belül még nagyobb – a lélekűr maga...
 És kört a kör szeli – olyan arány-mezők – és végtelen
 lencsék alatt – mely nem is emberi...
 A semmi és a szív
 két oldalán
 és között
 egyetlen végtelen halad –
 elérni
 tárgyát és falát –
 Kimondani mint egy virág –
 a tetten ért
 EZ VAN ÉS IGY –
 elérhetetlen igazát...*

Április bolondja

II.

Miklós úr az ablakhoz lép, lenéz az udvarba. Nem sokat lát az alkonyatban, és különben is szemüveget kellene viselnie (de az nem illik hozzá). Összehúzott szemmel próbál kivenni valamit a lenti mozgásból, ám mintha víztükör alá akarna belátni, bizonytalan foltokat lát. De csak nem fog itt leselkedni?! Még utóbb betoppannak, és rajtacsípi, hogy... Nem, azt nem!

Visszahúzódik az asztalhoz, megáll előtte, két karját összefonja a mellén. Így fogadja a betolakodókat. De nem jó ez a póz. Hátrateszi a kezét. Ez sem jó. És ha csak lógatná a karjait? Kipróbálja, így meg valahogy védtelennek érzi magát.

Csönget.

– Szivart – parancsolja.

Micsoda alak lehet az a nyilas? Biztos, hogy egy nyomorult féreg. Előre utálkozik tőle. Véreres szemű, részeges fráter. Beesett mellű. Piskóta lábú. A körme lerágva. A tenyere izzad. (Kezet nem fog, hiába nyújtogatja. Fúj!) Könnyű lesz vele elbánni. Nagyon könnyű. Olcsó kis diadal.

Nagyokat szív a szivarból, szinte lóg rajta, ugyanis a lábát nem érzi izgalmasában. Mikor meghallja, hogy kintről közelednek, kezével széthessegeti a sűrű füstöt. Mégse fogadhatja őket úgy, mintha felgyulladt volna.

Bélával egy százados jön. Összekoccantja a sarkát, fejét kurtán megbiccenti, és szembenéz vele. Egyenruhája kifogástalanul áll, csak az Árpád-sávós karszalag szokatlan rajta.

Miklós úr meghökken. Nagyon meghökken.

– Torkos Gyula százados – mutatja be Béla, és még azt is hozzáteszi: – Engedelmeddel.

Miklós a fölényét elfelejtve bámul erre a ropogós mozgású tisztre. Milyen nyílt az arca! A szája szép vonalú, akár egy férfikölni hirdetése. Talán csak a szeme furcsa, szabálytalanul távolesik egymástól a két szem, ezért mintha mindenfelé látna, oldalt, sőt hátra is – és ettől az egész arc kissé ijesztővé válik.

Nézik egymást, és végre mondani akarja, leereszkedően, hogy „tessék, kérem, mi az óhaja...” – amikor a százados kijelenti (nem kérdi):

– Idehozták azt a pilótát.

– Na, de...

– Ne mondjunk semmit, amit később megbánnánk!

Miklós úr megkapaszkodik az asztalban, és nagyot szív a szivarból.

– Azt hittem, kérdezni akar valamit, azért jött.

– Ide hozták. Ezt nem kérdezem, tudom.

– Ha szabadna...

– Hogy honnan tudom? Megnéztem az autóját, ez volt az első dolgom.

– És az autóm mondta, hogy...?

- Sáros a kereke. Friss sár.
- És ebből...
- A százados nem hagyja beszélni, kurtán pattognak elő szájából a szavak.
- A sofőr bevallotta az első pofon után.
- Miklós mintha el akarná dobni a szivart, olyan mozdulatot tesz a karjával. De ez csak a felindultságát jelzi.
- A sofőr ki van rúgva!
- Torkos nézi őt avval a furcsán kétfelé álló szemével.
- Azt állítja, hogy az az ember illetéktelen? Bosszúból beszélt? Nem is ült a kocsiiban? Talán ön vezette az autót? Nincs is sofőrje?
- Ennyi kérdésre hirtelenjében nem tud válaszolni.
- Természetesen van sofőröm, illetve volt, de kirúgom, most azonnal, ha ilyeneket mondott.
- Torkos kurtán biccent.
- Szóval igazat beszélt.
- Egyáltalán nem kellett volna beszélnie! Hogy jön ahhoz? És magának, százados úr, nem kellett volna őt megkérdeznie. Egyáltalán nem! Nem tűröm, hogy rólam a személyezettel trafikáljanak!
- Megszívja a szivart, de a keserű füstöt ingerültségében félrenyel, és alig bírja elkerülni, hogy ne kezdjen füldokolva köhögni. A szemét kell törölgetnie.
- Hol van a pilóta. Elviszem.
- Torkos csak ennyit mond, az se érdekli, ha vendéglátója itt fullad meg a szeme előtt.
- Miklós urat ez végképp kihozza a sodrából.
- Semmiféle pilótáról nem tudok - hadonászik - ezt tessék tudomásul venni! Az én szavamban nem szokás kételkedni! Remélem, érthetően beszéltem.
- Torkos avval a szétálló két szemével nyugodtan néz előre, de mintha mindent látna, nem csak ami itt a dolgozószobában van, hanem azon túl is, az összes többi szobákban, folyosókon, lépcsőházakban, kamrában és a padláson, istállóban, csűrben, kocsiszinben, bárhol a kastélyban.
- Meg fogom találni, akit keresek, és elviszem - jelenti ki. - Ezért jöttem.
- A százados úr nem beszél a levegőbe - veti közbe a főispáni báty. - Megmondtam neked előre, fiam.
- Igen, erősíti meg százados, feltétlenül megtalálja az illetőt.
- At akarja kutatni a kastélyt? - fuldoklik tehetetlenül a házigazda.
- Arra is sor kerülhet.
- De arra én nem adok engedélyt!
- A százados előre tolja derékszíján a pisztolytáskát. Főlösképpen ezen vitatkozni, mondja, mert ez mellékes kérdés, a ház ura a méltóságos főispán úr is, ő pedig nem tagadná meg az engedélyt, de erre sincs szükség, mert hadműveleti területen a katonaság legjobb belátása szerint cselekszik, ez bevett és törvényes eljárás, kár hát erről szót is ejteni. De a kastélyban egyéb különös dologra figyelt fel, amiről nem tudott: ezek a foglyok, tele van velük az udvar, és különös módon csupa a nyugati haderő egyenruháját viselő foglyot látni!
- És ezek mit keresnek itt? Hogyan kerültek ide?

Miklós úr visszatalál a szivarjához. Meggyújtja. A keze még remeg a felindultságtól, de már nyugodtabb.

- Teljesen törvényes, százados úr. A hatóságtól kértem és kaptam őket.
- Van erről igazolás?
- Természetesen papír van róluk.
- Szabadna látnom?
- Természetesen szabad.
- Ellenőriznem kell, hogy mindenkiről van-e papír.
- Csak tessék.
- Ki a tolmács? Hogyan érintkeznek a foglyokkal?

Miklós a levegőbe kanyarít a kezével, magabiztosan, szinte élvezve a helyzetet. Mert csak a mama, a méltóságos asszony tud angolul, de ő teljesen visszavonultan él, nagyon öreg, nem zavarhatják.

- Kérem - biccent Torkos lovagiasan. - Így is elboldogulok.

Összekoccantja a sarkát, és fordul ki a dolgozószobából. Miklós úr ködös szemmel néz utána. Uramisten, micsoda ember!

Torkos Gyula apja, idősebb Torkos Gyula, a bábolnai katonai méntelepen volt takarmánymester, törzsőrmesteri rangban. A lótenyésztés foglalta le minden gondolatát, a szolgálat; a családja, felesége és öt gyermeke, csupán jelentéktelen magánpasszióknak számított, amennyit egy hivatásos katona még épp megengedhet magának, mint a tenyésztés egyik rokon területén folytatott kísérletet.

A fiából - mert rajta kívül lányai voltak - szívesen nevelt volna tisztet, ez azonban a húszas években lehetetlen, mert a tiszt iskolákra az antant korlátozó előírásai miatt kevesen juthattak be. Gyula tanítóképzőt végzett, s alig került állásba, apja, a marcona törzsőrmester meghalt: szívgyengeség végzett vele.

Nyakába szakadt a család, anyja a nyugdíjból nem bírta eltartani apró hűgait.

Küzdelmes életükben a háború kitörése megváltást jelentett. Gyulát az első között hívták be, a karpaszományos zászlós a zsoldon kívül megkapta az államtól a tanítói fizetést is. Mások azon ügyeskedtek, hogy életben maradjanak - ő csak arra vigyázott, hogy ne szereljék le. Sebesülése után is újra frontszolgálatra jelentkezett. Hovatovább a komáromi hadtestnek örökös törzstagja lett. Jó katona, de ez talán magától értetődő. Egyetlen különleges vonása, hogy nagyon hitt a győzelemben.

És itt álljunk meg.

Torkos Gyula ugyanis nem vezérekben, eszmékben hitt, hanem a háborúban. A háborúk törvényszerűségeiben.

Hüvös gondolkodású ember, akit megpróbált az élet. Nem vesztette el soha a fejét. Mindent józanul mérlegelt, meggondolt. Ezt is végiggondolta ezerszer, ezt a háborút. És úgy döntött, hogy ezt meg fogják nyerni.

Nem értékelte túl a magyar hadsereget. Sőt, rossz véleménnyel volt róla. Tapasztalta, hogy a katonák többsége nem akar harcolni, nem érzi magáénak az ügyet, a tisztikar pedig nem áll hivatása magaslatán. Lenézte őket. Hüvösen, okosan.

Hát akkor?

Két tényező dönti el a kérdést, így okoskodott:

1. Magyarország évszázadok óta mindig elvesztette a háborúit, egyszer pedig véget kell érnie ennek a rossz szériának. Ez úgynevezett magasabb szempont. Nevezhetnénk megérzésnek. Olyan érv, amivel nem lehet vitatkozni. Transzcendens tényező.

2. Németország Európa legjobb katonanemzete. Mindig meg is nyerte a háborúit, kivéve az első világháborút. Ez véletlen volt. Véletlen azonban csak egyszer fordul elő. Azért véletlen. Persze, számolni kell vele. De ha valaki mindig győz, és egyszer veszít, akkor a véletlen le van tudva. És legközelebb biztosan nyer. Ez vaslogika.

Látható, hogy semmi kisszerűség nem férközött be ebbe a gondolatmenetbe. Indultok, eszmék, gazdasági tényezők? Ez mind kívül esett a rendszeren, ami a maga nemében tökéletesen gömbölyű, akár egy biliárdgolyó.

Torkos Gyula úgy gondolja, hogy nyugodtan hihet a végző győzelemben. Ez nem is hit – bizonyosság. Hiszen a hitet is megveti. Gondolkodó ember nem hisz, hanem kiszámít valamit. Az ő képletének megoldása pedig csak egy lehet: a győzelem. Nem kell nyílnak lennie ahhoz, hogy megingás nélkül álljon a helyén.

Egy másik ember logikájával szemben általában tehetetlenek vagyunk. Ez annál inkább így van, minél inkább meg akarjuk érteni a másikat. Mert miért akarjuk megérteni? Hogy meggyőzzük a saját igazunkról. Az úgynevezett „józan” érveink azonban hatástalanok, leperegnek embertársainkról. Mert azok meg a saját logikánk termékei. Bűvös kör.

Aki ebbe belegondol, hajlamos azt hinni, hogy minden ember különleges burokból él, ami egy acélharangnál szilárdabban veszi körül. Nincs szükségünk a teknőc páncéljára, a törzsfejlődés során a homo sapiens gondolati úton állította elő a maga páncélját.

Minderről Rády Miklósnak bőséges tapasztalatai vannak. A saját életéből. Gyermekkorában a bátyja uralkodott rajta, mindig azt kellett tennie, hiába vonakodott, amit Béla kitalált – de utólag őt szidták meg, mert még kimagyarázkodni se tudott.

Aztán fiatal házas volt, gondtalanul boldog, amikor a felesége hirtelen avval állt elő, hogy rosszat érez, a jövőjük bizonytalan (ezt mondani egy férjnek, aki főispán! – a megye első embere...), váljanak el, különben is Bélába szerelmes, hozzá akar menni. Mit ért a beszéd? Semmit. A sok higadt és a még több viharos magyarázkodás! Helén csak a vállát vonogatta, és igaza lett, válásuk után rövidesen Miklósnak le kellett köszönnie a főispánságról, politikai karrierjének vége lett, épp oly megmagyarázhatatlan módon, ahogy a házasságának. Béla volt a jövő embere.

És maradjunk a nőknél.

A háború harmadik évében megjelent Anna. Pestről jött, a szüleit elvesztette, és kijelentette, hogy nincs hová mennie. Miklós keresztlánya, de ő erre alig emlékezett, mert szokása szerint automatikusan vállalta az alkalmazottak gyermekének keresztapaságát. Ki emlékszik már arra a társalkodónőre, aki rövid ideig az anyja mellett lebzelt, de leánykája születése után csekélyke végkielégítéssel és az egyik gazdatiszttal eltávozott...? Anna maradni akart, és maradt. Miklós úr belenyugodott ebbe (nem bánta meg!), mint minden megváltoztathatatlanba, amit mások akarata föléje tornyozott.

Sejthetné hát, hogy tehetetlen lesz Torkos százados logikájával szemben is.

Amikor a százados visszaér, kezében a foglyok névsorával és a kihelyezésüket bizonyító hivatalos papírokkal, Miklós úr még fölényesen néz át rajta. Csak ennyit kérdez a szivarfüst mögül.

- Nos, kérem?
- Megejtettem a létszámmellenőrzést.
- És mire jutott?
- Pont annyian vannak, ahány idegenről szólnak a papírok.
- Tehát minden rendben?
- Semmi sincs rendben.

Miklós úr felkapja a fejét. Hogyan? Talán eggyel kevesebben kellene lennünk?

Akkor hiány mutatkozna, ingatja fejét a százados, ez a kincstári állomány hűtlen kezelése, ami eljárást vonna maga után.

És ha eggyel több lenne?

Az elképzelhetetlen, véli a százados, papír nélkül nem adnak ki foglyot.

Ha a létszám egyezik, sóhajt Miklós úr, akkor mégiscsak rend van. Nemde?

Ha minden rendben lenne, mondja a százados, akkor ő nem lenne itt. Miért jött volna ide? Világos?!

Miklós úr nem valami jó matematikus, a kalmárszellem idegen tőle. Kezd bizonytalan lenni.

– De hiszen azt mondta, hogy pont annyian vannak, ahányról papír van, akkor mégis...?

- Mégsincs rendben a dolog.
- Nem értem.

Mert eggyel mégiscsak többen vannak – löki le az igazolásokat az asztalra a százados. – A ma délutáni pilótával! És ha az nincs köztük, akkor bújtatják valahol. Meg kell találnom.

Miklós idegesen néz az öccsére, Béla malmozik az ujjáival.

– Be kell látnod, fiam, hogy teljességgel logikus, amit a százados úr állít.

- De ez... Ez – ez hallatlan...! Ez a csűrös-csavarás...

A százados merően néz maga köré, és a szétálló szemek mintha mindent látnának, nem csak ami itt a dolgozószobában van, hanem azon túl is, az összes többi szobákban, folyosókon, lépcsőházakban, kamrában és padláson, satöbbi, satöbbi...

– Sajnálom – mondja higgadtan – egy valaki bujkál. Meg fogjuk találni.

- Házkutatás? – hördül fel Miklós. – Ez lehetetlen, nem engedem.
- Ne okoskodj, fiam – csillapítja Béla.
- Tekintettel kell lennünk a mamára, te mondtad!

A főispán erre kicsit lehunyja a szemét, aztán Torkoshoz fordul.

- Van valami megoldás, kérlek?
- Eggyel többnek kell lenni – hajtogatja a százados. – Odakint pedig minden stimmel. De ezt már mondtam. A bujkálót megkeressük. Ha csak...
- Ha csak! Nos?
- Ha csak a keresett személy nem volt az ellenőrzöttek között. Akkor egy másikat rejtettek el. Ez esetben el kell vinnem egyet az ott jelenlévők közül. És van is köztük egy néger, azt a testvérek nagyon kinézték maguknak. Lehet, hogy igazuk van?

– Ne izgasd fel magad, fiam – szól közbe gyorsan Béla, mert aggódva látja, hogy az öccse arca egyre lilább. – A százados úr nagyon logikusan beszél.

De van itt még más is, közli Torkos Gyula, aki a házigazda elszíneződését (helytelenül) ijedtségnek véli. Az emberei felfedeztek valakit a személyzet között, akinek a kapcsolatai nyilvánvalóak egy bizonyos másik emberhez, akiről a városban azt tartják, hogy veszélyes felforgató elem. István? – hüledezik Miklós, a kertészem? Igen, bólogat a százados, a Muhai, és biztos hogy az ő lelkén szárad a délutáni pilóta-bujtató is.

– Ki se tette a lábát az udvarról! Ezt az egész háznép tanúsíthatja! – tör ki Miklós úr.

– Más nem lehetett. Őt is magammal viszem.

– Nem engedem.

– Ellenállás? A katonai hatósággal szemben?

– Nekem is megvannak a magam emberei, százados úr!

– Erősítést hozok a városból.

– Próbálja meg! Próbálja meg!

Torkos Gyula százados még egyszer merően szemrevételezi őt, és a szétálló szemek mintha mindent látnának, nem csak ami itt a dolgozószobában van, hanem – stb, stb. Aztán megfordul, kimegy, és határozottan csatintja be maga mögött az ajtót.

– Visszajövünk az egész bagázsért!!!

4.

A főispán még percek múlva is az ajtóra mered, amely olyan határozott csattanással csukódott be a százados után.

Uramisten! – talán jóvátehetetlen dolog történt.

És ezért egyre az ajtót bővíti, kigúvadt szemmel, hogy hátha vissza lehetne csinálni az egészet, mondjuk: nyílik az ajtó, behátrál a százados, és újra itt áll előttük, mintha el se rohant volna... De mindez csupán képzelgés.

Megrázza a fejét, és rosszállóan fordul az öccséhez.

– Ez nem helyes. Ujjat húzol a hadsereggel? – Kicsit elgondolkodik, és hozzáteszi (nem tudni: fenyegetően? – vagy ellenkezőleg: vigasztaló formán? – esetleg egyszerűen ténymegállapításként?) szavaihoz a következőket: – Az egész magyar hadsereggel.

Miklós eddig mozdulatlanul állt az íróasztala előtt, derekát kihúzva, lábát megfeszítve, előreszegzett állal, mint egy hősi emlékmű – de most érdeklődve a bátyjára pillant, és a teste rögvést megereszkedik, mert a rettenthetetlen ember pózában már kezdtek görcsbe rándulni az izmai.

Valószínűleg fontos beszélgetés kezdődött volna kettejük jöött a hadi kilátásokról, az ország állapotáról. De a történelmi helyzet – magyar fátum! – ezt megakadályozza.

Nyílik ugyanis az ajtó, betolakszik Mili, mögötte Anna, Mili kezében tálca, Anna is tálcat egyensúlyoz, az ezüsttálcsák megrakva findzsákkal, kanakkal, damasztzsalvétával letakart tálakkal, nemes porcelánnal, monogrammos evőeszközökkel. Anna a háttérben félszegen mosolyog, Mili azonban magabiztos édességgel néz a gondterhelt urakra.

– Elmentek az idegenek – jelenti. – Tálalhatjuk az uzsonnát?

Ha a Rádyak kettesben maradtak, gondolja, kibékültek. Épp ideje. És a békülést meg kell pecsételni. Egy közös uzsonnával, természetesen.

A háznép mindig rokonszenvezett Béla úrral. Talán pont azért, amiért olyan kiszámíthatatlanul úr volt: egyszerre barátságos és fölényes, kedélyes-kedőn csipkelődő és alpárián ordító, nyájas és kötekedőn parancsolgató, ilyen, amióta csak az eszüket tudják. Mindent tehet, elvégre ez az ő családi fészke. (Miklós úr csöndes szívóssággal szorította ki innen az elmúlt évben, de ezt a cselédség felróná neki, ha egyáltalában eszébe jutna megítélni a magatartását.)

Most is, lám, Miklós értetlenül, döbbsen szemléli a fehérnépeket, Béla azonban kezdi kigombolni magán a lengyel bundát, mert való igaz, itt az uzsonnaidő. Ha ilyenkor érkezett, mindig terített asztal várta, amíg bejárása volt a kastélyba.

– És tejszínhab van a kávéhoz? – kérdezi aggályosan Militől, s ez az érdeklődés egyenlő az elismeréssel.

Van, van, hogyne lenne, bólogat Mili szaporán és üdvözülten, kezében megkoccannak a tálca porcelánjai. Ő aztán tudja a dolgot.

És méz is van, kérdegeti Béla úr bennfentesen, meg házi vaj, amit Mili maga köpült avval az áldott háziasszonyi kezével?

Mili öreg, ráncos arcát pír vonja be a boldogságtól. Hogyne lenne vaj! Meglebbenti az asztalkendőt, és az üvegtálban sárgán domborodik a vaj, amit villával ő maga csipkézett díszesre kint a konyhán. (Miklós úr ezt sose veszi észre.) És természetesen méz is van, háromféle, úgymint csurgatott akácméz, olyan akár az arany, barna erdei méz, és zöldszínű, különleges méz, amit a virágzó heretáblán gyűjtöttek a méhek.

No, de ha tartalmasabb ételt kívánna? – kötekedik évődve Béla úr, mert messze van ám a város, megéhezik az emberfia, amíg kiér idáig. Harapni-való van-e, édes Milikém?

Miklós úr csak mostanra szedte össze magát annyira, hogy közbe tudjon szólni. Szárazon veti oda a nőknek.

– Nem kérünk semmit se, fontosabb dolgunk van. Elmehetnek, Mili.

Mili kezében megzörren a tálca, segílyt kérően Bélára néz, de az megnyúlt arccal kezdi begombolni magán a lengyel bundát.

A nők sértetten kihátrálnak a tálkákkal, finoman kattintva be maguk után a nagy barna ajtót, és Mili csak odakint mer megalázottan annyit mormolni, hogy mit szól majd ehhez a méltósága, ha fülébe jut a dolog.

– Nem kellett volna Milit megbántanod – mondja bent Béla az öccsének. – Ez a repedt szentfazék tudod milyen, azonnal felhúzza az orrát.

– Nem érünk rá erre!

– Jól van fiam, te tudod, a te házad, én csak vendég vagyok itt. De azt meg kell mondanom...

– Sietnem kell, nincs időm.

– Amíg azok visszaérnek! – legyint a főispán. És hogy újra a dologra tértek, kíváncsian néz az öccsére. – Nagy bajt zúditottál a fejedre. Mit akarsz tenni?

Miklós kihúzza magát, állát belefeszíti a levegőbe.

– Méltó mód fogadom őket. Ha jönnek.

– Jönnek, jönnek, hogyne jönnének – bólogat Béla – efelől biztos lehetsz. Arra mindig lesz idejük, hogy megszorongassanak.

– Állunk elébe.
 – No, de a hadsereggel kikezdeni, ez nem okos dolog, fiam, ha hallgatsz még rám.
 Miklós úr feléje mozdul.
 – Azt hiszem, nem kértem a tanácsodat. És mert fel kell készülnöm, fejezzük be ezt a beszélgetést!
 Szóval kidobsz, összegezi Béla.
 Nem dobja ki, feleli Miklós, de útjaik szétváltak, és neki meg kell tennie, amit ilyen helyzetben még tehet az ember.
 Szóval nem akarja az öccse, hogy tanúja legyen a megaláztatásának, ha rátörnek, amit csak magának köszönhet...
 Tudja, hogy miként fogadja őket.
 De most már nem úgy tér ám vissza a százados, mint ahogy vele idejött, tudva, hogy milyen ház küszöbét lépi át! – replikázik Béla.
 Ha katonákkal jön, katonákkal fogadja, feleli Miklós magabiztosan.
 Milyen katonákkal? Hiszen Torkos Gyula ma a magyar hadsereg, fiam, ezt el ne felejtsd!
 És a foglyok? Láttá őket a bátyja, ha van szeme. Ezek mindent neki köszönhetnek. Az életüket is. És készek meghalni érte.
 – Ellenállsz?! – kiált Béla, és elhűlve markolássza magán a bundát.
 – Te mondtad – bólint Miklós.
 Hát ez új helyzet... Egészen új helyzet – Béla vörösre gyúlt arccal, töprengve néz az öccsére. Mire képes ez? Mire készül? Az ész megáll. Erre nincs példa a családi történelemben.
 Miklós látja bátyja furcsa színváltozását. Hirtelen reménnyel megkérdi.
 – Mellém állsz? Még nincs késő, talán mindent jóvátehetsz. A védelmem alá helyezed magad?
 – Nem, azt nem! – tiltakozik Béla azonnal, gondolkodás nélkül, és némi jóindulattal magyarázni kezdi, hogy az öccse örültségeket forgat a fejében, mert ugyebár fegyverek ellen pusztá kézzel...
 Fegyverei neki is vannak, jelenti ki Miklós.
 Ugyan honnan lennének? – erre aztán igazán kíváncsi, gúnyolódik Béla, tudnia kellene róla, a beosztottai számontartottak mindent a megyében, még a sós-paprikás kartácsu csősz mordályokat is.
 Miklós azonban végleg elzárkózik a további beszélgetés elől, mondván, hogy végeztek egymással.
 – Szóval mégis csak kidobsz!
 Miklós erre nem is válaszol. Lélekben már a nagy tettere készül.
 A főispánnak még eszébe villan, hogy benzint kellene kérni ettől a pöcsösgúnártól, mert hivatali sofőrje ugyancsak szívta a fogát, amikor elindultak, a németektől ugyanis hiába kértek. De itt is hiába kérnek. Ezek után! Talán elég lesz hazáig a motalkó. (Nem lett elég.)

A főispáni hivatal terjedelmes, hatülékes személygépkocsija Béla úrral, a sofőrrel és a „huszárral” (a detektívet nevezték így, hagyomány tiszteletből, mert nem oly régen a főispáni hintókat lovas hajdú díszkisérete illette meg) fensőbbségesen kigördült a kastély udvaráról – noha a várost, mint tudjuk, nem érte el, félúton elfogyott a benzin, s a kora délutáni szürkületben a szitkozódó főispánnak, a sértődött sofőrnek és a most is szabotázst

szimatoló „huszárnak” gyalog kellett becaplatnia Somfára a minősíthetetlenül rossz állapotú kövesúton.

A kastélyban a házigazda fellélegzik: végre egyedül! Nekiláthat, hogy megtegye mindazt, amit a lelkiismerete parancsol. Parancsot ad, felnyitítja a pincét, és a böhöm boroshordók mögül, a pókhálós sötétből felhozza a leszögelt fegyveres ládákat. (Hogy ezek mikor és hogyan kerültek oda? Múltjának nagy titka, politikai titok, amit hosszú évek homálya takar el – az a fő, hogy most kéznél vannak.)

A foglyoknak semmit se kell magyarázni, látták a katonai teherautót, amellyel egyik társukat elvitték, megértik, hogy védekezniük kell. A kastély körül, a kőfalhoz, mindenfelé örök kerülnek, hogy gyanús jelre riasszanak. A többiek a zsiros fegyvereket tisztogatva várják a támadást.

Miklós úgy érzi, máris csatát nyert. Erre nem számíthatott a százados, és a nyilasaival együtt ész nélkül fog elpucolni, ha fegyverekkel találja szembe magát.

A kertésszel becsukja a kaput, és szigorúan a lelkére köti, hogy ettől a pillanattól kezdve senki élő se ki, se be.

A komornyikot utasítja, hogy zárjon be mindent, fiókokat és szekrényeket, hogy semmi ne jusson idegen kézre. De ugyanazon pillanatban meggondolja magát, és arra utasítja, hogy hagyjon nyitva mindent, hiszen senki se juthat be a házba.

Milinek a méltósága mellett a helye. Akármilyen történe. Ha lövöldözés halatszana, mondja azt, hogy vadásznak a közelben. Ja, igen, a friss reggeli tejszínről ne feledkezzen meg, hogy a mama észre ne vegyen valamit.

Kimegy a parkba, ellenőrzi az őrséget. Huszártiszt volt az első világháborúban, a gyalogosokat lenézte, sose gondolta volna, hogy közönséges silbakok láttán valaha is ilyen örömet és elégedettséget fog érezni.

Most már nincs más dolga, csak a várakozás. És ez rossz. A nyugtalan-ság, akár egy szemtelen légy, azonnal visszaröppen; nem tudja elhessegetni. Valamit tennie kell.

A szobájába megy, átöltözik. Lehámozza magáról az angol gyapjúöltönyt, puplin inget, barna félcipőt. Nem hivatja az inast, mindent egyedül csinál, úgy érzi, ez illik a helyzethez. Mert hátha a legrosszabbra kell felkészülnie? Ki tudja...? Mindig iszonyattal gondolta el, hogy halála után illetetlen kezek babrálnak majd a testén – mindenkinek magának kellene felkészülnie arra az utolsó nagy útra. Ez jár a fejében, miközben a vádlijára feszülő gumis harisnyatartóban ide-oda csoszog a behemót ruhásszekrények között.

Díszmagyart vesz fel. Sujtásokkal telekacskaringózott nadrágot, nyikorgó talpú csizmát, s prémszegélyes, aranygombos mentét. A nyusztbőr kucsmát és a bársonytokú díszkardot az öltözőasztalkára készíti ki, egyelőre maradjanak ott, ezekre csak a végső percekben lesz szükség, ha teljes díszben kell fogadnia az elkerülhetetlent. (Igazság szerint soha nem szerette a lába közé keveredő, kalamoló kardot.)

Megnézi magát a nagy tükörben.

Milyen rég volt rajta ez az öltözet... Valamikor – rövid főispánsága idején – nem térhetett ki a ceremóniák elől. És most újra úgy érzi, hogy nem magánember többé: egy ország nevében cselekszik. Valakinek helyt kell állnia. Néhány órán múlik minden, túl sok ideje nincs az ellenségeinek. És ez a pár óra győzelem – vagy halál.

Megszédül az átható naftalinszagtól, ami betölti a helyiséget. Saját kezűleg tárja ki az ablakot.

Nagyot sziv a friss levegőből, és elnéz a park alkonyatba burkolódzó faóriásai felé. Tavasz szag van, csönd és békesség. Semmi előjele nem mutatkozik a végveszedelemnek. A természet érzéketlen.

Elszakítja magát az ablaktól, és átdobog a dolgozószobába. Leül karmos lábú íróasztala mögé. Nem. Ez így nem jó. Az asztal elé áll, kihúzza magát. Igen, így!

Csőngtet és Annát küldeti be. Azonnal készüljön az útra, mert itt még sincs biztonságban. Ne sírjon – szól rá. Induljon Somfára, keresse meg Szentágotai ügyvédet, aki a birtok jogtanácsosa és neki régi jó embere, nála biztonságban lesz. Valakinek túl kell élni ezt az éjszakát, hogy hírt adjon az utóknak. Menjen már, menjen, menjen...

Aztán nem tud egy helyben maradni, viszi előre a lába, hogy áttiporjon a saját nyugtalanságán, még egyszer mindent ellenőriz, végigsétál a kastélyon. A folyosókon embernagyságú festmények függenek, a Rádyak. Főispánok, brigadérosok, püspökök. Egyik-másik előtt megáll, ezek a kedvencei, még gyerekkorából: ez az ősz szakállú például, aki mintha elsárgult fű közül nézne ki, annyi szőr van rajta, meg ez a kacska kezű, aki olyan furcsán markolja a kardot, s immár soha nem derül ki, hogy valóban testi hibás volt-e, vagy a festő ügyetlenkedte el a munkáját, és ez a mohó arcú püspök, ahogy vadul szorítja össze a Bibliát, nehogy kinyíljon, és fejére olvassák belőle a bűneit.

A kastély zezugos. Néhol földszintes, helyiségei hat méter magasak, máshol lépcsők bukkannak elő, s emeleti szobákba vezetnek. Többször átépítettek, hol itt, hol ott toldottak hozzá újabb szárnyépületet.

Visszatér a dolgozószobába, és megparancsolja, minden lámpát gyűjtő fel, hadd látszódjon messziről, hogy készen állnak akárki fogadására.

Telnek az órák.

Fárasztó a várakozás.

Mennyivel könnyebb volt Zrínyinek, gondolja Miklós úr, aki maga választotta meg a percet, mikor akar szembenézni az ellenséggel.

A villanyfényben tündöklő kastélyhoz végre éjfél előtt érkezik hírhozó a városból: Anna. (És vele jön Szentágotai, a birtok jogtanácsosa.)

- Miklós bácsi...!
- Hogy kerül ide, Anna? Megmondtam, hogy...
- De Miklós bácsi, azért rohantam vissza...
- Gyerme kem, fújja ki magát.
- Megmenekültünk, Miklós bácsi!
- Mit beszél?
- Elmenekültek, mind el...
- Kik, Anna? Kik menekültek el?
- Elpuccolt a katonaság, a németek, a magyarok, mindenki! A város üres.
- És mi – mi most...?
- Igen, Miklós bácsi, megmenekültünk!

(Befejező része következő számunkban)

Kísérők

*Föl, foghatatlan magasba szökkent az ég,
üveglapok mögé rejtette türkizét
könyörületesen,
hogy bírja, gyönyörrel is bírja még
tökéletesre nyílt szemem.*

*Mert átzúg a síkokon boldog áradás,
a síkokon odafele s nincs útjába' más,
csak a mennyboltnyi tér,
melyben úgy rohan e tavaszi láz,
akár tárnáiban a vér.*

*És megremegnek, érzik már az évszakot
tölgy- és gesztenyeták, a mindeddig halott
park nagy tömegei,
teltségre várnak ágak, ágkarok:
a tél meddig késlelteti?*

*Vetkőzni kell egyszer, mint ahogy vetkezik
hó-lucskából a kert, mutatva sebeit:
a múlt fagyok helyét.
Ujjongás hív és lemeztelenít:
csábít játszani egyre még.*

*S máris jövő márciusokba látok át,
hordozom a változóság csodálatát,
mint kincseit az érc.
Diadalmasok bimbók, bőbiták:
nem jég és ködbundás lidérc!*

*Füvek forradalma ránt el, sodor, igéz –
megmerülök, tisztít az ujjászületés!
Kísérnek győztesek:
tavasz s zöldje, mint V-t mutató kéz,
mint lassan nyomuló sereg.*

Bólintás régi szerelemre

*Nem is csodálom már – lassan fontolgam
bonthatatlan szépségedet,
varázsában csak te vagy oltalom,
ha szomjasan töltekezem veled.*

*Értem mozgolódik megannyi árulód:
cinkosom már sok pici jel
s arcod idegen arcokból utóbb
így látom metszetként ragyogni fel.*

*Villantgatod felém japáni rajzaid,
tükröződő víz a szemed,
izgalmad körüllobog, felnagyít,
a felajzott szenvedélyt szökteted.*

*Nem tudom: meddig s merre rejtenek óvón
a szögletek, szimmetriák,
honnan is jössz: miféle folyosón?
Kinyílik ajtaja, láttatva lát:*

*Mögötted síkmező, buzakeresztek,
teszül a pipacspiros ég –
Indulsz, válladra veszed szerelmed,
tejed fölé meg fényből szőtt körét.*

Kölyökháború

*Szurtak pengék, rozsdamarta kések,
görcsösültek szoros ölelések,
vasgömbök rozsdás láncon zuhogva
csaptak bordákra, kis kobakokra.*

*Csöpp alakok, sírva, mind anyátlan,
egyesültek végső szorításban,
míg a teret alóluk kitépve
történelem lökte a messzeségbe.*

*Igy, a dühösek szobrokba öntve,
az időben megmeredtek örökre –
köztük, ijedt diák, csak álltam
fehér ingben, fekete nadrágban.*

Hétvégi látogatás

Csányi hadnagy leereszkedett a salakozott erdei útig, amely a falut a világgal összekötötte.

Levette a zubbonyát, az ing ujját feltúrta, s átadta magát a savanyú tölgyeknek, zúzmóknak, a bogarak zúgásának, a fák között repdeső lepkéknek. Ami az erdőn kívül volt, elveszítette most jelentőségét, lassan füstté változott.

Csányi hadnagy elégedett volt, amiért végül is elfogadta Kántor András meghívását.

A falu két hosszú házsorból állt, enyhe ívben kanyarodtak a patak vonala mentén. Középen templom állt, gótikus tornyából az égtájak felé keskeny lőrés-ablakok nyíltak. A templommal szemben zárva volt a falu egyetlen boltja. A hosszú, dülöszerű utca végében, amelyet az erdőgazdasági út sorompója zárt le: a nyári vendéglő ásítózott az ürességtől. A vendéglő kertjében fiatal fenyők és puszpáng bokrok között kis úszómedence kékllett.

A vízben fiatal, piros fürdőruhás nő lubickolt.

Csányi hadnagy, mint aki máris otthon érzi magát, átlépte a nyári vendéglő alacsony cserje kerítését és a kis medence közelében leült egy faágakból ácsolt padra.

Megpillantotta a nőt. Meglepődött, s a mozdulat, amivel a nőt felállva köszöntötte, leginkább egy fáradt tisztelgéshez hasonlított.

– Megmondaná, hol találhatom a tanácselnököt? – kérdezte Csányi hadnagy a homlokát törölgetve.

A nő kilubickolt a medence széléhez. Fehér fürdősapkájában olyan volt, mint egy amerikai úszónő. Szilva alakú, vizes arc kíváncsian mosolygott.

– Abban a zöldtornácos házban lakik – mutatott a templom felé. – De most hiába keresi otthon, mert egy órája kiment a hivatalsegéddel pisztrángozni.

A fene, pisztrángozni, csodálkozott Csányi hadnagy magában.

A nő kikönyökölt a medence párkányára.

– Béka nincs benne? – lépett Csányi hadnagy közelebb.

– Majd megtudja, ha mártózik egyet.

– El se férnénk ketten.

– Próbálja ki – mosolygott a nő, majd nagy lendülettel hátravetette magát a vízben.

Csányi hadnagy elvörösödött.

Kis idő múlva a kuglipálya felől feltűnt a hivatalsegéd kék munkaköpenyben, horgászbottal, mögötte egy kék szatyorban Kántor András cipelte a zsákmányt.

Kántor András megölelte, megropogtatta Csányi hadnagyot.

– A busszal vártalak, testvér! – lelkendezett. – Sőt, ki akartam menni eléd a megállóba.

– Az alezredes elhozott a kápolnáig – mondta Csányi hadnagy. Tanács-

talánul nézett Kántor Andrássra, látszott rajta, hogy nem tud az utazásról többet mondani.

– Egy lépést se tovább, testvér, míg be nem vágunk egy pofa sört! – határozott a tanácselnök. Széles, boldog mozdulattal felterelte Csányi hadnagyot a teraszra, s ott lenyomta egy kerti székre. Nagy, dió színű szemei valóssággal lobogak az örömtől.

– Fürdőgatyát hoztál? – kérdezte.

– Nem irtad, hogy hozzak – nézett körül Csányi hadnagy zavartan.

– Majd adok egyet kölcsön – legyintett a tanácselnök.

A nő kimászott a medencéből. Magas volt s nyúlánk. Lerántotta a fürdősapkáját, hosszú haját egy erős fejmozdulattal szétrázta, majd kamaszos, csaknem félszeg tartással elhaladt Kántorék előtt a betonjárdán. Arc kifejezése olyan volt, mint aki várja, hogy megszólítsák.

Csányi hadnagy szépnak találta.

– Ki ez a nő? ... Talán itt nyaral? – kérdezte.

– Ez? – nevetett hangosan Kántor András, miközben habosra töltötte a poharakat. – Ez Susu, a tanítónő. A szomszédban lakik ...

– Nem gondoltam volna, hogy tanítónő ...

– Ha városban él, állítom, hogy istennő lehetne ... – pillantott a tanácselnök Csányi hadnagyra. – Orvosfeleség, maszekfeleség, külföldi palik, meg ilyesmi. De ő inkább minket választott. Meg Gerzsont. Nyilván a jó levegő miatt.

Csányi hadnagy szerette volna megkérdezni, hogy ki az a Gerzson, de meggondolta magát s hallgatott.

Kántor András beleivott a sörbe, habos lett a szája.

– Ha érdekel, egy szavamba kerül, hogy összehozzalak vele – mondta olyan hangsúllyal, mint aki szeretne helyrehozni valamit.

Csányi hadnagy mosolygott.

– Már ismerem.

A délután kuglizással kezdődött, bár komoly játékról szó sem lehetett, mert a hajdan szebb napokat látott döngölt földpálya egyenetlen, mi több: gödrös volt. A golyóterelő oldala letöredezett. A vendéglős a fészerből előhozta a bábukat, és a töredezett, már-már szögletes fagolyókat.

Csányi hadnagy hangos nevetésben tört ki.

– Csak ne röhögj! – intette le Kántor András. – Ezekkel a golyókkal csak akkor boldogulhatsz, ha mester vagy a kugliban!

Susu távolabb állt, két diófa között. Szeméből kihunytt a kíváncsiság, fehérhagalléros, kék ruhájában inkább ájtatosnak látszott, mint egy családi tábló résztvevője.

Csányi hadnagy hosszas válogatás után kézbe vette a leggömbölyűbbnek látszó golyót, egyik markából áttette a másikba, megsimogatta, majd nagy erővel elgurította.

A golyó a pálya közepén megugrott, lapos ívben a szegélydeszkához vágódott, majd egy ugrással irányt változtatott, s elsuhant a bábuk felett.

– Ezt még gyakorolni kell – szólalt meg hátul egy erős, idegen hang.

Csányi hadnagy felnézett.

A vendéglő és a kuglipálya között egy ötvenéves formájú ember ült a lován. Piros zokésapkáját lekapta a fejéről, és szélesen meglepette.

– Beszálpsz, Gerzson? – kiáltott Kántor András.

Az elnök kiválasztott egy golyót, szabályosan előre tartott vállakkal engedte. Két bábut eltalált.

Intett a lovas embernek.

– Ahogy szoktuk, Gerzson! Három dobás, két forint!

Gerzson fölnevetett hézagosan nőtt fogaival, majd ahogy a legjobb lovasiskolákban tanítják: szabályosan s eleganciával leszállt a lóról. A fehér nejloningben, széles, sárga színű nyakkendőjével, a szürke, hasított bőrzakóban és fénylő lovascsizmában első pillanatra bohém, könnyed jelenségnek látszott, alaposabban megfigyelve azonban kiderült, hogy valójában idegen az öltözetétől, sőt: mintha valamiféle kényszer hatása alatt, sebtében rángatta volna fel magára.

Csányi hadnagy nem szívesen nézett a széles, lebarnult arcú lovas emberre. Észrevette szemében a csúfolódó fényt; hasonló volt ahhoz, mint amikor valaki magába fojtja a nevetését.

Gerzson mindenkivel sorban kezét rázott.

Utoljára hagyta Susut: két ujjával megcsípte az arcát, majd ledobta a kabátját, az ing ujját felgyűrte. Maga elé dobta a kétforintost.

A többiek melléje dobták a maguk kétforintosát.

A játékot Csányi hadnagy kezdte. Három dobásból egyetlen bábut sem talált el.

– Az ördögbe is! . . . – mordult fel bosszúsan.

– Engem is megviccelnek, ha nem figyelek oda – vigyorodott el Gerzson. Válogatni kezdett a golyók között. – Csakhogy én tudok beszélni a nyelvükön . . .

Az első golyót nagy erővel indította el. A lendülettől megcsúszott, s a fagolyó felvágódott a bábuk mögött, majd a deszkapalánk fölött nagy ívben kirepült a patakba.

Gerzson tehetetlenül széttárta a karját.

– Ugye, mondtam? . . .

A vendéglős és Kántor András hangosan röhögött.

Susu a patak partján ácsorgott, a két diófa között. A közelében repült el a golyó.

Gerzson rászólt.

– Mire vársz?

Csönd lett. Az elnök és a vendéglős zavartan pillantott Csányi hadnagyra.

Susu a földet bámulta a lába előtt, majd megfordult, s engedelmesen leereszkedett a vízhez.

Csányi hadnagy rákiáltott.

– Ne!

A férfiak meglepődve néztek a hadnagyra, aki lemászott a patak partjára, egy faággal kihalászt a kövek között elakadt kugligolyót.

Susu gondterhelten s kissé értetlenül állt mellette.

– Miért hagyja magát? – nézett Csányi hadnagy dühösen a tanítónőre. Pillantásában volt egy kevés fájdalom is, szeretett volna osztózni a másik sorsában.

A vizes kugligolyót Gerzson lába előtt ledobta a földre.

A csend használt a hangulatnak.

– Brávó! – bólintott Gerzson elismerően, gúny nélkül. Lehajolt, felvett a földről egy másik golyót.

– Én akkor most bemegyek a pisztrángokhoz, és meghámozom őket...
– szólalt meg Susu a férfiak mögött gyámoltalanul, s hogy válaszra se méltatták, eltűnt a vendéglő meszelt konyhájában.

Esteledett, amikor hozzákezdtek a vacsorakészítéshez.

Susu petrezselymes krumplit csinált a pisztránghoz, a hivatalsegéd a kertben kirángatott néhány fej salátát, a patakban lemosta, majd levelenként szétszedte. Gerzson és Kántor András az itallal foglalta el magát, a vendéglős pedig paprikás zsírban sütötte a pisztrángokat.

Asztalhoz ültek.

Gerson mindenkinek kitöltött egy deci pálinkát.

– Az elején kell sokat inni, aztán mire vége a mulatságnak, szép nyugodtan kijózanodik az ember – mondta. Az italt egyhajtásra magába döntötte, majd hangos csámcsogással enni kezdett. A tényérről fel se pillantott, úgy jegyezte meg: – Sajnos, ez nem vadhús...

– Jobb ez annál, Gerzson – csámcsogott Kántor András is.

Gerzson két ujjával felcsippentett egy darab halat, a levegőbe tartotta, a tányér fölé.

– Nincs ebben erő, pajtás – mondta lekicsinylően. – Olyan csak, mint egy előkelő dáma. Megeszél belőle egy tállal, és még mindig úgy érzed, hogy ideje volna enni már valami komolyat is.

– Így érzed magad a francia dámák után is? – nevetett az elnök tele szájjal.

Röhögtek.

– Aki éhes marad, annak melegítek majd egy kis konzervpörköltet – ajánlotta a vendéglős körülpillantva. – Van a raktárban elég.

Csányi hadnagynak ízlett a paprikás zsírban sült pisztráng, többször is vett a tálból. A tanítónő mellett ült, örült ennek, s nem bánta, hogy időnként véletlenül összeért a karjuk és a lábuk.

Gerzson bort töltött magának s ivott, majd ismét töltött s ivott. Láthatóan mielőbb le akarta inni magát.

Erős, zengő hangja valósággal rázuhand Csányi hadnagyra.

– Aztán mi igaz abból, hogy megnyerjük a háborút? – kérdezte.

– Miféle háborút? – csodálkozott Csányi hadnagy.

Gerzson megint töltött magának s ivott.

– Csak úgy megemlítettem – legyintett. – Hogy ne legyen olyan nagy a csönd.

A vendéglős halkan felröhögött, aztán kenyeret dugott a szájába.

Gerzson révetegen mosolygott.

– Vegye úgy, hogy viccnek szántam – mondta.

– Ezzel nem szoktak viccelni.

– Addig jó, míg viccel az ember, katona bácsi...

Csányi hadnagy ellenségesen nézett.

– Vanak dolgok, amivel az ember nem viccel. Akármilyen jó kedve van.

Kántor András figyelmeztetően csapott Gerzson vállára.

– Testvér, maradj nyugton! Ő az én barátom, és nálam van vendégségben.

Gerzson szeme kitágult az italtól. Véres volt.

– Jól van, katona bácsi... – morogta. – Én is tudom, hogy mi az egyenruha, de én megmaradtam közkatonának.

Csányi hadnagy elvörösödött, a tanácselnök rövid, megnyugtató kéz-

mozdulattal jelezte: hagyja a fenébe, Gerzson beivott. Az elnök felállt, s mint aki mindent rendbe hozott, hátrament a sötétbe, félredolgára.

Gerzson megragadta a boroskancsót, és telezúditotta a poharát. Csányi hadnagyra pillantott.

– Én csak annyit akartam mondani az előbb, hogy maga is mást képvisel, meg én is.

– Rajtunk múlik, hogy mit képviselünk – válaszolta Csányi hadnagy nyugodtan, de kissé üresnek találta a hangját.

Gerzson arca megrezzent, árnyékosabb lett s elkomorult, mint akiben egy szomorú, talán lesújtó emlék bukkant fel.

– Az ám, hogy rajtunk... – morogta. – Meg aki belezavarja az embert a szarba!

A vendéglős az ujját nyalogatta.

– Ne kezd itt el megint, Gerzson! A könnyökömön jön már ki!

Gerzson fejében forró lüktetéssel meglendült a vér, koponyacsontján égni kezdett a patanyom, ugyanakkor a lábaiban súlyos tompaság keletkezett, s nyomult lassan felfelé.

– Mit tudhatja maga azt, hogy mennyi múlik az ember elhatározásán?... – kérdezte ingerülten. – Az ember olyan lesz a háborúban, mint egy féreg! De élni akar, és ezért minden gyávaságra képes! Minden közül az élet a legfontosabb! Az biztos. A többit csak az emberek találták ki...

Gerzson elhallgatott, arcát a tenyerébe temette.

Csönd volt. A vendéglős kenyérrel mártogatta a paprikás zsírt. Susu kissé hátrább tolta maga alatt a széket, mint aki menni készül.

– Én azt képviselem, amit átéltem – mondta Gerzson csöndesen. – Minden halálosan komoly. Ha iszom egy kicsit, nem tehetek róla... De azért hálát adok az istennek, hogy a rajtam kívül álló dolgozók úgy alakultak, ahogy alakultak...

Felállt, kissé bizonytalanul megragadta a boroskancsót, és telezúditotta a poharát.

– Engem egy ló hozott haza a háborúból, és hálából mindent a lovakra tettem föl – nézett Csányi hadnagyra.

A hadnagy igyekezett közömbösen viselkedni, belül azonban érezte, hogy megkeményedik a teste, végtagjai megduzzadnak, majd a feszítő keménység fájdalmas csomókra osztódik szét.

Gerzson megrángatta magán a ruhát.

– Mi lett a következménye?... Minden ráment a rajtam kívül álló okokra. Ez az egyetlen rendes göncöm van. Ez a bohócruha, amit csak azért hordok, hogy a lovaim és az amszterdami dámák előtt lovas módjára fel tudjak öltözni. Mert a dámák egész nyáron ott lógnak a nyakamon, hogy lovagolni akarnak! Sokszor négy-öt luxusautó áll a ház körül...

Kántor András gombolkozva közeledett a konyha felől, megállt a háttérben, egy oszlophoz támaszkodott.

– Minden nyáron kitömőd a zsebeidet valutával! – intette le Gerzsont.

– Télen meg elúszik az összes! A lovak mindent felzabálnak! Mindent, ami abban a rohadt három-négy nyári hónapban összejön. Márciusban már úgy állok, hogy kölcsön kell kérni a rokonságtól, hogy enni adhassak a lovaimnak.

Bizonytalan mozdulattal mutatott a vendéglősre.

– Te is azt hiszed, hogy a bőröm alatt is pénz van. Pedig én a templom egerénél is szegényebb vagyok... A templom egerénél...

Csuklani kezdett.

Kántor András odalépett hozzá.

– Testvér, itt az ideje, hogy hazamenj! – mondta.

A vendéglős összeszedte az üres edényeket. A kezét hosszú, kék kötényébe törölgette.

– Megint az agyára mentek a lovak – vihogott halkan.

Gerzson félretolta a tanácselnököt, belekapaszkodott a kancsóba, két kézzel fogta, és kiitta, ami benne volt. Bizonytalanul nézett a többiekre, mint ha nem lett volna biztos a dolgában. Mutató ujjá a levegőben kalandozott, láthatóan keresgélt az elmosódó arcok között.

Végül a tanítónőre mutatott.

– Holnap este jönnek a hamburgiak – mondta, s ezzel lerogyott a székre.

Ráborult az asztalra, nagyokat nyögött.

Csányi hadnagy tanácstalanul s aggódva pillantott Kántor Andrásra.

– Mi lesz most vele? – kérdezte.

– Majd hazaviszi a ló, mint máskor – mondta a vendéglős, és az üres edényekkel becsoszogott a konyhába.

Susu felállt, az asztal alá csúsztotta a székét, s hátrább, a bokrok árnyékába húzódott. Csányi hadnagy később úgy emlékezett, hogy a lány sokáig ácsorgott az úszómedence szélén, s csöndben figyelte őket.

Gerzsont keresztben felrakták a lóra.

Kántor András otthon megágyazott, Csányi hadnagynak az ablak alá, magának a szekrény mögé, a vaságyra. A faliszekrényben megkereste a gyomortablettákat, egyet elropogtatott a fogai alatt, majd vizet kortyolt rá.

Csányi hadnagy az ablak előtt állt. Kibámult a sötétbe.

– Nem fogja ledobni a ló? – kérdezte.

– Megérdemelné a marha – nyekkent le Kántor András a vaságyra. – Jól elszúrta a hangulatot.

– Az biztos.

– Ezt csinálja mindig, ha rájön... Leissza magát, és egy erőszakoskodó marha lesz belőle.

– Megjátsozta itt magát a lovakkal...

Kántor András kicsatolta a szandálját. Poros, kissé megpuffadt lábfejét nyomkodta.

– A lovakhoz rettenetesen ért – mondta közben – Gondolhatod, ha lovasiskolája van.

Csányi hadnagy visszafordult az ablaktól.

– Ennek az alaknak? – kérdezte.

– Igaz, nem nagyon néz ki belőle. Különösen, amikor így leissza magát.

Csányi hadnagy azt gondolta: Le is csaphattam volna ezt a Gerzsont a nyári vendéglőben, de katonatiszt létemre nem állhatok le egy lókupeccel...

– Milyen lovasiskola lehet az, el tudom képzelni... – mondta.

– Olyan, hogy az övé.

Csányi hadnagy értetlenül nézett egykori osztálytársára.

– Mint magánembernek? – kérdezte.

Kántor András indulat nélkül az ágy alá rúgta a szandálját.

– Nem számít az a mai időkben, testvér – mondta. – Az a lényeg, hogy

rendesen adózik, a valutát pedig, amit a külföldiektől kap az óradíj fejében, azt hiánytalanul befizeti az ótépenél. A szabályokat betartja, mit várjak tőle még?

– Mégis... – nyögte Csányi hadnagy.

– Mi az, hogy mégis?

– A szabályok...

Kántor András tudta, hogy mire gondol a barátja. Nem válaszolt.

Csányi hadnagy egykori osztálytársára nézett, és azt gondolta: Kántor András, ha nem tévedek, negyedikben azt mondtad az osztályfőnöknek, mérget vehet rá, hogy akadémiai levelezőtagnál alább nem adod, ne féltsenek téged, mert ha valaki vinni fogja valamire az osztályból, te leszel az, most meg alig múltál harminc, és már negyvennek látszol, a hivatalsegéddel jársz pisztrángozni, és egy lókupecot vettél szárnyaid alá...

Kántor András fürkészve nézett a barátjára, szemébe a katonatisztek érzelketlen, gyakran kincstárinak nevezett merevségét vélte fölfedezni.

– Miért? Mit gondolsz?... – kérdezte ingerülten. – Megőrjítik az embert ezzel az idegenforgalommal is! Írtak nekem ide még Norvégiából is, hogy így a Gerzson lovai, meg úgy a Gerzson lovai. Az idegenforgalmi hivatalnak nem fizetődik ki egy ilyen lovasiskola. A gazdaságnak se. Ez a marha meg majd megőrül a lovakért. Ha lovasiskolát akarnak a külföldiek, és a járásnak nincs ellene kifogása, akkor csinálni kell nekik! Az anyjuk istenit!

Csányi hadnagy nem szólt. Táskáját a heverőre dobta, hozzákezdett a kicsomagoláshoz.

Kántor András hanyatt vetette magát a vaságyon.

– Itt mindenkinek igaza van rajtam kívül, testvér – bámult a mennyezetre. – Ráadásul mindenkinek eleget is kell tenni. Fent is, meg lent is... Meg kell oldani a szennyvíz elvezetését, mert a patak alsó szakaszán üdülőkörzetet építenek ki. De miből oldjam meg? Miből?... Törpe vízművet is kell építeni, de arra sincs pénz. Az épület a boltosunk fejére szakad... És ide, külföldiek járnak vadászatra, testvér. Meg rokonlátogatóba. És Mercedesszel, ám! Bizony...

Csányi hadnagy pizsamáját az ágyra dobta, a mozdulat önmagáért beszélt: lemondó volt s egyszersmind tanácstalan. Az ablakhoz lépett, átbámult a szomszéd udvarába, ahol a fazekasmester lakott. Az alacsony fák lombjától csak annyit látott, hogy a fák ágain báránybőr ködmönök szellőzködnek, a kamra előtt egy hosszú tölgyfa asztalon várakoztak az étetésre váró agyagkorsók és tálak. A műhelyből világosság szűrődött ki, az öreg mester korszókat festegetett.

Csányi hadnagy nem mentegette magában Kántor Andrást. Mint egy rokonságba tartozó embert sajnálta, s helyzetét latolgatva azt gondolta: Hiszen nekem is, míg meg nem találtam a helyemet, az volt a bajom, hogy mindent szerettem volna kiegyenlíteni, hogy egyik se lehessen több a másikinál, s volt idő, amikor én is mindenkinek meg akartam felelni...

– Nem fekszel még le? – szólalt meg Kántor András.

– Kimegyek egy kicsit a kertbe – válaszolta Csányi hadnagy.

– Eredj csak...

Csányi hadnagy a kidőlt deszkakerítésnél állt, a gyümölcsfák alatt, s növekvő zavarral figyelte Susu közeledését. Szeretett volna valamiképpen ki-

térni az útjából, de Susu egyre csak közeledett. Arcán, mely a fák lombján átszűrve valamelyes fényt kapott, ágazó virágminták kanyarogtak.

Szótlanul álltak egymással szemben, mint akik hosszú és nehéz idők után ismét összetalálkoztak.

A tanítónő Csányi hadnagy nyakába borult. Szájon csókolta, majd elszaladt.

Csányi hadnagy a lány után bámult. S akkor, előbb csak halványan, néhány pillanat múlva már a valóság élességével közeledett a múltból Jolán alakja, a hangja is gyanúsán közelről hallatszott. Csányi hadnagy megrezzent, körülpillantott. Úgy érezte: a képzelet és a valóság határán lebeg.

Elvált felesége a vendéglő kandallója előtt ült, kecskebundáját a fényezett székre terítette, hogy száradjon, bánatos tartással fordult Csányi hadnagy felé, aki még a kilincset fogta, és a levegőbe szimatolva azt gondolta: Erről a szagról az életben nem fog leszokni...

– Nem sokat változtál – szólalt meg Jolán rejtelmes mosollyal.

– Mindegy – engedte el Csányi hadnagy a kilincset. Szeretett volna túl lenni a találkozáson.

– Üdvözlnek a főmérnökék.

Csányi hadnagy az emlékei között borzadva ismerte fel a főmérnököt és feleségét, ahogy megmutatták a hűtőszekrényüket, majd rávetették magukat a heverőre, mintegy bizonyításul, hogy nem nyikorog, végül pedig a verandán a műanyag fonatú nyaralószékeket mutatták be, melyekhez hasonló Csányi hadnagy csak filmen látott.

– Nem szeretem őket – mondta.

– Azt észrevettem – bólintott Jolán megbocsátással.

– Egyenesen utáltam, mind a kettőt – fakadt ki Csányi hadnagy. – Neveléségesek voltak. És most már azt is megmondhatom, hogy nálad ott kezdődik az ember...

Csányi hadnagy be akarta fejezni a mondatot, de hirtelen úgy érezte, hogy a szavak valahol elakadtak. Dühösen legyintett.

Az asszony kihívóan nézett rá.

– Na, hol kezdődik nálam? ... – kérdezte.

Csányi hadnagy Jolánra pillantott, s egyszerre ráébredt, hogy mit kell mondania.

– Ahol nálam megszűnik...

Bement a házba. Kántor András mélyen aludt, horkolt is.

Csányi hadnagy másnap reggel, míg barátja a tojásrántottát sütötte, kiment a kertbe. Fel s alá sétált a gyümölcsfák alatt, időnként leplezetlenül átbámult a fazekas udvarába. Kántor András hívó hangjára összerezzent, s bábmészködését oly nevetségesnek találta, hogy belevörösödött.

Kiosont a kapun, elindult a nyári vendéglő felé.

Az úszómedence üres volt, vizét a hivatalsegéd hajnalban leengedte. A vendéglős fehér köpenyben a teraszon szunyókált. A kuglipálya körül az eldobált sörösuvegek és dobozok között felejtették a szörnyűséges kugligolyókat.

Csányi hadnagy lemászott a patakhöz.

A túlsó oldalon Susu ült, hátát egy fa törzséhez támasztva figyelte a hadnagyot. Szöttes vászontarisznyája nyakából az ölébe lógott. A tarisznából sohase hiányzott a tiszta zsebkendő, egy kis üveg kölni, a kerek zsebtü-

kör, a fésű, az iskolai órarend és a notesz, amibe a legfontosabb német és angol szavakat írta fel magának.

– Engem keres? – szólta le a meredek partról.

Csányi hadnagy felpillantott, meglepetésében azonban nem válaszolt.

– Nem jön át? – hívta a tanítónő.

Csányi hadnagy a köveken egyensúlyozva átkelt a patakon. Leült Susu mellé, s úgy gondolta: Itt az ideje, hogy rámenősen mutassam magamat előtte...

– Az este be akartam menni magához... – kezdte könnyedén.

– De nem jött – szakította félbe a lány.

Csányi hadnagy úgy érezte, hogy megállt a levegőben, kizökölt a lendületből.

Susu észrevette ezt.

– Mindig ilyen szokott lenni? – kérdezte finom mosollyal.

– Milyen?

– Amilyen tegnap volt, amikor a golyó kirepült.

– Milyen voltam?

A tanítónő zavarba jött.

– Maga tudja legjobban, hogy milyen volt.

Csányi hadnagy nem tudott visszaemlékezni, hogy milyen volt tegnap, kuglizás közben. A fűvet tépkedte maga körül, a laktanya járt az eszében, megjelent előtte az őrnagy, ahogy könnyed mozdulattal futólag kezét rázott vele, s mielőtt beszélni kezdett, hosszan kibámult az esőverte, ősies ablakon, még egyszer átgondolva, hogy mit fog mondani Csányi hadnagynak.

– Úgy tudom – kezdte –, hogy maga most emberileg nehéz helyzetbe került, a családi élete miatt. Mégis örülök, hogy a mi alakulatunkhoz helyezték. Úgy kezdjen nálunk munkához, hogy nem kívánunk magától lehetlent. A kiképzés során értesse meg a fiúkkal, miért van arra szükség, hogy katonák legyenek. Ne úgy menjenek el innen, hogy két évet elvettek az életükből. Szerettesse meg velük a haditechnikát, és magyarázza meg nekik, hogy mit kell itt elvégezni. Maga pedig sohase döngesse a mellét előttük, ha elintéz valamit. Intézze el, az a fontos. Ők majd észreveszik, hogy elintézte...

Susut vágy fogta el, hogy beavassa Csányi hadnagyot az életébe, de hirtelen nem tudott volna mit mondani gazdag nevelőszüleiéről, akik összes megtakarított pénzüket képauciókon költötték el; a mostohabátyjáról, aki többnyire ittasan állított haza, végiglármáza az éjszakát, majd reggel hatkor valamiféle varázsütésre felébredt, magára rángatta a ruhát, s borotvátlanul, a lelkében hatalmas büntudattal elzarándokolt a reggeli misére. Arról is nagyon nehéz lett volna beszélnie, hogy a művelődésügyi osztály csak hosszasan könyörgés után engedélyezte, hogy képesítés nélkül taníthasson. Mind közül azonban arról lett volna nehezebb beszélnie, ami Gerzsonhoz kötötte. Úgy tűnt: egy kívülálló ember számára nincs elfogadható magyarázat. Ő maga is képtelen volt részletesen s áttekinthetően leírni azt az éjszakát, amikor Gerzson érte jött, s becsöppent a külföldi vadászok közé; a holland nők is ittak valamennyit, azután a holdvilágnál kimentek az erdőbe lovagolni. Az egyik amszterdami nő leesett a lóról. Gerzson gondterhelten nézett a nyöszörgő asszonyra, olyan volt, mint egy ügyetlenül megsebesített vad. Gerzson, mintha csupán ez lett volna az egyetlen lehetséges megoldás, oda-szólt Susunak:

– Az ünnepek alatt úgyse tanítasz, maradj itt ápolni...

Három nap alatt Gerzson ütött-kopott erdei házában védelemre s erőre talált, s bár tisztában volt az árával: azután is kereste ezt az erőt s védelmet, sőt valósággal sóvárgott utána, mert szüksége volt rá.

– Nem magának való hely ez a falu – szólalt meg Csányi hadnagy.

– Miből gondolja?

– Nem jó élet ez itt.

– Tud jobbat? – biggyesztette el a tanítónő a száját.

– Előfordulhat egy jobb hely is, nem?

– Hol?

– Mit tudom én... Ahol jobban érezné magát.

A tanítónő sokára szólalt meg.

– Honnan veszi, hogy nem érzem itt jól magam? – kérdezte.

– Láttam tegnap.

– Meg az elnök is beszélt rólam...

– Nem beszélt.

– El tudom képzelni... – legyintett Susu. Benyúlt a tarisznyába, kivett egy szál cigarettát, az ujjai között megpuhította s rágyújtott. Az öngyújtót a markában szorongatta.

– Könnyű magának, hadnagy – mondta. – Egy hatalmas, okos városban él. Ma itt van, holnap visszamegy.

Csányi hadnagynak eszébe jutott, amit Kántor András a tanítónőről mondott.

– Maga is élhetne ott.

– Nem mondaná meg, hogyan?

– Nem maga lenne ott az első nő.

Susu rövidet szippantott a cigarettából. A fák közé bámult.

– Engem vállalni kell, érti?

– Férjhez is mehet.

– Ugyan kihez?

Csányi hadnagy bátorítóan mosolygott.

– Mondjuk, egy orvoshoz. Esetleg színészhez. Tegyük fel, egy igazgatóhoz... Egy ilyen szép nőnek, mint maga, nem kell sok a sikerhez.

Susu idegesen pillantott Csányi hadnagyra.

– Mitől táltosodott úgy meg? – kérdezte nyersen. Csaknem gorombán.

Csányi hadnagy úgy érezte, vészes gyorsasággal közeledik valaminek a végéhez.

– Semmi... – próbált továbbra is mosolyogni. – Csak egy kicsit elengedtem a fantáziámat. A maga helyében.

Csőndben ültek egymás mellett.

Csányi hadnagy arra a városra gondolt, ahol született: a külvárosi kolónia salakozott, árnyas utcáira, egy másik kerületben dohos, málladozó házak vetettek rá árnyékot, a járda mellett kétkerekű szállító targoncák sorakoztak, a kocsmában lökdösődtek az óbégató trógerok, távolról odahallatszott a villamos zörgése. Más városok képe is felbukkant: tornyok, köves, vízmosásos hegyi utcák, egy hatalmas, zárt épülettömb, mélyébe zárva az olajszagú tantermekkel, mellette a földszintes ház, ahová betámolygott, az óvodai orvosnő vizes ruhát szorított a hasára, és azt mondta: – Vakkél ez, fiatallemb, már telefonáltam a mentőknek... Csányi hadnagyot meglepte, hogy eddig csak városokban élt. A módora is városias volt, a laktanyák is városiak voltak, ahol eddig szolgálatot teljesített, ennek ellenére mégis volt

benne valami vidékiesség, ami megkülönböztette a városiaktól. Furcsa idegenkedés volt ez, mely részeire bontva megszűnt különbség lenni, mégis az a körülmény, hogy a városok idegenek maradtak, beleértve a szülővárosát is – amely éppen hatalmas volta miatt volt az életében olyan, amilyen – megkülönböztette a városiaktól, mint ahogy a városokban neveltséges volt az emberek iránti már-már naiv gyanútlanlansága és a nagy bizalom, a lobbanékonyság hiánya s a dolgokba vetett szilárd hit, és ahogy a városokban nem talált helyet magának mély természetszeretete sem, mellyel oly gyakran ámulatba ejtette tisztárait.

Csányi hadnagy azt gondolta: Mégis arra buzdítom ezt a lányt, hogy egy városban próbáljon szerencsét... Úgyesen átkarolta Susu vállát, hosszú karja a lány hóna alá csúsztatva átért a melléig. A tanítónő elhúzódott, félretolta Csányi hadnagy kezét.

Zavar támadt.

Susu már nem akarta a hadnagyot beavatni az életébe. Maga elé gondolta a fővárost, először úgy, ahogy gyermekkorában a nevelőanyja szavai után magában elképzelte, majd úgy, amilyennek a valóságban meglátta: a házakról lekopott a marcipános fény ragyogása, úgy tűnt, hatalmas súly nehezedik arra a városra, ahová gyerekkora óta hevesen vágyódott, s amelynek furcsa módon, még kiméletlen valóságában is mágneses ereje volt. Susu végigvillamosozott a nagykörúton, felkapaszkodott a budai villákhoz, majd belevetette magát a belvárosi utcákba. Minden idegszálában érezte, hogy amióta él, ebbe a városba vágyódott, boldogan s felszabadultan sodortatta magát az üzletek között, átböngészte a színházi reklámok szereposztásait, és a fodrászatokból kicsapódó meleg samponillatban elképzelte, hogy mi lehetne belőle ebben a hatalmas, forró csodálatban, mely különös áramot vezet az emberekbe. Azon a napon egész jól álltak a dolgok, s úgy tűnt: ebben a városban még ahhoz se kellene nagy szerencse, vagy erőfeszítés, hogy levelező tagozaton elvégezze az egyetemet. Másnap reggel távirat érkezett otthonról: „Azonnal gyere haza!” A belső szobában egy idegen asszony ült a kereveten. Mostohaanyja az ablaknál támaszkodott, mint egy múlt századi regény gondterhelt hősnője, karjait keresztbe fonta a mellén, sötét ruhája is fokozta a hangulat várakozó komorságát.

– Az édesanyád... – szólalt meg a nevelőanyja anélkül, hogy az idegen asszonyra pillantott volna.

Susu nem ütközött meg, nem eredtek el a könnyei. A halvány arcú, idegen asszonyra nézett, mint az anyjára szokott nézni az ember, de csak annyit állapított meg, hogy nem látszik többnek harmincöt évesnél. Fájdalommal s kissé értetlenül gondolt vissza: a nevelőanyja viselte az arcot, a hangot, a termetet, az élet teremtő egységét, a másik anyja pedig titokzatos, reményteljes erőt sugárzott a múltból, az egyik nem létezhetett a másik nélkül, és ő biztonságban érezte magát velük. A két asszonyra pillantva megértette, hogy ami eddig volt, az véglegesen felbomlott, s ettől a naptól kezdve tudnia kell, hogy mit fog az életben csinálni.

Susu felállt, eltaposta a cigarettát. Megérintette Csányi hadnagy karját, s szó nélkül elindult a hegyoldalra vezető keskeny, kavicsos ösvényen.

Letelepedtek egy kiugró, lapos sziklára.

Susu a magasból lebámult a falu házaira. A távolság jó hatással volt rá. Csányi hadnagy ott akarta folytatni, ahol lent abbahagyták.

– Az emberben az a nagyszerű, hogy képes a sorsán változtatni – mondta.

– Sajnos, én nem tudok – válaszolt a lány közömbösen.

– Miért adja fel ilyen könnyen?

Susu felhúzta a térdét, az ujjával átkulcsolta. Homlokát a térdére hajtotta.

– Az én helyemben senki se tenne mást – mondta.

– A mai világban mindenki a nagyvárosokba tódul, aki akar valamit – mondta Csányi hadnagy lendülettel. – Sok minden múlik azon, hogy az ember a neki megfelelő helyen... Érti, mire gondolok? Maga meg itt, ebben a...

Susu a hadnagy eltökélt, komoly arcába nézett, hasonló komolysággal s eltökéltséggel.

– Kicsoda maga tulajdonképpen? – kérdezte.

Csányi hadnagyot meglepte a kérdés. Vállat vont.

– Egy ember vagyok a többi közül.

– És miért nem hagyja békében a többieket? Mit akar tőlük?

Csányi hadnagy kissé elfordította a fejét. A távolba nézett, az égbolt fénylő kékjében megállapodott a tekintete.

– Jó szeretnék lenni – mondta csöndesen. – Ez a magyarázat.

Susu arca lassan közeledett a hadnagyhoz, mintha gyöngéden meg akarta volna csókolni, a szája már csaknem érintette a férfi arcát.

– Mindenkihez jó akar lenni, vagy csak énhozzám? – kérdezte.

Csányi hadnagy az arcán érezte a száj melegét.

– Miért ne lehetnék magához jobb, mint másokhoz?

– És mit akar tőlem?... Mondja meg, hogy mit akar tőlem?

– Nem tudom pontosan. Talán olyasmit érzek, hogy szükségem van magára.

Susu lebámult a mélybe. A hosszú, kanyargós utcán egy lélek se járt. Az udvarok mozdulatlanul tapadtak egymáshoz. A hivatalsegéd bent állt az üres úszómedencében, klórral fertőtlenített. A fazekasmester vastepsikre rakosgatta az étetésre váró agyagedényeket, hármásával hordta be a kemenchéhez.

Egyszer még felcsillant a remény.

Aznap kapta meg a művelődésügyi osztálytól az engedélyt, hogy képesítés nélkül taníthat. Telefonált a mostohabátyjának a bányához.

– Holnap elköltözőm a világ végére... – mondta vidáman.

Este a mostohabátyja beállított hozzá az albérletbe, magával hozta a bőrátját. Beittak valahol.

– Frank, a pálinka professzora – mutatta be mostohabátyja az idegen férfit. Zsebei mélyéből előszedte az üvegeket, sorban mind felbontotta, egyet magához vett, leült az ablak alá készített csomagokra, hátát a falnak vetette, s hangosan kortyolni kezdett.

Frank alig vett tudomást a többiekről, alig szólalt meg, szórakozottan forgatta kezében az üveget, időnként ivott.

Kilenc óra után Susu mostohabátyja elment.

Frank ott maradt.

Az éjszaka éppen olyan volt, mint a többi, amit egy férfi és egy nő véletlenül egymásra lelve, de különösebb remény nélkül tölt el, reggel azonban történt valami.

Frank felébredt. Az ágyból kihajolva az óráját kereste az éjjeliszekrényen. Megpillantotta a virágmintás, vászonba kötött emlékkönyvet.

– A tied?

Susu bólintott.

Frank belelapozott, üres volt. Az emlékkönyv közepén talált egy vallásos tusrajzot: a megnyílt égboltból lezúduló fényben egy keresztet magasra emelő vértanú térdepelt. Frank a kabát zsebéből elővette a tollat, s erős, nagy betűkkel, töprengés nélkül írta az első oldalra: „Az ember az utolsó pillanatig nem mondhat le arról, hogy csinálni fog valamit, amit még nem csinált, mert valószínű, hogy éppen ez lesz az, amiért a világra jött...”

Az ajtóban megfordult.

– Visszajövök – mondta.

A lány szerette volna tudni, de nem kérdezte meg, hogy mikor.

Susu felállt. Arca sápadt volt, kissé oldalt fordult, hogy ne láthassa Csányi hadnagyot. Azt gondolta: Hogyan mondhatnám el neki, és ha el is mondom, hogy még részeg volt, amikor beleírt az emlékkönyvembe...

– Amit én akarok, arra ez a falu megfelelő hely – mondta. – Egyvalami ugyanis nagyon ideköt...

Csányi hadnagy fejében éles tárgy módjára megállt egy név: Gerzson. Nem szólt, a kékséget nézte.

– Nekem nincs más választásom – folytatta Susu ingerültebben. – Tulajdonképpen ostobaság az egész. Egy ostoba fogadalom. Úgy is nevezhetem... De cserébe az enyém itt minden szikla. Az egész hegy. Az összes fa... Még a pizstrángok is, amiket maguk felzabálnak...

– Hát, így... – mondta befejezésül, mint aki megemlít még valamit, azal felkapta a vászontarisznyát, és sietve eltűnt a fák sűrűjében.

Csányi hadnagy megütközve nézett utána, és mint egy friss seb fájdalma, úgy hasított beléje, hogy valamit ostobán elrontott, könnyelműen, sőt fellengzősen viselkedett, és így történhetett meg, hogy visszapillantva: a beszélgetés alatt nemhogy közeledtek volna, egyre csak távolodtak egymástól.

Délután összecsomagolt. Kántor Andrásnak nem tett említést a tanító-nőről.

Régi osztálytársa a vaságyon feküdt. Meztelen hasán egy másfél literes csatos üveg állt. Nem sok bor volt már benne.

– Maradhattál volna még, testvér... – dünnyögte rosszkedvűen.

Csányi hadnagy a táskát letette egy karosszékre. Megállt a vaságy végénél.

– Két hét múlva megint eljöhettek – mondta bizonytalanul. – Ha nem ment el tőlem a kedved...

Kántor András felült az ágyon, kezét nyújtotta.

– Gyere, testvér! Gyere csak! – biztatta Csányi hadnagyot, majd tűnődő, szomorú arccal hozzátette még: – Nem is gondoltam, hogy ennyire örülni fogok neked. Látod, hogy mi van itt. Egyedül vagyok. Nagyon egyedül, testvér, és ünnep lesz nekem, ha megint eljössz...

A kápolnáig akarta kísélni, de Csányi hadnagy elhárította.

– Fél útig elég lesz. Az is több, mint két kilométer.

A vízimalomnál elbúcsúztak. Megölelték egymást.

Kántor András utána kiáltott.

– Akkor két hét múlva, testvér!

Csányi hadnagy lassan haladt az erdei úton. Volt ideje. Halványan földeregett benne, hogy több ilyen nap kellene a katonatisztek életében. Egyelőre inkább csak megérezte, mint felfogta, hogy ez a két nap valami tartósat ho-

zott az életében, ugyanakkor lelkifurdalást is érzett, mert úgy gondolta, nagy-
zolás volt azt mondani, hogy szüksége van Susura.

Megérkezett a kápolnához.

Az autóbuszváró falához támaszkodva Susu várt rá.

– Maga? – lepődött meg Csányi hadnagy.

A tanítónő nyíltan, felhők nélkül nézett rá, mégis bizonytalanul, mintha
nem tudott volna mit kezdeni a helyzetével.

Csányi hadnagy is zavarba jött.

A lány a sötétlő hegyek felé pillantott.

– Csak azt akartam mondani magának, hogy vigyázzon a jóssággal –
mondta, majd mint aki befejezte küldetését, Csányi hadnagyhoz lépett és meg-
csókolta. Lassan, komolyan távolodott, mint aki tudja, hogy figyelő tekintetek
követik.

A kápolna sarkánál visszafordult.

– Írhatok majd magának?

– Ha el nem felejtí a címetet! – kiáltotta Csányi hadnagy.

Susu még egyszer búcsút intett, s a kavicsos, meredek ösvényen leeresz-
kedett a mélybe.

Ahogy múltak a hét napjai, Csányi hadnagy mind sürgetőbben gondolt
az újabb utazásra, szombaton azonban üresen ébredt, egész délelőtt rosszked-
vűen, elárvultan lézengett a laktanyában. Elvonult előtte a múlt szombat a
nyári vendéglő teraszával, a nevetséges fagolyókkal a kékre mázolt úszóme-
dencével, a fazekas agyagedényeivel, s a vasárnapra is oly erővel tudott visz-
szaemlékezni, hogy lába alatt valósággal ropogott a málladozó mészköszikla,
és a lány arca is oly tisztán s gyötrelmesen közeledett hozzá, hogy belebor-
zongott.

A kertvárosi utcában, ahol albérletben lakott, nyitva volt még a kocsmá.
Betért. A fiatal, lósörényű csapos biccentett, halványan emlékezett rá. Csányi
hadnagy kért egy pohár pálinkát. Lehajtotta, pénzt dobott a bádogra, majd
visszahúzta, intett a csaposnak.

– Két üveg sör is lesz.

– Itt fogyasztja el?

– Elviszem.

– Van osztrák söröm is – nyúlt a csapos a pult alá.

– Mindegy – vont vállat Csányi hadnagy. A pálinka tűz módjára terjedt
benne. Örült, hogy eszébe jutott a kocsmá.

A verandáról beköszönt, de a háziúr nem volt otthon.

Az oldalszoba kilincsére állítva egy fehér boríték várta. Megnézte a fel-
adót: Kántor András írt.

A két üveg sört az ablakba tette, felbontotta a borítékot.

„Sajnos, a megbeszélt időben ne gyere. Tragikus esemény történt nálunk,
a falu tele van hivatalos emberekkel. Nagy a nyüzsgés. Szegény Gerzsont
ugyanis elérte a végét. Soha nem gondoltuk volna, hogy éppen Susu lesz
az, aki tegnapelőtt ledurrantotta egy vadászpuskával. Ha nyugodt lesz itt a
levegő, eljössz megint, és dorbézolunk egy jót...”

Csányi hadnagy végighordozta tekintetét az oldalszoba vályogfalán, az
öreg, nyikorgó bútorokon, és úgy gondolta: ilyen szörnyű hely, mint ez a szo-
ba, nincs még egy az egész világon. Aztán végigdőlt a sezlónon, fejét a disz-
párnába fúrta.

Tíz év

*Mért nem kérdeztelek meg
azon a legutolsó
találkozáson amelyről
nem sejtettük hogy utolsó!*

*Te sem szóltál s én elfeledtem
lelkedre kötni
ne feledd vigyázz
hisz megfélelkezünk
mindenről és mindenkiről aki - - -*

*S aztán a dialogus megszakad
két értelmetlen hang motyog tovább
itt s a másik világban
ahová eljutunk
egymástól és magunktól*

*És halálosan mindegy
a halálosan fontos
az egyszer volt a sosem lesz
halottnak a halott*

Vonulók

*A nyári alkonyat rögtönzött felhői alatt
vonulnak
szemközt a domb élén
beérhetetlenül
sosem fogyó sosem növekvő messziségben
ahogy utolszor láttam őket
az idő túlfelére kanyarodni*

*Mennek mozdulatlan
vagy állva haladnak
a valóság álomba érő mezsgyéjén
míg kifakulnak a színek
fény és sötétség lesz csupán
kristálymerev árnyék
ők akkor sem vették el útjuk*

*En meredek csak utánuk
hogy földézzek egy arcot
egy éles körvonalat mielőtt még
együtt tűnnek vissza
az emlék-álló sorstalanság térfogatába*

*Bújkál a hold odaönn
s a senki egéből
ritkás csöppekben hullani kezd az eső*

KALÁSZ MARTON

Kicsit kopottan

*Kitelik, kiteljesedik
dudva- s lám, zuzmara fődte időm.
Ebben s abban ritkuló irhám,
két kezem: átjátszó szem-befödöm.*

*Kéz s szem: érzék rég lágy potába mérő
gyilokhoz, világ mérlegeihez.
Kaptatok öreg élen, azt hallva megintcsak,
valaki az aljban velem lépést evez.*

Azt mondta: „Dinnye vagy”

*Asztalon nem-lékelt fejem,
nem hasad cukros, nyári húsa,
kis méreg-magvai
bent ágyazódnak: a sötétség
alantas fogsora,
belém vájnál, még rád csukódnék,
kelepce-vas
sápadt szívedre, hajnali
erdőn, berken kattogva a
lólábra – várj,
bírd ki egy napot türelemmel,
havat, esztendőt, mint mesében
megeszi farkas a fogát,
emészttem én,
tán pukkanok s bélem kihull,
dühömön porhanyó
kedv s pír
gyalul,
kertedben ágyás fogvirág lesz
belőlem.*

Besence

MÁSODIK NAP

Varga Józsefnét, született Vida Máriát korán reggel keresem. De csak az édesanyját, özvegy Vida Józsefnét, született Kovács Júliannát találok a házban.

– Már elment a lányom. Kukoricát törnek. A kisebbik unokámmal vagyok itthon – mondja a kicsiny, fürgemozgású öregasszony.

– Nagyobb is van?

– Tizenötéves...

– Akkor megérheti, hogy ükunokája is lesz...

– Jó volna... – tűnődik az öregasszony. – De én már a hetvenötödikét gázolom... – mondja, és lehajol a szék alá. – Na, mögnézzük, hova gurult a labda...

– Júlianna néni még emlékszik a régi világra?

– De még mennyire! – élénkül föl. – Itt születtem, Besencén. Sokszor mögémlegessünk mink azt. A fiatalságnak multság volt a kocsmában, Szilveszterkor bál... Az emberek az olvasókörből jártak... Ha valaki meghalt, a férfiak kikísérték a temetőbe. Vitték a fekete zászlót. Nem úgy, mint most... Most irigylük, eszik egymást az emberek, mint a rozsda a vasat...

– Mi lesz a faluval, ha a régiek mind elmennek?

– Mi lesz? Majd az oláhok laknak benne.

– Kell, hogy valaki művelje a földeket – mondom inkább kijelentve, mint kérdezve.

– Nem dolgozik azok közül a téeszben egy se. Amikor sor került volna rá, hogy bevegék őket, mind elment máshová... Múltkor is mondi a lányom, hogy elveszett a söprű meg a lavór az iskolában. Azt is látták, hogy a Kádár vitte a két darab fát a hóna alatt... Az öreg Virág mondi, hogy elvult odaát, de ott egyet se lehet lépni. A Kádár a hátsó szobában tartotta a disznóját. Még az volt a vécéje is. Nagyon piszkos népség. Az iskolában szeptemberben fejtetűt találtak... Ne mondja meg senkinek: Sárközinének megint gyereke lesz. Olyan ez, hogy nem mondi meg az utolsóig. Egyik gyereket az asszony itthon szülte meg, egyedül. A többi elküldte tévét nézni, mire hazamentek, möglett a puruty. Cipőfűzővel kötötte el a köldökét. Persze hogy elfertőződött. A vöröskeresztesnek a fülébe ment, az szólt a védőnőnek, kijöttek, és elvették tőle a gyereket. Három éve történt. Azóta megint lett gyereke neki. De most elvitte a mentő.

– Törént már olyan, hogy idevaló legény cigánylányt vett feleségül?

– Olyan még nem. De olyan már igen, hogy cigánygyerek idevaló magyar lányt vett el. Hat éve. Az Ordas József a Szujkó Sárít. A gyerek apja itt volt pásztor. Úgy szoktette meg a lányt. Másnap reggel végigfutott a falun: Elszökött a Sári! Volt nagy szóbeszéd. Taxival vitték el. Előbb a fiú testvéréhez mentek Kaposvárra. Csányoszróban esküdtek meg, de lakodalom

– Amikor muzsikált?
 – Akkor se. Most is muzsikálok. Hegedűn meg harmonikán. Négyen vagyunk együtt. Alkalmilag szoktunk játszani. Lakodalomban.
 – A Futó Zoltán lakodalmán is muzsikáltak?
 – Nem... Oda nem minket hívtak el... Ott trombitások játszottak...
 – Mit szolt a falu, amikor Ordas József megszöktette Szujkó Sárít?
 – Eleinte nagyon szégyelték a lány szülei. De végül a fiataloknak lett igazuk.

– Volna valami kérésük?

A férfi szólal meg előbb:

– Ezt a ház dolgát nem lehetne valahogy elintézni? Ha írnék az építésiügyi miniszternek?

– Nem törődik velünk senki se! – mondja az asszony keserűen. – Gilyvánfán is laknak oláh népek, de azok kapnak mindendenfélét. Asszony ruhákat, meg ember ruhákat. Oda kocsival viszik a használt holmit. Csak le kell válogatni. Meg vöröskeresztes csomagokat kapnak. Hát ilyent hozzánk nem hozhatnának? Tagja vagyok a Vöröskeresztnek. Tagdíjat is fizetek.

– Simon Lajos hogyan viseli gondját a falu népének?

– Olyan Klüklopsz-ember...

– Milyen?

– Hát aki az Odlüsszeában volt... A tévében láttuk... Olyan az, amikor kiáll az utcára, és kiabál: Hallod-eee?

Nyílik az ajtó, alacsony, indiánarcú férfi lép be. Spanyolosan borotvált bajsza kétfelől egészen az állaig húzódik. Fején lehajtható fülű prémes sapka. Amikor egy alacsony székre leül, a sapkát hátratulja homlokán. A szomszéd házból jött át. Sárközi József a neve. Zsilettpengével egy dugóról vékony szeleteket vág. Mintha almát hámozna.

– Rossz kedved van, Jóska – mondja Kádár.

– Rágyújtanék – mondja Sárközi. Feláll, és kezét a tűzhöz tartja.

A házigazda cigarettával kínálja, de nem vesz a dobozból. A zsebébe nyúl. – Szivart szívok. Virginiát – mondja. Kinyitja a tűzhely ajtaját, és egy lángoló szalmaszállal rágyújt. – Megjött a papír, hogy fizessek ötszáz forintot...

– Miért? – kérdezem.

– Múltkor este a kövesúton jövök haza. Tolom a kerékpáromat. Elhajt mellettem a falufelölös a motorján, fordul egyet, és amikor mellém ér, azt mondja: Jóska, állj meg! Megálltam. Helyszíni bírság, harminc forint, mondja. Miért? kérdek. Nincs kivilágítva a kerékpárod. Hát maga meg mért hajtott múltkor a járdán? kérdezem tőle. Összevesztünk. Nem volt nálam egy fillér se.

– Haragszik magára az az ember? – kérdek Sárközitől.

– Egyszer már összevitakoztunk. Azóta harap rám, mint a csuka. Most megvágott ötszáz forinttal.

– Akkor jól kerestél abban az estében – mondja Kádárné, és fát tesz a tűzre.

– Hol dolgozott eddig? – fordulok Sárközihez.

– Voltam tehenész a vajszlói térségben. Dolgoztam a bogádi állami gazdaságban, mint segédmunkás. Voltam pásztor. Komló felé bojtárkodtam. Bodolyabéren, Szabadságpusztán pásztorokodtam... Szóval voltam egypár helyen.

- Hány éves?
- Harmincnégy.
- Hány osztályt járt?
- Kettőt. Esti tagozaton.
- En négyet – szól közbe Kádár.
- A nevét le tudja írni?
- Nyomtatva – mondja Sárközi.
- Mennyit keres egy hónapban?
- Most kőműves mellett culáger vagyok. Itt kétezer forintot keresek.

A családi pótlék is ennyi. De azt se tudom, hol áll a fejem. Cipő kell a gyerekeknek, meg könyvek, az iskoláztatás... A mai gyerekeknek van rá lehetőségük, hogy tanuljanak. Legalább ne legyenek olyan buták, mint mi.

- Téesszben nem dolgozott?

- Két éve kanász voltam, a disznókra vigyáztam. Egyszer februárban nem hajtottam ki. Ronda idő volt, ólmos eső esett. Hát jön Simon Lajos, és hozza a fölmondást. Máról-holnapra elküldött. Akkor elmentem az erdőszethez...

- Hány gyereke van?

- Nyolc. Itt. Meg egy az Annusnál. Az az anyjánál él Körcsönyepusztán. Aztán visszajöttem a feleségemhez... Egy Csányoszróra jár a felső tagozatra. Kettő itt iskolás. A legnagyobb tizenhat éves. Az Ibolya. Már aszszony. Egy hete volt a vacsora.

- Hogy hívják a fiút?

- Karcsi.

- A vezetékeve?

- Karcsi... Valamilyen Karcsi... Pécsen dolgozik, ahol a Lajos. A Baranya megyei Építőipari Vállalatnál... Itt laknak nálunk...

- Átmehetnék hozzájuk?

- Persze...

Kerítés nem választja el a két házat. Csak bozót. Amikor kilépünk az udvarra, hátramutatok a gazzal fölvert kertre:

- Oda nem vetnek semmit?

- Nem kapunk hozzá gépet – mondja Sárközi.

Az udvarról egy, a ház hátsó részéből nyíló helyiségbe lépek. Fény csak az üvegezett ajtón keresztül szűrődik be. A hátsó sarokban tűzhely. A szagról érzem, a lábosban krumpli fő. A fal mellett két ágy. Amikor belépek, az egyik ágyról vékonyarcú, sovány fiatalember kel föl. Az egyik lábát nehezen emeli. Ibolya a tüzet igazgatja. A másik ágyon három apró gyerek.

- A férjem – mondja Ibolya mosolyogva.

A férfi kezét nyújtja, bemutatkozunk.

Szűcs Károly megérti a tekintetemet. A lábára mutat:

- Üzemi baleset. Pécsen ráesett egy vascső. Két éve. Negyvenezer forintot kaptam...

- Mióta ismerik egymást?

- Egy hónapja – mondja a fiatalember. – Lejöttem az anyikómhöz vendégségbe. Akkor találkoztunk. Egy hete volt a vacsora. Amíg Ibi nincs tizenhat éves, nem esküdhetünk meg. Anyikóm meg a mostohafaterom is átköltöztek ide. En is elhozom majd a holmimat a pécsi munkásszállásról.

A falon egy szíjből font szép ostort látok.

- A bratyóm fonta. A mostohafaterom pásztor. Kotnyák István. Ő használja.

- Az édesapját hogy hívják?
 - Galamb István.
 - Akkor maga miért Szücs?
 - Nem volt esküdött férje az anyikómnak.
- Az ágyon hempergő, kergetőző gyerekekre nevettek.
- A testvéreim – mondja Ibolya. – Ili, Rózsi, Ildi. Hárman még iskolában vannak.
 - Szilvi?
 - Nincs itthon. Amikor született, édesanyám cipőfűzővel kötötte el a köldökét. Elvitték...
- Szücs Károly huszonhárom, Sárközi Ibolya tizenhat éves.
- Maguknak hány gyerekük lesz?
 - Kettő – válaszol az asszony, és elpirul.
 - Csak kettő? – ismétlem meg.
 - Elég az... mondja a férfi.
 - Már most négyen vannak. Hogyan férnek el itt?
 - Azt tervezzük, hogy megvesszük Pirosék eladó házát. Üres. Már néztük... – mondja Szücs Károly. – Van pénzem. Hat éve dolgozom egyfolytában a megyei építőipari vállalatnál. Ötvennégyezer forintom van a takarékbán... Azt a házat szeretnénk megvenni...
- Ibolya kikísér a házból. Mosolyog.
- Mondjon három kívánságot – fordulok hozzá, amikor egyedül maradunk. – Először?
- Kigyóbüvölő tekintettel néz rám.
- Nem ebben a faluban lakni.
 - Hanem?
 - Például Sellyén.
 - Másodszor?
 - Nem tudom...
 - Harmadszor?
- Nem válaszol.
- ... Újabb udvar. Hátul a téesz-istállója. Itt tartják az öt pár lovat, amivel az öt kocsis fuvaroz. Elöl a pásztorház. Itt lakik a mindenkori csordás. A férfi kint van az állatokkal a legelőn. Negyvennégy éves. Kerényi Béla. A felesége tizenhat. Pontosabban lesz tizenhat. Nincsenek megesküdve. Ignác Ilona még kiskorú. Nyolcan voltak testvérek. Margittal az iskolában találkoztam.
- Simon Lajos pöröl az udvaron a fiatalasszonnyal:
- Miért az udvarra öntöd a szemetet? Miért nem csináltatok már pöcegödöröt? Csak ahhoz volt eszed, hogy elszerezd az uradat?
 - Mi köze ahhoz magának? A téesz csinálja meg a klozetot! Csak igéri, hogy küldi a deszkát...
- Amikor Simon Lajos elfüstölög, jobban megnézem a piros-blúzos, Madonna-arcú, fekete hajú asszonykát. Sötét szeme olajosan csillog. Haját sálal kötötte le.
- Magának hány gyerek lesz? – kérdezem.
 - Egy már van... Hogy hány lesz? Ki tudja azt megmondani? – Mélyen a szemembe néz: – Aki kutyával hál, bolhát kap. Nem igaz?

- Milyen falu Besence?
- Pletyka falu.
- Mi volna a kívánsága?
- Elmenni innen.
- Hová? Sellyére?
- Ott juó vóna.
- Miért?
- Ott vannak bótók...
- A klubba járt? – mutatok a kocsmá felé.
- Amikor lány voltam. Tizenöten-húszan szoktunk összejönni. Kártyáztunk, beszélgettünk, cigarettáztunk. A fiúk bort meg sört hoztak a kocsmából. De most már nem járok.

Pelenczei János háza. Magas, vasrácsos kapu. Pécsi lakatosmester munkája.

János bácsi hetvenkilenc éves. Diófa tuskókat hasogat az udvaron. Tíz éves volt a fia, amikor a felesége meghalt. A fia is itthagya. Azóta egyedül él a nagy házban. Állatokat tart. Tyúkokat, macskákat. A deszkával földött kút tetejére ülünk.

- Pelenczei, cz-vel – mondja. – De hagyja... Most már csak c-vel írom...

Dohog:

- Amióta elment a Magdi tanító asszony, nincs olvasnivalóm. Elvitték a könyveket is... Csak az újság marad... A postástól szoktam venni. Vasárnap.

Az első világháborúban az olasz fronton harcolt. Jóízű katonatörténeteket mesél: Amikor cigarettát cseréltek a digókkal fehér kenyérért... Amikor körtét loptak, pedig a gazda még az ágyát is kivitette a gyümölcsösbe, hogy őrizze éjszaka a termést... Amikor jött az ezredes ellenőrizni...

- Az olvasókörre emlékszik? – kérdezem.

- Tagja voltam – mondja, és kihúzza a mellét. – Az 1950-es fényképen rajta vagyok. Az első sorban, jobb szélén ülök. Volt ott elnök, alelnök, jegyző, pénztáros. Voltak választmányi tagok. Könyvtáros is volt. A könyvek jegyzéke szépen be volt rámozgatva, és ki volt téve a falra. Aki könyvet akart, onnét választhatott.

- Hol született János bácsi?

- Abban a házban, ahol a Kádár lakik. Abban a szobában, ahová most szarni járnak! – kiáltja, aztán elhallgat.

- Ez a ház? – mutatok előre.

- Ide vőnek jöttem... – mondja, de gondolata még az előző kérdésen jár. – Megkapták a szép kertet is. De ha megszántják nekik, nem vetik el. Ha elvetik, nem kapálják meg... Most is, hogy a Sárközinél volt az az eljegyzés vagy micsoda, egy hete, tudja, mi történt? Nagy vendégeskedés volt. Kátai éjjel motoron vitte haza az anyját Nagycsányba. Hát az új hídnál, a Feketevizén, nekiment a korlátnak. Dőlt belőle a vér. Az anyja valahogy el-támogatta a falúig, de ott összeesett. A mentő vitte el. Most kórházban van Pécsen...

- Haragszik rájuk, Pelenczei bácsi?

- Nem én. Csak egyszer mondaná nekem valaki, hogy negyvennyolc óráig legyek a belügyminiszter. Tudom is én, mit csinálnék. Elvinném őket a

Predealig, ott aztán hajde... He-he... – nevet, majd hangot vált. – Nem látja, hogy innét már mindenki elmegy? Simon Lajos is eladta a házat negyvenöt-ezerért. Sellyén vett másikat.

- János bácsi is elmegy?
- Hová mennék én már egyszál magamban? A temetőbe, fiam. A temetőbe...

Simon Lajossal az utcán találkozom. Hol az egyik, hol a másik házhoz megy be. Nagy zsákcsonló van a hátán. Meggörnyedve jár, pedig a zsákok üresek. A zsák szájának bekötésére szolgáló szálak az álla alatt himbálózhatnak, a mellét verik.

- Lajos, maga tegnap valamit elhallgatott...
- Mit? – néz rám alulról.
- Mikor gondolt először arra, hogy elmegy innét?
- Már három éve... Sellyén vettem házat – mondja, és sietve hozzá teszi: – A fiammal és a menyemmel akarunk együtt lakni.
- Miért megy el?

Kis idő után válaszol:

- Itt születtem, az én családom visszamenőleg idevalósi. A nagyapámtól hallottam, hogy az ő öregapja is itt született... Hogy miért megyek el? A fiam már beköltözött. Unokáim vannak. Itt se óvoda, se megosztott iskola, se orvos.

- Mondja, mikor volt maga életében a legboldogabb?
- A zsákcsonló nyakát megfogja, és átlendíti a másik vállára.
- Akkor leszek, amikor a fiamhoz meg az unokáimhoz költözhetek...
- Ugye tudja, hogy írni akarok a faluról. Mondja, mit tartana fontosnak, hogy föltétlen megírjak?

- 68 óta tagja vagyok a pártnak. Nem vagyok osztályidegen. Sőt. Szerettem volna, ha a betelepülők is beilleszkednek a faluba. Mint párttag is megtettem mindent. Még a téves vezetőségével is szembehelyezkedtem, hogy vegyék fel őket... Egy kicsit csalódtam bennük... Mert még a kimért részes földet, amit föl vállaltak, azt is elhanyagolták. Nekem is, a közösnek is a rovására mentek...

- Ha beköltözik Sellyére, végleg itthagya a falut?
- Az a számításom, hogy visszajárok. Az üzemeget valakinek azután is vezetni kell.

Kezet fogunk. Sok szerencsét kívánok, aztán elválunk. Hosszan nézek utána, amint meghajlott háttal, gumicsizmában, nehéz léptekkel megy végig a falun.

Késő délután van. Tompa szögben érik a napsugarak a házakat. Öreg emberek beszélgetnek a házak előtt. A kerítésre könyökölnek, egymáshoz hajtják a fejüket. Amikor lépnek, nehéz mozdulattal vonszolják testüket. Az idegenek kalaphoz emelik az ujjukat, megnézik, aztán újra bemennek a házba.

Amerre megyek a faluban, feketehajú, sötétbőrű gyerekek kísérek. Szépek, kedvesek, mosolygósak. Ha megállok egy ház előtt, szétrebbennek, ha továbbmegyek, körülöpdösnek. Megszólítanak, beszélnek hozzám, a táskámba kapaszkodnak. Azt mondják, hallgassam meg, és vegyem magnetofonra a verset, amit az iskolában tanultak.

Egy zöld olajfestékkal befestett drótkerítés mögül élénk tekintetű, eleven mozgású idősebb asszony szól rám:

– Egy kis gombát nem vesz? – Zománcozott edényben sárga gombafejeket tart elém. – Reggel szedtem az erdőben. Friss. Ingyen is odaadom...

Na, most mérgeznek meg – gondolom. Eszembe jut mindaz, amit eddig az ormánsági javasasszonyokról, piókás szülékről olvastam. Jó lesz vigyázni. Ha most mérges gombával megégetnek... Nem merem folytatni magamban.

– Vigye el... Van családja? A felesége majd jól elkészíti – biztat az öregasszony.

– Köszönöm. De most nem haza megyek – szabadkozom.

– Akkor vigyen egy kis paprikát. Jó édes meg húsos. Itt termett a kertemben.

A paprika csak nem lehet mérges? A tekintet, a mosoly is őszintének látszik.

– Nézze, milyen kedvesek ezek a gyerekek – próbálom a figyelmét másra terelni.

– Persze, most még mind azok. Öt éve élek itt a beteg urammal, eleget ahhoz, hogy ismerjem őket. Még nem cigarettáztok? – fordul a gyerekekhez. – Mert aztán ha megnőnek, beszélhet ezeknek. Olyanok, mint a pléh-Krisztus.

– Szép a kert meg az udvar – dicsérem, amit látok.

– Olasz tyúkokat tartok. Tavasszal nekem van legkorábban salátám. Jönnek is, hogy adjak. Ha nincs pénzük, akkor is kérnek.

– És ad?

– Adok persze. Mert ha nem, akkor elviszik, amikor nem látom.

A túlsó soron Simon Lajos bukkan föl. Néhány zsák még mindig a hátán lóg. Hazafelé megy.

– Milyen ember az üzemegységvezető? – kérdezem, és utána nézek.

– Nagyon rendes ember. Meg az asszony is nagyon rendes. De ez nem ám az első felesége. Nem mondta magának? Tudja, a mostani háborúban, amikor katona volt, én is csak úgy mondom magának, ahogy beszélük, egyszer hazajött váratlanul szabadságra, és akkor a felesége elemésztette magát. Mivelhogy amíg távol volt, a férje apja... Nagyon szép asszony volt... Nekiment az Okornak. A víz messze elvitte, csak Hidvégnél dobta föl... Ez a mostani felesége, sokan mondják, nagyon rendes asszony...

Még egyszer Simon Lajos után nézek. Meggörnyedve most lép be házának kapuján.

– Simon Lajos is elmegy... – mondom.

– Mindenki elmegy. Csak a fűrészes marad itt. Annak még megéri – mondja az asszony.

Egy kosarat emel föl, és a kerítésen át néhány paprikát dug a kezembe.

A kocsma előtt eszembe jut a klubszoba, meg amit tegnap Vargáné mondott: Majd szólók a lányoknak, hogy takarítsanak ki... Visszamegyek, s mielőtt végleg búcsút vennék a falutól, elkérem a kulcsot.

Kocsmaudvar. Tűzoltószertár. Szénkupac. Hamurakás. Néhány csorba lépcsőfok. Korlát. Ugyanaz, mint tegnap.

Kinyitom a festett, barna deszkaajtót. A szobában rend van. A szekrények ajtaja betámasztva. Az asztalok eligazgatva. A székek körben a fal mellett

sorakoznak. A padlóról hiányzik a tegnapi hamu, az üvegcserep, a cigaretta-
vég, a törött széktámla.

Végignézek a tisztára söpört szobán.

Csak rongy nem volt a törölgetéshez. A por finom permete belepte a tárgyakat. Ujjammal akár rajzolhatnék, írhatnék is rájuk. Egy pillanatig arra gondolok, hogy valami üzenetfélét kellene hagyni az asztalon. Ha majd este jönnek a fiatalok, elolvashatnák . . .

A falu a csönd burája alatt nyugszik. Sehol egy kutyaugatás, egy kocsi-
zörgés, egy tehénbögés, egy kapucsikordulás. Őszi virágok kesernyész illatát
érezem a levegőben. Még egyszer végignézek a sebhelyes, omló vakolatú há-
zakon, a kátyukkal teli utcán, a gyommal fölvert udvarokon, a tört lécü ke-
rítéseken. A falu dermesztően néma, mint egy ravatalozó.

Arra gondolok: Kodolányi jóslata beteljesedett. Ormánság őslakossága
kipusztult, a táj elvesztette néprajzi jellegzetességeit, etnikai különállását.
Ennek ellenére a falvak nem tűntek el: az elvándoroltak és az elhaltak he-
lyére, az üres házakba új népelemek költöztek. Az ősi falvakban ma is van
élet.

De milyen élet? A településfejlesztésnek, az urbanizációnak a városok-
ban és a nagyobb községekben szemmel láthatóak az eredményei. Am a fej-
lődésnek ellentmondásai vannak. Amíg a városok és a kiemelt, központi sze-
repekörű települések az elmúlt években a felemelkedés nagy útját tették meg,
az alacsony lélekszámú településeken, a kisközségekben, a mellékfalvakban
az élet megrekedt, s némely tekintetben, az iskola-, az egészségügy, a műve-
lődés, az emberi együttélés terén egy korábbi szintnél alacsonyabbra süllyedt.
Ezek a helyeken az igénytelenség ma évről évre újratermelődik. Besence
nem halt ki. Besence haldoklik.

Hitelt érdemlő számítások szerint Somogy lakossága – ha a népesség
szaporodása a jelenlegi szinten marad – huszonöt év múlva, az ezredforduló-
ra tizenöt-húsz százalékban cigányszármazású lesz. Baranyában egyes közlé-
sek szerint ma tizenkétezer, a megyei statisztikai hivatal adatai szerint
16 565, más becslések alapján tizenhat-tizennyolcezer a cigányság lélekszá-
ma. A társadalmi fölemelkedés és beilleszkedés szempontjából felbecsülhetet-
len eredmény a karavánok letelepítése, a putrik folyamatos felszámolása, a
cigányság falvakba költözése és a férfiak bevonása a termelő munkába.

Azonban a kérdés ezzel még nincs megoldva. A társadalmi rétegek moz-
gása, viselkedése, várható magatartása nem mindig kiszámítható, mint egy
matematikai feladat. Az új környezetnek, az átvett, jórészt ajándékba kapott
magasabb, kulturáltabb viszonyoknak nemcsak felemelő hatása van. A meg-
örökölt javakat szét is lehet dúlni, el is lehet herdálni. A társadalmi fölemel-
kedés és beilleszkedés folyamatában a fokozatosságra, úgy látszik, a jövő-
ben nagyobb figyelmet kell fordítani.

A cigányság iránt megnyilvánuló gondoskodásban igen nagy szerepe van
a tudati tényezőknek. Egyfelől a mértéktelenül fölkellett igények, másfelől
az elképzeltnél sokkalta mélyebben begyökerezett előítéletek nagyban nehe-
zítik a folyamatot. Csak a kölcsönös bizalmatlanság felszámolása, egymás
elfogadása és tisztelete, az együttélés normáinak megtartása révén lehet elő-
re jutni. Ha a cigányok érzik, hogy más szemmel néznek rájuk, ha megsza-
badulnak a bizalmatlanságtól, amelyben általában részük van, remélhető,
hogy anyagi-szellemi fölemelkedésük megvalósul.

Figyelmeztető gond a termőföldek megművelése. Az őslakosság elvándorlása után a régi apró falvakban lesz-e ember, aki a mezőgazdasági gépek mellé áll, aki a termelőszövetkezetben dolgozik, ha a betelepülő új népcsoport a mezőgazdaságban nem vállal munkát, ha városi, ipari munkahelyekre húzódik?

Az aprófalvak, a kis lélekszámú települések felelős, a néppel sors- és életközösséget vállaló vezetőket kívánnak, akik a munkahelyi-termelői és a közösségi-lakóhelyi élet hivatott alakítói, irányítói. A falu és az iskola aligha érheti be a szakképzett vezetővel, a szakrendszerű oktatással, a szaktárgyat tanító pedagógussal. A kis falvakban, az osztatlan iskolákban talán még inkább, mint másutt, nemcsak szaktárgyat ismerő, hanem népet ismerő, népet szerető vezetőkre, nevelőkre van szükség.

Amikor elhagyom a házakat, kimerevített arcokat, beszélgetések foszlányait sodorja szemembe a szél.

- Elégedettek az emberek?
- Ha az elszigeteltség nem volna...
- Hány régi család él a faluban?
- Aki van, az is indulóban. Vagy a temetőbe, vagy másfelé...
- Mi lesz a faluval, ha mindenki elmegy?
- Mi lesz? Megmondom. Majd lehengerlik. Majd jönnek a nagy dömperek, és legázolják a házakat. Szántófölddé alakítják a helyét...
- János bácsi is elmegy?
- Hová mennék én egyszál magamban? A temetőbe, fiam. A temetőbe...
- Mondjon három kívánságot... Először?
- Nem ebben a faluban lakni.
- Hanem?
- Például Sellyén.
- Másodszor?
- Nem tudom...
- Harmadszor?
- Nem válaszol...
- Ha beköltözik Sellyére, végleg itthagytja a falut?
- Az a számításom, hogy visszajárok. Az üzemegységet azután is vezetni kell...

Végignézek a tisztára söpört szobán.

...arra gondolok, valami üzenetfélélt kellene hagyni...

(1974)

Vénuszoltár

(Házasuló jóbarátnak)

SZÜLETÉSE

*Előbb a köd. A tintába csurgó tej.
Vattába pólyált kutyamorgás-homály.
Aztán a hideg tapintású kagyló,
a nyitott, a szétdobált. Semmi kétség:
összefogdosott üresség, Övé vagy.
Minket nem hagy cserben vadász-szimatunk
ezer küszöb közül kiválasztani.
A parton ékszer-szemete – óvatos
vízmozgás hajnalban visszaveszi majd,
s a homok-szürcsögés s a hab virága
megfejtethetetlen, ha kérdik, ki járt itt.
Ő szoknyát húz addig s nyitja az ajtót.*

TUDÁSA

*Willendorf óta egyre tanulatlan
hordja a kéz: tücsökmuzsika paplan.
Nem húzza magára, rá hemperedik.
Tenger csiszolta kéje sebhelyeit.
Nincs rajta egy sem. – Irigyelt Simaság,
mi görcsökbe rángva zuhanunk alád.
Csillag-robbanás tetőnkön meghalunk,
ahányszor kiszakad csipőnkől magunk.
Anyaként fog Ő, kísért lehetetlent:
– Újszülötted, heverünk mély öledben,
Willendorf óta egyre, szakadatlan
halálunkból nemzett Halhatatlan.*

ESKÜVŐJE

*Úgy szeressen Ő, ahogy Gít szeretem.
Úgy szeresd Őt, ahogy engem Gi szeret.
Ez is tücsökszó, egymást váltó két hang,
– Tél jön – fűvével teletömtem ingemet.
Íme a Fűember, a Rétember, ó,
akinek zsákjából hull a tücsökszó,*

*viszi, hordja körbe a nyugati szél:
– Hullám, az Óceánba visszavigyél!
Sugár, röpíts vissza szülő Napomba!
Veled a Földet szorítom karomba! –
Ezt hajtogatja. S, hogy ne légy sose zár!
Mindennek nyitja, a Szárnyunk maradjál.*

H A R S E R N Ő

Nyári hétvégek misztériuma

*Napsugár halaktól csillogó levegő
virágok meztelen istentisztelete
tűzliliomok és napraforgók
dáliák kállák gladióluszok
ruhákban hervadó párás és illatos
testek hétvégi kivirulása*

*Ajuló ténykörök lelógó tűzlahaj
s darazsak zümmögő függőnye közt
olajos végtagok tempera-színei
szabadon kenve a dél vásznaira –
eleven rulett a nyár hazardul
pörgetett édes percei körül*

*A fül a szem az orr meg a bőr
habzó gyönyört koccintva ünnepel –
mind önmaga – a nadrágok övek
melltartók ingek harisnyakötők
megvert hadsereg jelvényeiként
máglyákban állnak a sötét szobákban*

*Mástél napi zsoltár a nap-borjúhoz
a hús titoknélküli testvérisége
akár az utolsó ítélet képein
Aztán a hétfők mennydörgése mikor
szakmáik százféle hüvelyébe bujva
új kínra támadnak az emberi sorsok*

Dal

*Most már minden jó lesz. Kora reggel
behavazott rózsabimbót láttam.*

*Az is igaz, hogy a borostyán örökzöld;
fölkigyózott a kopasz fákra
előttem, januárban.*

*Szeretlek: Mindig szerettelek,
és újra megszeretlek majd tavasszal.
A Hold növekszik. Az éjszakák rövidebbek.
Egyre hosszabb a nappal.*

*Egyre kékebb a szemed is.
Most már egész sötétkék.
Megszigorítja s ellágyítja
a szerelem, a szeretet, a részvét.*

Francia park

*Hetek után is pernye szállong
az ápolt parkban. Itt-ott a kardvirágok
porzója kormos. A fű egy árnyalatnyit
sötétedik. A nyírott fákat
füstköd borítja bizonyos napszakokban.*

*Az utak szélén a márványszobrok
némán csodálják saját testüket.
Csak a szemhéjuk pattan fel éjszakánként,
de ilyenkor vak a tekintetük.*

*– – Erdőtűz volt túl a városon.
Ott csak üszkös fatörzsek állanak:
a rémület emlékművei. – –*

*Itt a tó vize már fölkavarodott
a jóslatoktól. És a hattyúk,
visszavonultan, táncba kezdenek. – –*

VÁLTOZATOK AZ ÉLŐ HANGRA

– JEGYZETEK NÉGY RÁDIÓ-BESZÉLGETÉSHEZ –

Az itt következő négy hangfelvétel szellemi adottságait: a rögtönzés hitelének, a hang személyes mivoltának sugárzó hatásait szeretném a betűkre átruházni. Az alkotók rögtönzéseiben a gondolat természetét, a születés állapotát rögzíti a mikrofon. Az „élő” hang különös feszültsége a kockázatvállalásból ered. Mint szízőnek a lejtő lendületet, úgy ad a rádióadás szorongató (ugyanakkor lelkesítő) kényszere nagy lelki sebességet a nyilatkozatnak. A beszélgetés könnyű, eleven anyagában a költő hangja személyessé, közelivé válik; írásban ez a légkör aligha volna megteremthető. Az „édes könnyelműsége” készítő élő beszéd sodrában gyakran váratlan s értékes leletek kerülnek felszínre a lélek mélyéről. Mert vannak szabad és gyors mozgású gondolatok, amelyek természetes színeiket csak épp az efajta rögtönzésben mutathatják meg. E mozgás folyamatát, a lávaszerűt – mielőtt megmeredne – a most történőnek, a megismételhetetlennek izgalmát, jelenidejét prolongálja a hangfelvétel.

Az emberi szellem összetett minőségét fölfedezi az alkotásban élvezet és erőmerítés. Feltétele azonban, hogy lelkileg igazodjunk, cselekvőn rendeződjünk hozzá. S ez elég nehéz. A könnyű színek jelenkori túlsúlya, a csend-hiány miatt? Inkább, mert más korok, elmúlt közérzet és életforma műélvezetének kliséit, szokásait erőltetjük a mára, nem ismerve föl eléggé a változás révén létrejött új lehetőségeket.

Pedig a lehetőség sohasem tétlen.

A rádióban a hang a főszereplő. Egyérzőkűségében absztrakt a rádió, a művészi elvonatkoztatás teremtő lehetőségeivel. A modern vers, a mai költő (de még a festő sem) nélkülözheti a mű, az alkotó és a közönség leegyszerűsítések nélküli egymásra találásának sok változatát, melyekkel csakis a rádió élhet.

A rádióban megszólaltatott személyiség megnyilatkozása több szólamú rendszer: a spontán és tudatos elemek természetes szintézise hat a hallgatóra. A szövegfonetikai kapcsolatok szakzerű elemzése már tudományos feladat: csábítóan érdekes munka! Az intonációs magasság, s e hangmagasságon belüli lejtés, fekvésváltás, a lépések, ugrások nagysága és ritmusa; a beszéd lendülete, szünetei, sodrása, megtorpanásai, extraszisztoléi a beszélő személyiségének legbensőbb jegyeit hordozzák; szándékon túli, szinte tehetetlen őszinteségének ezek az éltetői. Mert még a hamis beidegzések, a szorongató lámpaláz, meg a gátló önellenőrzés tényezői sem változtatják meg a kifejezés lényegét.

A fényképnél, az arcképnél és a kézírásnál „élőbb” és fontosabb a hang. A maga módján páratlanul árnyalatos közvetítője a személyiség lényegi jegyeinek. (Fölfedezte ezt a tulajdonságát a kriminalisztika is...)

Tekintete van a hangnak, s lélegzetelállítóan pontos dramaturgiája a „laza”, rögtönzött beszédnek. Az alkotók immár technikailag tökéletes hangfényképe és filmje valóságosan életművükhöz tartozik. Nem az épület főbejárata ez (természetesen az maga az alkotás), ez a színészbejáró, melyen a kulisszák mögé nyithatunk... Ez a közelség, a titoktalan együttlét, az áttekinthető világ, a családiaság: új igénye a tömegesedés korának. Mintha jó ellenszereit termelné ki a társadalom – ösztönösen, majd tudatosan – mindenfajta civilizációs ártalomnak. Nem a magazin színeiről, nem az útszéli kíváncsiságról van szó: a személyiség természetes megnyilatkozásairól, tanító jelenlétéről, példájáról, amelyek pszichikai és társadalmi értelemben cselekvő hatásúak, ezért tartoznak az életmű körébe.

Költők gyakran tisztelegnek egy-egy nagy zeneszerő szelleme előtt. A tiszteletadáson túl azonban versüknek csak kevés köze lehet a költői nyelven megidézett zenéhez. Igen ritka dolog, amikor vers és zene a költő szándékán túl is egymásra talál. Fodor András egy Josquin-kórusműben fedezte föl személyes mondanivalójának vers-teremtő inspirációját. Vers és zene találkozása – ebben az esetben – valódi! Annyira, amennyire még a költő sem sejtette versének magzati korában. Műalkotások titokzatos és türelmes létét példázza, hogy egy félezer éves kórusmuzsika ilyen közvetlenül szólhat hozzánk.

A költő „Kélt újra jel” verse annak idején a Tiszatájban jelent meg. Alább idézem a rádióbeszélgetés néhány részletét.

Riporter: A vers írásakor befolyásolta-e a kórus szövege? A kor vallásos fogantatású költészete és a vele azonos ihletű zene vonatkozásba hozható-e egyáltalán a mai ember lelki válságaival?

Fodor András: Különös talán, de a vers a megélt krízistől időben és térben egyaránt távol készült. Közvetlen inspirációról tehát szó sem lehetett. Utólag viszont annál izgatottabban kerestem: valóban ott van-e Josquin zenéjében, amit akkor egyszer általa megéltem. Így kerestem elő, fordítottam le a Cueurs desolez ófrancia szövegét. Mődfelétt meglepett: értelem szerint is, hangulatában is mennyire arról beszél, amit a zene hangjaiból kihallottam, s amit ennek későbbi földidézésekor megfogalmaztam.

Ami a régi zene és a mai ember viszonyát illeti, nem hiszem, hogy csak a kortársi kompozíciók idegfejtő effektusaiban, a csendet dramatizáló hangfűrtjeiben ismerhettünk magunkra. Josquin, vagy például Dufay miséinek, kórusainak új égboltot fonó, lassú, de feszültséggel, súllyal teli küszködéséből a szenvedésben megigazulás nemegyszer modernebb, őszintébb katarziséra ismerék rá, mint a későbbi romantikus elszántság, vagy a weberni aszkézis nyomán manapság produkálnak.

Egyébként aligha közömbös, inkább szorongatóan izgalmas történelmi tény, hogy Josquint ötödfélszáz évvel ezelőtt ugyanaz a missziós elszántság hajtotta, mely válságaink évadán bennünket is kötelez, hogy sorsa dokumentumai szerint nem a korabeli tételes hit elvárt normáihoz igazodott, hanem mindenekelőtt az emberi méltóság szószólója volt.

Ezért hiszem, hogy üzenete személyes nyomorúságainktól, változó ízlésünkől függetlenül érvényes marad.

*

Hallgatom Fodor Andrást. És hirtelenjében értelmezni próbálom – a magam számára – hangvételt. Hangjából mi is szól hozzám elsősorban? A nyugalom, a férfias zárkózottság, amit – melegség – valami diákos elfogultság színezt át. Emelt hangon, nyíltan, józanul mondja versét, vagy szövegét. Gondolatok, képek: bonyolult szólamok remekelő rendjében „a tobzódón tarka-dús földünk, ez a lakható, e választottak csillaga” szikrázza jeleit, a mi életünk, minden válságával és gazdagságával. A versek intonációjában, a költő hangjában ugyanazt a rejtett-finoman jelenlévő biztonságot sejttem: hűséget az értelemhez, hitet a pontos, a tiszta rajzú fogalmazás maradványában.

Munkájához a nyersanyagot mindennapi életünk hordja. Költészetének lényege nem a leszűkítés, a csak számára fontos egyetlen dolog megragadása, hanem az adott dolgok szakadatlan vállalása, az állandó rend-tevés. Versei – súly és logika szerint – gyakran tanulmányok: tanulmányai pedig mértéktartó, szemérmes hevületű lírai munkák. Szolgál velük; nála ez az a türelmes indulat, amely folyton átjárja, s nemessé érleli anyagát. Közös dolgaink mind érintik őt. Liszt Ferenc pártfogó, szervező alkátát juttatja eszembe, aki annyit levelezett másokkal, mások ügyeiben és annyiakért lelkesedett, dolgozott fáradhatatlanul.

A tudományos mezű bírálat, ítélethirdetés halott tárgyilagossága helyett ez a hang a barátság pártfogó szigorúságát ígéri. Minden valamirevaló kapcsolat felelősséggel szavatolja összetartó értékeit. Fodor András tág világot fog össze, s könnyedén, mert ismeri az összetartozó dolgok minőségét. Egy hangverseny, egy film, egy citerázó népművész, a barátság, az otthon, az utazás: egyaránt a költőt szólítják, s ő türelmes hivatal-vállalóként teszi a dolgát. A születő zene, s halottaink öröksége egyformán az ő gondja. Hangjában annak a barátságnak szelid diadalát is hallom, mely valóban „kapaszkodott a csillagokba – sugara szárnya összefogta – a zúlló távolságokat”. Megharcolt biztonság ez, olyasféle, amelyről a Josquin zene révén is szól.

Fodor András: Azt hiszem, régtől való ösztönös védekezés, hogy elesettségünkben a zenéhez fordulnak vigaszt, a tőlünk függetlenül képződő harmóniák gyolcsába takarva sebünket. Velem a vers tanúsága szerint nem egészen ez történt. Josquin motettái ugyanis – melyeket magányos szobám lemezforgatója szinte véletlenül szólaltatott meg – nem feledtető vigaszt árasztottak, hanem véghetetlen szomorúságot. De az elárvulás szüntelen panaszai mögött egyszercsak föltetszett valami makacs biztonság. Olyasmit érzékelttem, amilyennek egyszer Németh László idézte elem Babits versmondását: – a fölszálló hang egyszercsak megkapaszkodott a semmiben, önnön állhatatos erejétől megtestesült.

Egy testő dallamai

(HINCZ GYULA)

Kisfiúsan törekeny alkat. A zenét néha beszédesnek mondjuk, az ő beszéde érzékeny, vibráló, fölszabadult muzsika. A gondolat küzdelmes születése feszes zümmögésekkel is jár. A szökecső elnyújtott „m” hangok, zöngék, mély trillák izgalmával kötik át a lélegzet szapora hullámain, a szüneteket. Rögtönzése zsúfolt, indulattal és derűvel telített: egymásra csapó apró moivumok színes forgatagában éreztem magam. Beszédének meredek hangváltásai, ritmusai – ha már előbb muzsikához hasonlítottam beszédét – hirtelenjében Stravinskyt juttatják eszembe.

Casals gordonkázott, Babits mondta el az „Esti megérkezés”-t Dallam című karácsonyi műsorunk nyitányában.

Riporter: Zenét szeretnénk hallgatni. Mi is legyen az első; egyáltalán melyek a festőművész kedves zenéi? Oly könnyű ezt kérdezni, s oly nehéz felelni rá, épp ezért mindig érdekes a válasz.

Hincz Gyula: Legyen: Mozart... Bár zavarban vagyok, megmondom őszintén, zavarban vagyok azért, mert nagyon sok kedvenc zeném van. Olyan kérdés ez, hogy melyik művész tetszik nekem? És akkor hirtelen eszembe jut: Rembrandt. Nem, nem Rembrandt – Michelangelo. Nem! Nem Michelangelo – talán Picasso?! Nem, nem Picasso – Mednyánszky – á nem, nem Mednyánszky, hát ki, hát kicsoda mégis? Mondjuk, Liszt – ez most már zene – de nem, hanem a legnagyobb rajzoló: Petőfi Sándor. A legnagyobb rajzoló, Petőfi Sándor, és a legérdekesebb, nagy realista költő: Csokonai, aki hatvan évvel megelőzte a francia realizmust. Azt nem tudom, hogy az irodalomban megelőzte-e, de a képzőművészetben egész biztos. Bár nem festett, hanem a költészeti világában megelőzte, tematikában is majdnem ugyanazt, amit Courbet megfestett „A fürdőző nők”-ben. Hát legyen a zene Mozart...

Riporter: Hallgatjuk a dallamot, Mozart zenéjét, és beszélünk róla rögtönözve, a téma örömétől inspiráltan.

Hincz Gyula: A dallam örök dolog, a zenének, de a képzőművészetnek is örök magva. En nem tudom, átugorhatok-e kicsit a képzőművészetre – így ugrálhatok? Sokszor előfordul az, hogy egy kép nem dallamos: nincs benne, akár a múlt nagy klaszszikusainak dallamáramlata, vagy az új kor dallamszületésének az a kinlódásos zenéje, így nevezem, mert a születés az nem valami nagy öröm a születőnek, hanem ordítással és kinlódással kezdődik, de dallam. Igaz? Tehát ez a modern dallam is lé-

tező valami, ami áthatja a világot. Hát próbálj gondolni, mondjuk egészen egyszerű kérdésekre, a beat-zenére, de próbálj gondolni olyan, mondjuk úgy, magas zenére, amelyet már nagyon tudományosan elemzünk, mondjuk Hindemithre. Na most hol van itt a dallam, hol van ott a dallam? Örökké dallamban élünk, csak érzékelni kell, érzékszerveinket kell csiszolni, rögeszméinket kell egyes korból áttenni, átcsiszolni egy más kor – bocsáss meg – rögeszméire, mert vannak... Vannak rögeszmék... Hogy ezeket a rögeszméket becsiszoljuk az érzésvilágunkba, mint olyat, amit eddig nem érzékeltünk, amit eddig meglepőnek, vagy talán helytelennek tartottunk – s most átcsúsztam olyan témára, ahol már a sikoltás is kezdődik. Igaz? Na, de figyeljék meg a népi zenét. A népi zene alatt persze minden nép a maga sajátlagos környezetvilágának, élettempójának, életformájának közösségi életének, társadalmi el-lentéteinek (hogy mondjam?) zenei letétét érzi. Hogyha népi zenéről beszélek, akkor én a népi zene alatt a világ népeinek a zenéjét értem, nemcsak azt, ami a múlté, vagy egy-egy társadalmilag elmaradt népé, hanem azt, ami valóban létezik ma a világon, és hangot is ad. Egy nagyon érdekes élményem volt (nem egy, nagyon sok) egy utazással kapcsolatban, amiért én nagyon hálás vagyok a mi kormányzatunknak, ugyanis, hogy elküldött látogatóba Koreába, Vietnámba és Kínába. Közben hát persze Üzbegisztánban is voltam. És milyen csodálatos dolgok voltak ott! A magyar népművészet rokon hangzásai: a színeképletek, a ritmusképletek, a dallamformálás zenében, képzőművészetben valamiféle olyan rokon hangot ütöttek meg, hogy én elbámultam; ifjú koromnak azok az álmodozásai, amelyek összekapcsoltak engem Kelet-Ázsia és a Távol-Kelet művészetével, valami nagyon is sejtelmes szinten, azok most robbanásszerűen meg is jelentek előttem. Hogyha például olyasmit kérdeznél most tőlem, úgy hirtelen, hogy – nahát – akkor mik is a kedvenc lemezeim, hát persze nemcsak Mozartot említeném, említhetem Hindemithet, Schönberget is, Beethovent pláne, de akkor azt kell mondanom, hogy például a koreai zene! A koreai népzene.

Hogy Gauguin mennyire átitatódott az indonéz szigetek környékének és a dél-kelet-ázsiai művészetnek a színeképzeteivel és formaképzeteivel – nos, ha már dallamról volt az előbb szó, akkor azt kell mondanom: ennél dallamosabb képzőművészetet szinte el se képzelhet az ember. Színvilágban, ütemvilágban, a dallamosság hajlékonyságában!

Riporter: Dallamos, napfényű színeit lobogtató Hincz-festmény alatt ülünk, melyben percek óta gyönyörködöm, s elvont formái közt csak most fedezem föl a kép alapvető nagy formáját: a vászon teljes felületét elfoglaló cselló íveit.

Hincz Gyula: Nagypám nagyon öreg volt akkor, már jól nyolcvan éven túl. Óriási élmény volt kis csúszó-mászó koromban az, hogy cselló volt odatámasztva a dolgozószobája elé, én mindig ezt a csodálatos hangszert bámultam, és vártam, hogy megszólaljon. Szóval a zenével együtt nőttem fel, a hangokkal, mégpedig a szép hangokkal, a szép hangzással. Nagyon szerettem zongorázni, de a helyzet az volt, hogy nem szerettem gyakorlatokat játszani. A gyakorlatok szépségét imádtam, de nem szerettem játszani, fárasztó volt nekem, ellenben szerettem komponálni. A „komponáláson” keresztül jutottam el későbbi idők folyamán Bartók I. zongoraversenyéhez, amelyet már partitúrával élveztem, és így próbáltam követni a zene szépségét. A zene vizuális tükre a kottában jelenik meg, a dallam rajza (az akusztikai világ), látvány a partitúrában. Ennél szebb optikai élményt, mint egy partitúrának egyes lapjai, vagy páros lapjai nem is tudok elképzelni, úgy hogy én azt hiszem, ha egy zenét illusztrálni kéne, akkor magát a partitúrát kéne odatenni.

Riporter: Kívánságára Bartók zenét hallgatunk, az 1920-as években készült zenét. Ebben a korban seregnyi máig nehezen érthető vers, festmény, zene született. Ezeknél panaszkodik a közönség egy része dallamhiányra. Mi az oka ennek?

Hincz Gyula: Talán furcsa gondolat, de az a tapasztalatom, hogy az emberek nem a szemükkel gondolkodnak – tudom, furcsa – hanem a tudatukkal látnak... És ha a tudat képzeletin keresztül látott világ beleütközik egy olyan világba, olyan látott és érzékelt jelenségbe, ami neki idegen, – felkiált, hogy mi ez? Pedig azon túl művészet rejtőzik. A művészetnek kellett megtanítani az embereket arra, hogy gyönyör-

ködjenek az atmoszférikus világ páratlan fény-, színjelenségeiben. Talán csak az egyszerű ember volt az – így nevezzük macskaköröm közt – akiben ezek a tudati rögeszmék, tapadások nem olyan mélyek, aki tudott élvezni olyan jelenséget is, amit nem tudott megmagyarázni magának. Mi csak olyan jelenséget vagyunk hajlandók élvezni, amit nekünk valaki megmagyaráz, vagy mi megmagyarázunk magunknak. Pedig a művészet szabadabb varázslat, mint amennyit belőle mi magunknak meg tudunk magyarázni.

A mélypont ünnepélye

(PILINSZKY JÁNOS)

Rögtönzéseire a történet jellemző. A drámaiság. Beszéde kemény, lelassult, közel a suttogáshoz. Szavai szuggesztívek, nyilvánvaló jelentésükön túl a nehezen érthető, vagy a megmagyarázhatatlan meggyőző jelenlétével. S versmondásának monotonijában: romantikus lobogás! Romantikus, ha végre ezt a jelzőt kiszabadítjuk a 19. század öleléséből. A szavakat szinte egyenként, halkán, roppant súllyal ejti ki – a szóközi szünetek, a csend kompozíciós szerepével a szavak verseiben sokágúan megszervezett akkordokként hatnak. A szöveg időmértékéhez tartozik az egymást igen lassan követő szavak szükséges kicsengése, mialatt az asszociációk vízgyűrűi, körei tágulva hagyják el a szó szerinti jelentést, s míg az akkord, illetve a szó áttételei, felhangjai is hallhatóvá, érzékelhetővé válnak. A romantikus hevület nála összefér a beszéd liturgikus értelemben vett elvont fegyelmével. A vers szavait néha úgy ejti ki, amint a miséző az átváltoztatást ígéri. (Beszélgetésünk végén A vesztőhely télen és a Nincs többé című versét mondta el.)

Legutóbbi kötetének egyik verse ezt a címet kapta: A mélypont ünnepélye. Korábbi, már tíz éve rögzített rádióbeszélgetésünkben is felbukkan ez a fogalom éppen a Bach-zene révén: e palackposta, az elvont dolgok megragadhatóságának akkori költői terminus technicus a beszélgetés folytatásakor – tíz év múltán – ért verssé.

Ki tud
nyugodt szívvel belesimulni
az álomba, mely túlcsap a gyerekkor
keservein s a tengert
marék vízként arcához emeli?

Riporter: Bérelt nyaraló ez, rejtkehely a munkához. A Csúcs-hegyről nyíló völgy szabad és széles horizontja a háttér. Söröspoharak az asztalon, és lemezek a kicsi szoba e pillanatban rámolásra egyedül alkalmas síkján, egy fekvőhely támlájánál. Meglepett, hogy mennyire szó szerint érted a „Kedves lemezeim” adta témát. Csak a nyaralásban, a védett környezetű munkában is nélkülözhetetlen hanglemezek vannak itt: Bach-, Liszt-orgonaművek, a Schubert-vonósötös, egy ikonokkal ékes borítólap, amely azt hiszem gregorián zenét ígér, s megint csak Bach.

Pilinszky János: Kezdjük Bach-zenével. Azt hiszem, egyszer erről már beszélgettünk, hogy számomra a zene birodalma nemrég nyílt meg. Számomra Bach valahogy túl van a művészen. Vele szemben olyan dilettáns vagyok, mint az életemmel vagy a természettel szemben. Olyan dilettáns, mint a tengerrel szemben. És aki egy bizonyos (a művészet) bizonyos területén tudatos, vagy legalábbis úgy érzi, hogy tudatos, annak számára végtelenül jó találkozni olyan művészettel, ahol a tudata kikapcsolódik – és teljesen gyermekien viszonyulhat hozzá. Bach számomra ilyen rendkívüli és kimeríthetetlen tanulság, úgy mint a természet, úgy mint az életem a maga kifürkészhetetlenségével. Egyik kedvenc gondolatom, hogy van Bachnál valami, amit a modern művészetben elfelejtettünk, amit én úgy mondanék, hogy a modern művészet fél az unalomtól és unalom előtti műveket – valamiféle tériszonnyal – unalom előtti

műveket teremt, sokkírozni kíván, míg a nagy művészet beépítette az unalmat. Ez egy nagyon nagy tartomány, mert ide tartozik például a testi szenvedés is a maga monotonijával. A nagy művészet valami formában unalmon túli, testi szenvedésen túli; a modern viszont a testi szenvedést is valahogy kívülről oldja meg. Valahogy úgy, mint egy exhibicionista, szóval sokkal inkább exhibicionáló: az ember inkább él együtt a kortársakkal, inkább van kiszolgáltatva a kor gyöngéinek – viszont egy idegen művészetben, amilyen nekem a zene, sokkal inkább tudok ilyenfajta kortalanabb lelkiismeretvizsgálatot tartani.

Én tengert mondtam előbb Bachra, de a Musicalisches Opferben számomra az a csodálatos, hogy ott Bach engem nem a tengerre emlékeztet, hanem olyan erdőre, ahol a fák ágai mozognak: írnak a levegőre (tudod?), kifogyhatatlanul írnak, írnak; az ember megérti, elfelejti, nem érti meg –, ez egy számomra. Ez a csecsemők nagy szórakozása! Nézni az ágaknak ezt a furcsa ákombákomát, ami a legtisztább beszéde, a természetnek legtisztább írásjegye, ugyanakkor persze megfelfejthetetlen.

Riporter: Egyszólamú, ortodox görögkeleti szertartás zenéje szólal meg. Egy párizsi emlék tartozik hozzá.

Pilinszky János: A fákon gyertyák, mécsesek égtek, maga a templom olyan volt, mint egy emeletes dácsa, a templom közepén gyertyák közt egy fiatal (hőfehér ruhába, szinte menyasszonyi ruhába öltözött), mongol idióta lány állt, akit az egész közösség végtelen szeretettel megcsókolt. A szertartás előtt a jövés-menés arra emlékeztetett, hogy ez nem is templom, nem is Isten háza, hanem Isten istállója. Itt éreztem át, minden pejoratív jelző nélkül, hogy az a kultúra, melyben én fölöttem és amit magaménak érzek, s amit végtelenül szeretek, tulajdonképpen a kultúra istállója. Nálunk teljesen mást jelent az idő; nálunk jelen van még a népművészetnek az időtlen atmoszférája, olyan értékekkel – a gyöngédségnek, a szépségnek, a tisztaságnak: mondjuk azt, a szolgáltatnak olyan jegyeivel, amit többé már nem fogunk tudni megismételni. Ez egyszerre szép és egyszerre tragikus.

Amikor költészetem elérkezett egy bizonyos intellektuális zsákutcába, olyanfélbe, amire egyesek túlzással azt mondták, hogy mallarméi zsákutca, akkor eltűnődve ezeken a dolgokon, megpróbáltam nagyon könnyű kézzel írni, és rábízni magamat ennek a sokkal ősbib, tisztább, mélyebb – öntudatlanabb és tudatosabb – kultúrának a sugallatára. Hogy ez aztán mennyire sikerült, azt nem tudom, de személy szerint mégis megkönnyebbülést hozott, mert összefirkáltam két-három hét alatt hatvan verset, amire azelőtt másfajta tartással képtelen lettem volna. Amit most elmondtam, látszatra kívül esik a zenei műsoron, de nem véletlen, hogy ezt a lemezt számom befejezésül, mert valamiképpen az, amit utoljára írtam, korrespondál ennek a zenének a szellemével és azzal a fajta korrekcióval, amit én Bach-hal kapcsolatban említettem. Elmondanék hát két verset végül, ennek a szép húsvéti éjszakának az emlékére ajánlva, utólag.

A szimfóniákról, az elfelejtett versekről

(WEÖRES SÁNDOR)

Azt hiszem, Weöres Sándor versmondása egyszerűen nélkülözhetetlen az irodalomtörténeti kutatások számára. Főlényes képességű előadó, szavaiban tökéletesen újraszületik a vers. Beszédének – e vázlatban felsorolhatatlan – jellemzői nagy természetességgel nyitnak kapukat a költő és a kápráztató versvonulatok „titkaira”. A tanulmányok íróinak jól kell figyelniök a költő hangjára, szavára: világos adatszolgáltatásaira.

Vers és zene kódos, s gyakran kompromittált közösségről Weöres Sándor babonaoszlató egyszerűséggel beszél.

Weöres Sándor: Nem hiszem, hogy a zeneszerzők számára a költészet inspiráló len-

ne, inkább anyag, amit fel tudnak használni. Mint egy épület gerendázatát, vagy vastraverzeit, a zene úgy használja fel a verseket – mint a kőműves az épületnek a vázát. Ihletet a zeneszerző máshonnan nyer, mint ahogy többnyire a költő sem a zenéből, sokkal inkább az élményeiből, a lelkén keresztül úszó idegen, szinte meghatározhatatlan anyag az, amiből formál. Nem hiszem, hogy különösebb jelentősége lenne annak az ihletésnek, amit egyik művészet a másikra tesz. De hát persze ez is előfordul.

A zene melódia anyaga korai dolgaimra nagy hatással volt, most inkább a zenei struktúrából tanulok. A fuga, szonáta, rondó szerkezetét igyekszem szavakkal is megvalósítani, verseimet zenei formákra építeni, azokba ágyazni. Zenei formát senkitől annyira nem tanulhat az ember, mint Bachtól. Nála a legtisztább rajzúak, leg-egyszerűbben, költészetben is leginkább realizálható a strukturális elemek. Már a Haydn, Beethoven, Bruckner-szimfóniák felépítése a költészetben sokkal nehezebb és csak igen nagyterjedelmű versben valósíthatók meg. Bach az, akire a tiz, húsz, harminc soros rövid vers támaszkodhat, mint struktúra-adóra.

Riporter: A „Tizenegy szimfónia” – ciklusai, az életmű különböző darabjaiból szerkesztett „versoszlopok” miért szimfóniák?

Weöres Sándor: Két okból. Az egyik, mert maga a szó annyit jelent egyszerűen, mint hangzás. Ezek a szimfóniák akusztikus versek. Másrészt azért is neveztem szimfóniának őket, mert négy, olykor három, vagy öt-tételes kompozícióba illeszkednek.

Riporter: És az új, a mostani „Házimuzsika” keretében bemutatásra kerülő Tizenkettedik szimfónia?

Weöres Sándor: Ez öt tételből áll. Nem irodalmi, hanem zenei motívumra épült, nagyon egyszerű motívumra: alma ring az ágon. Ennek variációi és permutációi után végül más szóanyagra porlik szét a vers.

Riporter: Tudjuk, hogy elfelejtett magyar versek – régi költők – antológiáját készült megteremteni. Vállalkozásod személyes, költői kedvtelésből fakad, avagy valamiféle műemlékvédő lelkiismeret, irodalomtörténeti megfontolás késztet a munkára?

Weöres Sándor: Nem irodalomtörténeti megfontolás, inkább az, hogy a költészet mennyiségileg szinte mérhetetlen tömegéből ki kell valahogy emelni azt a néhány strófát, ami nemcsak a szakemberek számára érdekes. Itt inkább hát a kallódó, az ismeretlen anyagról van szó. Költésztünk nagyjai ebben az antológiában nemigen fognak szerepelni, vagy ha egyik-másik talán szerepel is, akkor eldugott, vázlat-szerű bizarr darabjával, ami nincs a köztudatban. A Himnusz, a Szózat, A közelítő tél, a Fohászkodás, stb. szóval a magyar költészet híres darabjai, ami úgysí hozzáférhető, itt nem lesznek. De előfordulhat, hogy nagyjainktól is bekerül egy-egy eldugott, lappangó és amellet nagyon érdekes darab.

Riporter: A műemlékvédelem viszonylag modern vívmány. Nemrég a visegrádi palota romjaiból építették a környező falvak házait... A zenetörténet régmúltja is, a kora-barokk magyar zenéje, vagy a reneszánsz hangszeres irodalma most kerül a kuriózumok világából a köznapok hangversenypódiumára. A régi értékek felszínre hozása nemes feladat, és sikeres munka, szinte már divatot is teremt. Az elfelejtett magyar versek összegyűjtése pedig azt hiszem, inkább költő műve lehet, mint irodalomtörténészé. Vállalkozásod ezért is látszik nagyon vonzónak, érdekesnek. Mégis, miről van szó? Néhány versről-e, amelyek eddig hozzáférhetetlenek voltak, levéltárakban vagy padlásokon porosodtak, esetleg tényleg elfelejtett (vagy csak a köz-tudatban elfelejtett?!) hatalmas költői anyagról?

Weöres Sándor: Hatalmas anyagról van szó: tele van a magyar költészet múltja igen erős, szép versekkel. Általában minden nemzeti irodalmában több a vitamindús spenót és a tápláló natúr-szelet, mint a jó erős pálinka. Nagyan nehéz a lapok, oldalak ezrei közül kiszedni azt a keveset, aminek valóban fejbe-vágó ereje van. Ezek nem is annyira elfelejtett, elsüllyedt versek, hiszen a legtöbb különböző kiadványokban újra meg újra szerepel. Inkább valahogy a figyelem elől félrecsúszot darabok ezek. Lesz köztük persze olyan is, ami kiadatlan, ami kéziratból először kerül

majd nyilvánosságra. Túlnyomó részt a második vonal költői fognak szerepelni: nem annyira Balassa Bálint, mint inkább akik körülötte éltek: – Nyéki Vörös Mátyás, Bornemisza Péter, Barakonyi Ferenc, és nem annyira Kazinczy, vagy Csokonai, hanem annak a kornak is a méltatlanul elfelejtett költői, mint Vályi Nagy Ferenc, Ungvárnémeti Tóth László, Ujfalvy Krisztina, Barcsay Ábrahám – sorolhatnánk hosszasan. És szerepelnek benne különös dilettánsok is, akiknek életükben egyszer-kétszer sikerült igen szép verset írni; munkásságuk zöme viszont érdektelen és avult. Első kötetnek, kezdetnek (vagy lehet, hogy ez az első kötet mindjárt az utolsó is, ma még nem tudom) körülbelül 500 vers kiadására gondolok. A magyar költészet minden korszakából, a kezdetektől körülbelül a 19. század végéig.

*

A rádió-beszélgetések írott formában is érzékelhető üde légköre, hangja eleven, s természetes módon köti össze a művet a közönséggel. De az alkotó rögtönzése és hangja: a mű és a művet teremtő lélek röntgen-lelete is. A költő intim jelenléte a szobában, ahol milliók ülnek technikai adomány: az utóbbi évtizedek – többé már nem nélkülözhető – leleménye.

P Á S K Á N D I G É Z A

Don Juan

*Köpenyemet a tócsára hölgy elé
Száraz lábbal – Megváltóm? – átmehessen
Stílusomat a rögre – játékomat a vízre
Játékomon fölényem fölényemen eleganciám
Eleganciám a megvetésem
A Megváltóhoz jutottam*

Áldozat

*Minden esemény egyforma volt
aztán áldozatomra kezdett hasonlítani
Mert egész helyett a részt adtam oda
E véghetetlen csere-formán
S a rész arcomra ütött*

KÖLTÉSZET: VÉDEKEZÉS ÉS SZEMBEFORDULÁS

(Egy fejezet Radnóti Miklós pályájának történetéből)

A létében fenyegetett költőt nem vértette rang és hivatal, nem óvta hatalom. Saját fegyverével kellett védekeznie. Oltalmat keresett a szerelemben, szelíd idillt szőtt egy budai kert köré, versekben talált menedéket és igazolást. Az irodalomban próbálta megszerezni mindazt, amit mostoha kora megtagadott tőle: a biztonságot, a nyugalmat, a rendezett életet. Az önmegvalósítás ügye az irodalom fogalma köré épült, az élet rendjét és menetét az irodalom eszméje hatotta át. A vállalkozásokat a klasszikusok mértékét adó igényessége szabta meg. A pontosan, tisztán végzett munka, a mesterség tökéletes ismerete biztonságot szerzett, a személyes üdvösség forrása lett. Az irodalom ebben a felfogásban életformát és normatív rendszert jelentett, amely lehetővé tette a védekezést és az ellenszegülést. Amely a humánus élet eszményét hirdette a barbár világban, a fasizmus fenyegetései között.

Nemcsak Radnótinál. A harmincas évek fojtó légkörében sokan érezték úgy, hogy igazi önmagukat, emberi személyiségüket csak az irodalomban, a művészetben, a tudományban képesek megvalósítani. Szerb Antal szép írása, a *Könyvek és ifjúság elégiája* alighanem az egész nemzedék nevében tett vallomást: „Nem tudom, nem mérhetetlenül elavult már az is, hogy leülök irodalmi levelet írni irodalmi kérdésben, és hogy ez a kérdés nem mindig, hogy úgy mondjam, biológiai fontosságú a számomra [...] De ne érts félre nem azt a banális kérdést akarom felvetni, hogy vajon nem múlta-e idejét az irodalmi attitűd egészében véve, az irodalom mint életforma. Ha valamiben biztos vagyok, ha maradt még valami, amire azt a komoly szót használhatom, hogy »szent hitem«, akkor az az irodalom elkerülhetetlen, emberileg örök voltában való hit.” Ez a hit és ez a bizonyosság hatotta át Radnóti Miklós költői világát is. Ő is az élet keretének tekintette az irodalmat, a mesterség törvényeinek szigorú és szelíd rendszerét.

Az irodalomban alakot öltő rend és humánus eszméjét Babits Mihály és a Nyugat képviselte. Babits tevékeny módon vállalta azt próféta szerepet, amit a *Jónás könyvében* meghatározott, a Nyugat pedig második klasszikus korszakához érkezett, a humanista kultúra és morál bátyját alakította ki. Az irodalom védelme, a klasszikus értékek gondozása a szellemi ellenállás részévé vált, s a fasiszta lapok, szervezetek nem is késlekedtek gyalázkodó támadásaikkal elismerni ennek az ellenállásnak a jelentőségét és hatását. A műhelyben végzett munka sajátos harcmodort alkotott, a költő időnként kicsapott a műhely falai közül és nyílt küzdelembe bocsátkozott.

Az irodalom életformává vált, ez az életforma eleven tradíciókra utalt. A Nyugat körében, a kor haladó írói között ekkor vált ismét népszerűvé Kazinczy Ferenc valamint Arany János alakja és öröksége. Babits, Schöpflin Aladár, Halász Gábor, Hevesi András, Kerezsztury Dezső és maga Radnóti vette gondozásba ezt az örökséget, hivatkozva arra, hogy Kazinczy és Arany is az irodalomban, mint életformában, találta meg a szellemi ellenállás lehetőségét. És a mesterség művelése révén tartotta fenn, őrizte meg a humánus értékeket. Kazinczy és Arany öröksége az értelmes rend és a fegyelmezett alkotás példájául szolgált, művészi és emberi minőséget kívánt, erkölcsi mértéket szabott.

Az irodalom fogalma ebben az értelmezésben túlnőtt hagyományos határain.

szete nem fejlődhet ki, nem haladhatja túl a közepszerűt, más szóval nem lehet művész, csak ügyeskedő tollforgató."

Az irodalom magasfokú erkölcsi tudatosságában, élet és költészet szerves egységeinek eszméjében Radnóti Miklós védelemre és méltóságra talált. Tudta, hogy nem alázkodhat meg az erőszak előtt; „félteni nem tudok és sírni sem, / hát keményen élek” – írta *Háborús naplójában*. A *Járkálj csak, halálraitélt*, a férfikor egyik hangsúlyos verse, pedig konok hitttel fogalmazta meg a tiszta élet és a tiszta erkölcs követelményeit. A verset belső feszültség hatja át, a szöveg a világ és a lélek, a félelem és a morális biztonság ellentmondását tárja fel. Odakünn a világban minden erőszakról, veszélyről árulkodik, és a veszély szorongó rémületet, halálfélelmet okoz:

Járkálj csak, halálraitélt!
bokrokba szél és macska butt,
a sötét fák sora eldől
előtted: a rémülettől
fehér és púpos lett az út.

Zsugorodj őszi levél hát!
zsugorodj, rettentő világ!
az égről hideg sziszeg le
és rozsdás, merev füvekre
ejtik árnyuk a vadlibák.

A költemény második fele a borzasztó való ellen, a veszedelem és a félelem ellen mozgósítja a lélek erejét, belső tartalékait. Az ellenállás fegyverét keresi, az erkölcsi integritás elvét fogalmazza. Egyszerre hirdet gyermeki tisztaságot és férfias akaratot:

Ó, költő tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.

S oly keményen is, mint a sok
sebtől vérző, nagy farkasok.

Radnóti meggyőződése, hogy a lélek ellenállását ártatlanság és fegyelem, büntelenség és folytonos készenlét szervezheti meg.

A költészet morális küldetésének hangsúlyozása folytán vállalta Radnóti Miklós azt a szerepet, amelyet korának terminológiája a „homo moralis” fogalmával jelölt. A „homo moralis” a klasszikus humanista erkölcsöt képviselte szemben a kor általános züllésével és erkölcsi káoszával. Ör helynek tekintette a költészetet, amelynek nemes eszményeket, humanista hagyományokat kell hirdetnie. A „homo moralis” fogalma Babits Mihály alakjával és tevékenységével kapcsolódott össze. Babits maga is az irodalom erkölcsi felelősségét és küldetését tanította, és ennek a tanításnak a belső logikája révén jutott el az elkötelezetlen, független költő szerepétől a prófétasors elszánt vállalásáig, midőn felismerte „a vétkesek közt cinkos, aki néma” igazát. Mind nyitabb állásfoglalása, a háborút és a fasizmust elítélő művei és nyilatkozatai nem maradtak hatástalanul Radnótira. Egyre közelebb került ahhoz a Babitshoz, aki immár a szellemi ellenállásban vállalt vezető szerepet. A költészet etikai hivatásának tudatában és vállalásában érezte eszmei rokonságukat és szövetségüket. „Mennyire része életünknek ez a mű!” – állapította meg Babits összegyűjtött verseiről szóló írásában. És midőn 1941-ben elsiratta mesterét, már tudta, hogy Babits Mihály magatartása a humánus erkölcsiség mértéke volt. „Ki nézi most tolat fogó kezünket, [...] ki lesz az élő Mérték most nekünk?” – kérdezte a *Csak csont és bőr tájdalom* soraiban.

Babits példája már azt jelentette, hogy a szigorú morált hirdető költészetnek

vállalnia kell a közvetlen harcot. A „homo moralis” szerepe után a „homo politicus” szerepét, pontosabban együtt a kettőt. Olyan összetett szerepet, amelyben a közéleti cselekvés a vállalt erkölcs belső logikájából következik, és az erkölcs fedezetét tudja maga mögött. A *Jónás könyvét* író költő ezt a szerepet építette fel. Radnóti Miklós számára kevesebb belső drámát jelentett a közéleti küzdelmek vállalása. Lázadó ifjúsága, mozgalmi múltja következtében természetesnek tetszett, hogy a műhely és a morál magasfokú tudatát az elkötelezett küzdelem tudatával egészítse ki. Tudta, hogy maga a szó kevés; „Mit ér a szó két háború között” – kérdezte *Őrizz és védj* című versében. A történelmi sors bátorságot kívánt, tevékeny szem-befordulást. Radnóti Miklós a harcban és az ellenállásban látta a tiszta élet feltételét. A *Montenegrói elégia* és *Az Újhold ajánlása* a küzdelem erkölcsét hirdette, amely a szelíd versek háttérében keresi szerepét:

Oly szelíd e könyv ma, ó jámbor emberek,
szépszemű madár ez, karmos kezem alól,
fölfelé röpül és hangja föntről pereg
le mint a gyöngy, vagy fű között bú, mint a jól
lefojtott indulat. De kezemen immár
új madár üldögél, fiatal. Nézzel és
az is szállani kész. Csőre tör. Hangja kés.

Az ajánlás nem jelent meg annak idején. Az *Újhold* záróverse, az 1934. február 5-én írott és a Szegedi Fiataloknak ajánlott *Kortárs útlevelére* azonban mindazt megfogalmazta, amit Radnóti az ellenállás esélyeiről és moráljáról, veszélyéről és végső diadaláról el akart mondani. A vers három lehetőséget vet fel, lehetőségeket, amelyek szerint a háborús kor embere berendezheti életét. Az első lehetőség az ügyes és taktikus önvédelem: „Surranva kell most élned itt sötét / vadmacskaként, ki néma hittal ugrik / és karmol is szörnyen, tíz feszes körömmel; / ki hogyha alszik, félig alszik és / szembehasal a vésszel akkor is / s villanva eltűnik, ha fáj a küzdelem”. A második lehetőség a szolgaság, az elaljasodás: „Vagy sárként kell majd tapadnod orvul, / lábat, ha rádlép, nyalogatni puhán”. A szolgálai megadás nyugalmat jelent, legalábbis mentességet a zaklatástól és üldözéstől, de az önbecsülés, az emberi méltóság elvesztését eredményezi: „Ha ezt követed, élhetsz valahogy; bólinthatsz meleg ételek fölött / és az esti csöndben leköpheted magad!”

Végül a harmadik lehetőség a lázadásé, a küzdelemé: „Vagy föllázadsz, mind ezt ha nem tudod, / és híredet most itt nem hirdetheti semmire”. A lázadás valójában a távoli jövőben nyeri el igazolását és elismerését, az utódok fogják igazán értékelni az áldozatot:

Gondold el! Hogyha lázadsz, jövődö
fiatal koroknak embere hirdet
s pattogó hittal számot ad életedről;
számot ad és fiának adja át
emlékedet, hogy példakép, erős fa
legyen, melyre rákúszhat a gyöngye növendék!

A *Kortárs útlevelére* az első nagy összefoglalás Radnóti költészetében, amely belső átéléssel, jelentős evokatív erővel hirdette meg az antifasiszta ellenállás gondolatát. Tragikus költemény, hiszen érzékelteti, hogy a küzdelem, már ami a költő személyes sorsát illeti, nagy kockázattal jár, sőt valószínűleg végzetes következményekkel. A végső jóvátételt a közösségtől várja, minthogy biztosan érzi, hogy a közösség, az ország és az emberiség túl fogja élni, ki fogja heverni a rázúduló történelmi csapásokat. És vállalni fogja a költő hagyatékát, ismerni fogja áldozatát. Az egyéni tragédia történelmi és közösségi feloldása jelenti a vers kathartikus erejét, mint majd a későbbi nagy költeményekben, amelyek Ady és József Attila módjára maguk is a történelemhez, a jövőhöz, az emberi közösséghez nyújtottak be igazságkereső fellebbezést.

RADNÓTI MIKLÓS KÖLTÉSZETÉNEK VITATOTT MOTIVUMAI

A két világháború közt induló és kiteljesedő költői életmű mind gondolatrend-szerét, mind kifejező készletét tekintve csak az egyetemesség igényével válhatott korszerűvé. Radnóti Miklós költőelődei már „elugratták” a nyelvet a köznapitól. Amint Király István kimutatta, ez volt a célja Ady esztétizáló modernségének is. A nyugatosok is úgy kívántak vitázni a provinciális magyarkodással és szűklátókörű-séggel, hogy egyfajta nemes kozmopolitizmus alapján kialakították az idegen szavak kultuszát. El kellett szakadni a népies-nemzeti iránytól. Ez volt a 20. század első évtizedeinek feladata. Közben azonban az élőbeszéd is átalakult s mindinkább váro-sivá lett. A kor parancsa újabb feladatot követelt: a köznyelvhez kellett közelíteni az irodalmi nyelv határait, s a köznyelv fogalmába bele kellett foglalni a tudomá-nyos köznyelvet is.

József Attila a „mindenséggel mérd magad” normáját állította maga elé. De a kortársak gondolkodását is át- meg átjárta a 20. század tapasztalata. Szabó Lőrinc ugyancsak magától értetődően illesztette költészetébe a természettudományos fogal-makat. Radnóti Miklós költészete pedig úgy lehetett korszerű, hogy a fasizmus és a második világháború éveinek szorongásos élményeit és halálfélelmét egyetemes ér-dekű költői kifejező készlettel közvetítette. Ehhez nem csupán a költészet klassziki-kus hagyományából kellett merítenie, hanem végig kellett járnia az avantgarde is-kolát is.

Irodalmi közvéleményünkben még ma is kísért az a felfogás, amely Radnóti Miklóst egyértelműen urbánus költőnek minősíti. Akik ezt a felfogást vallják, több-nyire költészetének szókészletére hivatkoznak. Szókincsének vizsgálata kétségtelenül túlnyomórészt urbánus költőre jellemző műveltséganyagot tár elénk. Erre vallanak pl. a szókincs klasszikus-archaikus ízei (fölemelé, irigylé, megméretett, araszolga-tván), az idegen szavak (rekvizitumok, meditáció, nocturno, transcendens, revelál), a szókészlet elvont fogalmai (borzalom, gond, riadalom, egyedüliség, tűnődés, ré-mület), de leginkább erre mutat a köznyelvi és tudományos szókincs meglepően magas aránya költői nyelvében (gyökvonás, vörheny, kanyaró, bőr, ideg, jelzők, metrum). Mégsem beszélhetünk Radnótinál egyoldalú urbánus jellegű szókészletről, hisz meglepően bő szórétég került költészetébe a paraszti-népi műveltséganyagból is. Nem lehet egyetérteni azzal a felfogással, amely szerint Radnóti Miklós élete pusztán a városhoz kötött, jellegzetesen polgári, ezért a falu, a nép, idegen elem költészetében, mintegy akadályát jelenti, hogy eljusson önmagához.

Ez a felfogás sem tagadhatja, hogy Radnóti Miklós számos versében falusi él-ményeit szólatatja meg, de azt hangoztatja, hogy ezek a versek – mivel mitizált tájat mutatnak be – mintegy gátolják, hogy a költő eljusson önmagához, úgyneve-zett „intellektuális” költészete kiteljesedéséhez. Nyilvánvaló, hogy az efféle kritika azokat a korai verseket érinti, amelyeknek tája kétségtelenül mitizált. De hisz miti-zált Radnóti egész ifjúkori költészete. A „Sturm und Drang” korszakát saját val-lomása szerint tudatosan idézte fel, amely a népies-archaizáló, aktivista expresszio-nizmushoz vezette. Ábrázolását ekkor elsősorban könyvélményei, a korszokás, az avantgarde költői példaképek befolyásolták. Ezt tanúsítják a kifejező eszközök: a Po-gány köszöntő és Újmódi pásztorok éneke c. kötetek versein az expresszív felna-gyítás uralkodik, kedvelt eszközök a képek mozgalmasságát kialakító rítkító vizuális és harsány akusztikai elemek (csengő és remegő partok, reccsenő ágú bokrok, csat-

tozva menekülő madár stb.), a biblikus és kozmikus képek (betakarlak az éggel, holdat lehellek a szemed fölé, megsimogatjuk a napot, fröccsen a napfény stb.), a vegetációs szimbolika (csörren ütődő szárba szökkenve a búza, pattan a fákon dallal a hajtás stb.). Mindezek okozzák az ifjúkori kötetek túlfűtött, lázas hangulatát. Radnóti tájai kezdetben kétségtelenül „irodalmiasak”, de életkörülményeinek változásával már a második kötetben feltűnik az empirikus élménytől sugallt tájkép, belopakodik verseibe a Szeged-környéki vidék látványa (Tápé öreg este, Októberi vázlat, Zaj, estefelé), a kozmikus elemek mellett életszerű mozzanatok tűnnek fel, az avantgarde elvontság oldódik, a versekben konkrét mozzanatok jelentkeznek. A *tájélmény* az egyik legfontosabb tényező, amely hozzájárul az első kötetek elvontságának oldódásához. Tagadnunk kell tehát, hogy Radnóti a falu életéhez sem érzelmi, sem tapasztalati viszonyok nem fűződik. A vidékies táj kiteljesedő költészetében egészen honossá válik. A Szeged-környéki falujárások és barangolások élményei nem tűnnek el nyomtalanul, hanem beleivódnak a későbbi nagy tájversekbe (Pontos vers az alkonyatról, Hőség, Zápor után, Veresmart stb.), sőt lehetővé teszik kiteljesedett költészete fontos motívumának, az *idillnek* megjelenését.

Mindezen túl azt is figyelembe kell vennünk, hogy az archaizáló-klasszicizáló és a népies szókészlet mintegy láthatatlan folyosón át szoros érintkezésben van egymással: a népielv őrzi legtovább a szókincs régies elemeit, másrészt a költő archaizáló szándékkal elhomályosult népies elemeket is felújíthat. A kölcsönös kiegyenlítő-désre Radnótinál is számtalan példát mutathatunk fel (pl. bú-búvik-bútt, fű-fűv-fűtta, vi-vív-vijja, ime-ímé stb.). Sőt még az idegen szó is a népiesítés eszközévé vált. Gondoljunk csak a Hispánia földrajzi név népiesítő hangulatára. Következtesen alkalmazzuk ezt az archaizált választékos spanyol országnevet, amelynek klasszikus hangulatába valóban némi magyaros, népies hangulat is vegyül: „csupán véres folyóid futnak – tajtékosan, *Hispánia*” (Hispánia, Hispánia); „Mert szeretett *Hispánia* – s versed mondták a szeretők” (Federico Garcia Lorca); „Költő volt és *Hispániába* ment, – kód szállt szemére ott, a bánat” (Csütörtök); „... verseket írtak a rég elesettek, – szívükön Ukrajna, *Hispánia*, Flandria földje.” (À la recherche). Radnóti Miklós úgy minősíthető urbánus költőnek tehát, hogy szókincse egyúttal *egyetemes* igényű kulturális szférát képvisel.

Néhány irodalomtörténész vitatja Radnóti forradalmi témájú verseit is. Szép számmal vannak ilyen versek, tagadni őket nem lehet tehát. Mégis akad a költőnek olyan biográfusa, aki szerint a forradalmi téma idegen elem költészetében, hisz Radnóti életérzésének alapformáját mindvégig a magánosság jelenti, legfeljebb társadalmonkívüliségének körülményei változnak, s mihelyt költészetével társadalmi szükségletet akar kielégíteni, szerepjátszó lesz, költészete két ágra szakad, s a politizáló versek a mellékágot jelentik. Pedig éppen a Lábadozó szél c. kötet, amelyben a legnagyobb számban szerepelnek a mozgalomban betöltött szerep élményeiből fogant versek, mutatja kézenfekvően a társadalom határozott befolyását a költő magatartására. Érdemes már a kötet címére is figyelni: a Lábadozó szél-nek feltétlenül szimbolikus asszociációs szférája van, jelzi azt az önállósodást is, amely a költő eszmei tisztulásában és nyelvi kifejező erejében elkezdődik. Feléledő hitéből és optimizmusából lángol fel lázadó hajlama: „Napjaim tetején ülök, onnan – lóg le a lábam, hajamon – hófelhő kalapoz és szavaim – messze kakastollak közt – portverve menetelnek!” – írja a Férfinapló c. versében. Humanizmusa mélyebb közösségi tartalmakkal gazdagodik, sőt nemzetközi vonatkozásokkal színeződik, latolgatja a társadalmi igazságszolgáltatás lehetőségeit: „Szervezkedtek és dárdákat vertek – dárdákkal dárdás sorsot fenyegettek; (...) bokorban kigyók fűtyörésztek és – seregek nehéz sága szállt: – megindultak a néger proletárok!” (Ének a négerről, aki a városba ment). Háborúellenessége a gyarmati elnyomást bemutató lírájában már ebben a korai szakaszban szóhoz jut: „... sárga emberek fennen öldösködnek egymást – s fegyelmes halottakat lottyantva kanyarodnak – Kínában a kotyogó patakok! fűtlyel – oszlik a béke! s proletárhaltak – oszlanak nézd; a fűtlyülő levegőben! – Átkelt a Wuszung patakon tegnap – a japáni gyalogság – s ágyúk vastag harmata készíti

kinai réteken útját.” (1932. február 17.). Az érzelmi átélést sem lehet tagadni, hisz több verse egyértelműen utal a költő közvetlen tapasztalataira, a szerelmi-politikai és tájélmény szoros kapcsolatára: „Négy éve még, november tetején így, – a madár-látta lány karolta nyakam, – aki asszonyom ma és dolgos, – gondlatta szeretőm már. (...) ó, tavaszra már zöldkonytu – csemetefákat is csemeteszellők agítálnak – és késeket hordoz a szaladó holdfény majd – a guggoló méla szagoknak!” (Tavaszra jósolok itt.)

Az 1935-ben megjelenő Újhold c. kötetben valóban számottevően megjelennek az elkomorodás jelei, de ennek oka a konkrét társadalmi háttér, a forradalmi mozgalom átmeneti mélypontja. Kétségtelen, hogy Radnóti borongós hangulatainak kialakulásába a belső feltételek is beleszóltek, de azt tagadnunk kell, hogy már ifjúkorában legfőbb tulajdonsága a „lehajtott fő”. Nem állhatja meg helyét az a megítélés, hogy kiválik a világból, amelyben él, s a maga költészetének sáncai mögé zárkózik. Számos példa bizonyítja ennek ellenkezőjét. Azt, hogy próféta szerepet vállalt, tanúságot tett, sőt jövőt jósolt és sajátos költői eszközeivel küzdött is. Fegyvert ugyan nem foghatott, de ez érdemét nem kisebbítheti. A költői szó erejével csatázott. A feladatra és nyelvi erejének tökéletesítésére a legnagyobb tudatossággal készült. Már az Újhold ajánlásában félreérthetetlenül bejelentette, hogy új, hatékonyabb fegyver-zettel lép olvasói elé: „Nézd el és – az is szállani kész. Csőre tör. Hangja kés.” Megtévészto lehet, hogy verseinek többségét nem a harcos, haragos düh lángolása jellemzi. Költészetének java termését leginkább azáltal sorolhatjuk antifasiszta líránkhoz, szocialista realista költészetünkhöz, hogy a fasizmus és a háború rémtetteit prófétikusan megjövendölte, majd a lángbaborult ország eseményeit a krónikás hitelességével megörökítette. De néhány versében ennél többet is tett: megtorlást, ellenállást, forradalmat hirdetett. Gondoljunk csak pl. a Péntek c. vers intelmére: „Vigyázz magadra, – hallom, – hogy mindent megtorolj!”; vagy a Nyolcadik ecloga szinte népföradalmat idéző záradékára: „... Útrakelünk, gyere, gyűjtsük – össze a népet, hozd feleséged s messz botokat már. – Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott, – az legyen ott az enyém, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.” Az efféle verselemek nem tekinthetők pusztán jajszavaknak, sikolyoknak. Tudatosságukat, átgondolt-ságukat az is bizonyítja, hogy a versek záradékát adják, így jól megragadhatnak az olvasó emlékezetében.

Radnóti Miklós költészetének legtöbbet vitatott kérdése a *halál motívumának* kiteljesedése és szüntelen jelenléte. Amint láttuk, már az Újhold c. kötetben megjelenik a kínzó halálsejtelem a tájban, emberben, látomásban. De itt még jelentős szerepet kap a köznapi, gyakran politikai valóságból szőtt életkép és a bensőséges szerelem-ábrázolás. A háromféle téma egyensúlya ebben a kötetben még megmarad, s a „küzdő költő” elhatározásait nem csorbítja. A halálsejtelem a Járkálj csak, halálraitélt! c. kötetet borítja el minden eddiginél és ezután következőnél nagyobb mértékben, teljesen beszűkítve a költő tematikáját. De ez a halálsejtelem – amint láttuk – a versek születése idején indokolt és „politikus” világérzés, ezért önmagában még nem jelent szemléleti mélypontot még akkor sem, ha olykor kissé öncélú, „irodalmias borszongásban” jelentkezik. A haláltudat ugyanis nem csap át közömbösségbe: „Ó, költő tisztán élj te most, – mint a széljárta havasok – lakói... – S oly keményen is, mint a sok – sebtől vérző, nagy farkasok.” – hirdeti a Járkálj csak, halálraitélt! című versben. Sőt a hangulati mélypontot is nyereségre váltja a költő, mert nagy művészi-formai fejlődéssel jár együtt. A hangulati mélypont és az ugrásszerű művészi-formai tökéletesedés csak látszólag jelent ellentmondást, mert a költő elkomorodását értékes emberi tulajdonságok is ellensúlyozzák, és ezek a mélyben munkálva a pozitív költői fejlődést szüntelen biztosítják. A legfontosabb ilyen jellemvonás az *őszinteség*: Radnóti nem csupán a világgal néz szembe, hanem önmagával is. Gyengeségeinek, félelmeinek nem teremt igazoló ideológiát. Legreménytelenebb perceiben is tudja, hogy mi a gyengeség és mi az erő. Tudja, ha vannak elnyomottak, azért erő is van. Tudja, hogy a költőnek nemcsak tisztának és ártatlannak kell lennie, hanem harcosnak is. Az őszinteségnek köszönhető, hogy hamarosan ismét teljes erejében, sőt az eddiginél

magasabb szinten és a kiérlelt forma köntösében jelenik meg *aktív humanizmusa*. Így a következő kötetben, a Meredek út-ban Radnóti már igazán nagy költővé válik. A témák ugyan nagyjából a régiéek. A minőségi fordulat a versek mélyebb rétegeiben következik be. Más az a költői magatartás, amely a verseket formálja. Mintegy szintézisét adja az előző köteteknek: egyesül az idill és a lázadás; visszatér szolidaritás a szegényekkel és elnyomottakkal; látja a háború veszélyét és szakadatlan figyelmet erre; politikai tisztánlátása képessé teszi a váteszi szerep teljesítésére.

Tudja Radnóti, hogy a költői hivatástudat, a következetes helytállás veszélyeket is rejteget. Mélyen átéli és megnöveli a várható „ütéseket”. Gyakran idézi a konok sorsot, amely őt magát is elragadja. Örvényt jövendől, s az örvénylést a „gorombán” pergő, nagy erejű *r* hanggal zeneileg, akusztikailag is aláfesti: „...porainkból – egyszerre sodor majd forgó tornyot a szél.” (Dicséret). A költő halálfélelmével, borús hangulatával gyakran közvetett információ alapján találkozunk tehát, s a közvetítő szerepet többnyire a tájrajz tölti be. A kornak táját a sötét tónusú vizuális élmények és a tompán kongó akusztikai hatások egyaránt komorrá teszik. A tájban feltűnnek a riadalom és enyészet jelei: „gyöngye barackág ropog fölöttem – s terhével lassan a földre rogyan. . . kutyám borzol, fölmondul s elrohan, – megugró árnyat lát a bokron át.” (Istenhegyi kert); „Megállok itt a fa tövében, – lombját zúgátja mérgesen. – Lenyúl egy ág. Nyakonragad? – nem vagyok gyáva, gyöngye sem, – csak fáradt. Hallgatok. S az ég is némán motoz hajamban és ijedten.” (Tajtékos ég.)

De Radnóti nem csupán fájdalmat tolmácsol, hanem szenvedélyesen tiltakozik is. Kitaljesedett költészetében az avantgarde-iskola minden konstruktív tapasztalatát felidézi és igénybe veszi a szuggesztív erejű tiltakozáshoz. Így pl. a verszene több versében vagy versrészletében fortimisszóra fokozódik: „Néma gyökér kiabálj, levelek kiabáljatok – éles hangon, tajtékozó kutya zengj,” (Száll a tavasz); „Föld alól a föld felé tör, – kúszik s ravasz a gyökér, – karja akár a kötél.” (Gyökér).

A halál motívumával és a költői hivatástudattal függ össze a mű, az életmű sorsa, a művészsors, a művészhalál kérdése. Számos versében siratja Radnóti halott művésztársait. Felméri a veszteséget, megvonja az életmű mérlegét. Gyászdalában feltűnő a kísértőzene információs többlete. Akusztikai hatásokkal is közelíti a mű jellegét. Pl. Nagy Etel táncosnő emléke úgy éled fel, hogy a hangutánzó a tánc ütemét mintegy rekonstruálják: „S mi lett belőled, mondd? – te léleküzte test, – te *röppenő* és *dobbanó!*” (Ősz és halál). Babits emlékét pedig úgy idézi, hogy a gyászvers egy-egy részletében formai bravúráját az akusztikai hatások játékaival jellemzi. A zene mezzoforte indul, aztán harangzúgássá erősödik, majd halk lebegéssé csendesedik: „gyászdold omló *göröngy*, – sirj rá a sirra most! – jöjj, könnyű testű *fátyol* – ő, takard be, – s akit már régen elhagyott a hang – gyászdold meg őt, te konduló *harang*, – lebegő *lélek* és gömbölyű *gyöngy*, – s gyászolj megint – te csilla szó, te *csillag*,” (Csak csont és bőr és fájdalom). A példák sokaságát lehetne még idézni a haláltudat „árnyékában” megvalósuló művészi-formai tökéletesedés bizonyítására.

De mindezekén túl számos más példa is kínálkozik annak igazolására, hogy Radnóti Miklós tudatosan olyan esztétikai ellenpontokat képez, amelyek a halálérzés, halálhangulat kisugárzását figyelemre méltóan módosítják. Efféle tematikus ellenpontot jelent pl. a *szerелеm*. A szorongató világban a meghitt házastársi kapcsolat élményei enyhítik a gondokat. Noha a szerelem sem adhat teljesen gondtalan felejtest, többnyire azt is a halálhangulat színezi, mégis gyakran áthatja az áhított együttlétet az ujjongás hangulata. Ilyenkor a verszene is felszökken, a zárhangok sorozata mozgalmas, hangos kórust eredményez: „Az ajtó kaccan egyet, hogy belép, – topogni kezd a sok virágcserep.” (Együgyű dal a feleségről). Még az utolsó, tragikus hangulatú Tajtékos ég c. kötetből sem hiányzanak az üde hangulatú, játékos versek, amelyeket ugyancsak többnyire a szerelem ihlet: „surran a villám – s már feleslegel – fenn a magasban – dörgedelem vad – dörgedelemmel,” (Bájoló). A szerelem táplálja a gyengéd és simogató *életszeretetet* is. Érzéketlenül ábrázolja a lélek legapróbb rezdüléseit. A meghitt mozzanatok a bemutatásban fontos szerepet kapnak, s a durva világ ellentétét képezik: „elalszom, fáradt szívem szíve mellett, – s szememre fú a

jólismert lehellet.” (Ez volna hát...); „Alvó arca körül – csillog és ring a párna, – haja két kósza szála – csiklándja orromat.” (Bizalmas ének és varázs).

A tematikus kontraszthatásokon túl a halálhangulat esztétikai ellenpontosításában különösen fontos a *versszerkezet*. Az Istenhegyi kert c. költemény kompozícióját a rettegés, a rettenet képzetköre határozza meg. Az építkezés lépcsőzetes, versszakról-versezakra válik a hangulat egyre tragikusabbá. Az első versszakban még csak a fényes ég vonja magára sűrű fátyolát, és megugró árnyról esik szó. A második szakaszban már „Öreg virág vetközi sorra szirmait, – pucéran áll és félig halottan.” A harmadik versszakba pedig betör a nyugtalanító általánosítás: „Ő, ez a kert is aludni s halni készül.” A tájban felöltő intő jeleket a költő a negyedik szakaszban önmagára vonatkoztatja, s kérdéseivel a drámai szituációt a tetőpontra fokozza: „S fiatal férfi te! rád milyen halál vár? – bogárnyi zajjal száll golyó feléd, – vagy hangos bomba túr a földbe és – megtépett hússal hullsz majd szerteszét?” S ha a kétségbeesés nem is oszlik el teljesen, s ha a költő megnyugtató feleletet nem is talál kérdéseire, az utolsó szakaszban mégis megjelenik valamelyes bizakodás: „Gyümölcsökben a déli nap kering – s hűvösen az esti öntözés is.” A jövő ugyan bizonytalan, de a jelenben mégis van nyugtató, enyhítő mozzanat.

Radnóti Miklós költészetében fontos ellenpontoszó szerepet tölt be az *idill*. A természet közelsége az embertelen „rendet” feledteti. De a természet nem csupán feledtető, lelket felüdítő lehet, hanem a fasizmus elleni harc művészi fegyvere is az idill, kontraszthatásával hangsúlyt ad a borzalmaknak. Számos versét építi a harmonikus természet és a kegyetlen kor ellentétére. A kompozíció így önmagában is a művészi tiltakozás lehetőségét biztosítja. Az efféle szerkesztés egyik típuspéldánya a Tegnap és ma c. költemény.

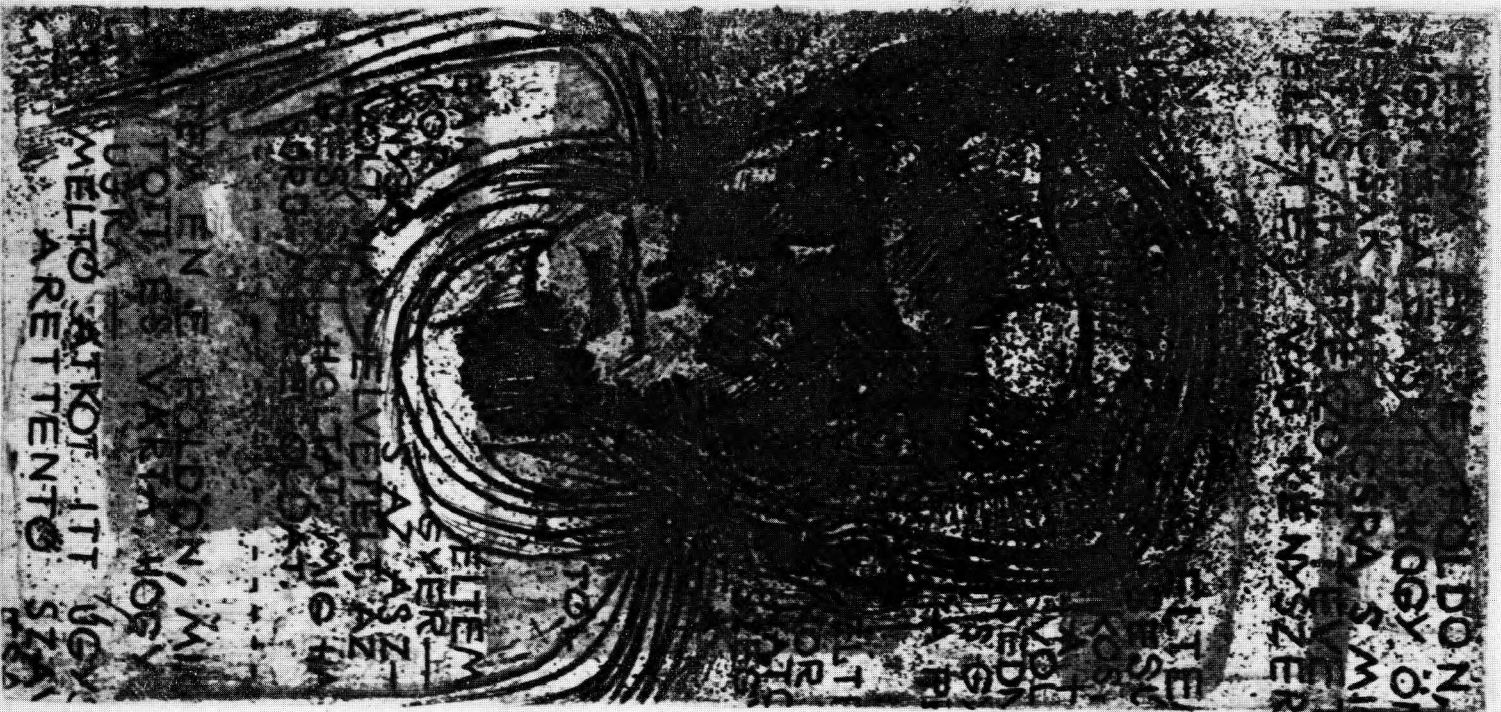
Tegnap hűs eső szitált s a térdelő
bokorból bíborban bútt elő
és lassan vonult a réten át
két föl pattant ajku szerető;

és ma bősz ágyuk, tapadó kerekekkel
gőzölgő katonák jöttek reggel,
homlokukat rohamsisak óta,
erős illatok szálltak utánuk,
férfisorsunk nehéz lobogója.

Mintha a vers csupán tárgyyszerű leírás lenne. Az utolsó, zárójeles szakaszban azonban fény derül a kontraszthatású képtömbök igazi lényegére. A költő ugyanis itt a figyelmet önmagára irányítja. Szemhatára sokkal tágabb, mint amit a leíró-jellegű képek közvetlenül jelentenek. Az ellentétrendszernek ugyanis távlati jelzése van. Radnóti önmaga létének, s költészete kiteljesedésének veszélyeztetettsége miatt retteg. Jól érezzük azonban, hogy az aggodalom nem pusztán egyéni, hanem közösségi indítékú is. Így vezeti a kompozíció az olvasó figyelmét fokozatosan a lényeg, a baljós látú jövődőlés felé:

(Jaj szőke gyermekkor, de messzire szálltál!
ó, hóhajú vénség, téged sem érlek el!
a költő bokáig csúszós vérben áll már
s minden énekében utolsót énekel.)

A példa még más tanulságot is rejt: a sokat vitatott idill nem menekülés, ellenkezőleg, a költői helytállás bizonyítéka. A kontraszthatású szerkesztésselv jelentősége Radnóti Miklós költészetében igen nagy, többnyire átszővi az egyéb szerkesztéseket. Megmarad legutolsó verseiben is mint a reménytelenség és a remény ellentéte. A remény néhány versében úgy kap nyomatékot, hogy a befejező képtömböket hatja

Radnóczy, Imre 11. február,
1944. márc.
"Továbbé"

az igazán nem a költő, hanem az államfő jelenlétéből származott. Mert a költőt sohasem kíséri a protokoll, az államfőt azonban annál inkább. S az még a templom épületében is, de még inkább odakünn éreztette hatását, bármilyen tapintatosak is voltak a hivatalos közegek. A protokoll feszessége csak az estéket lezáró nap kirándulásán oldódott fel, amikor a költő Szent Naum kolostora mellett, a hegy tövéből feltörő száz és száz forrás pompás rétjén valóban elvegyült költőtársai körében és szívélyesen elbeszélgetett velük.

Senghor 1906-ban született Joil de Portugésében, a Dakartól mintegy száz kilométerre eső kisvárosban. Francia missziós iskolában tanult szülőföldjén, majd ösztöndíjjal Párizsba került, a Sorbonne-on végzett és Franciaországban tanított. A második világháború idején német hadifogságba esett, majd csatlakozott a francia ellenállási mozgalomhoz. 1945-ben jelent meg első verseskötete Párizsban, „Dalok az árnyékban” (Chants d'Ombres) címmel. Ezekben az években egyre kombattánsabb irodalmi tevékenységet fejtett ki a faji megkülönböztetés ellen. Ekkor állította össze (1948-ban) korszakalkotó jelentőségű antológiáját az afrikai költészetéről. A mű „Az új néger és malgas költészet antológiája” (Anthologie de la nouvelle poesie nègre et malgache) címmel jelent meg, előszavát, az azóta világhírűvé vált *Fehér Orpheus* (Orphée noir) című tanulmányt *Jean Paul Sartre* írta. A későbbiek során Senghor egész sor politikai funkciót vállalt Franciaországban, de tevékenységét a gyarmati területek önállóságáért folyó harc határozta meg. 1956-ban már Dakar polgármesterévé választották, ekkor alakította meg pártját, amely szélsőségeket kerülő politikájával küzdött kitartóan Szenegál önállóságáért. 1958-ban ő lett az elnöke a Francia Szudánt és Szenegált egyesítő új államnak, amely azonban hamarosan szétesett és Senghor 1960 óta a Szenegál Köztársaság elnöke. Az elmúlt évtizedek során megjelent néhány újabb verseskötete és egy sor tanulmánykötete is, amelyekben a *négritude* eszméjét fejleszti tovább.

Az értők szerint Senghor egész költészete a megbékélést kereső modern humanista gondolkodásának nyomait őrzi, azét a humanistáét, aki „nem akar néger-afrikai múzeumban élni”, hanem magáévá akarja tenni az egyetemes emberi értékeket a kultúra és társadalmi haladás területén egyaránt. A senghori költészet a templomi kórusok muzsikáját és az orgona mély bűgását követi – írja róla egy irodalomtörténész.

A sztrugai költői esték tehát az idén a nagy néger költő jegyében zajlottak le, a magyarországi vendégnek azonban rajta kívül is van még mondanivalója. A Fekete Drin partján emelt Költészet Házában az idei téma az „ellenállás költészete” volt és erről nem csupán a jugoszláviai, hanem a külföldi kiküldötteknek is akadt mondanivalójuk. A költői esték rendezői az idén nagy érdeklődéssel várták *Illyés Gyulát*, – a magyar irodalom kitűnő fordítója, Paszkal Gilevszki le is fordította néhány versét, – Illyés azonban nem jöhetett. Költészetünk képviselőjében *Ladányi Mihály* lépett fel egyik szellemesen pajkos versével, s talált meleg fogadtatásra nemcsak Sztrugában, hanem Bitolában és a makedon fővárosban, Szkopjében megtartott záróestén is.

Szólni kell még a vajdasági írók külön fellépéséről is, a Költészet Házában. Az Autonóm Tartományban ugyanis öt nyelven énekelnek a költők: szerbül, magyarul, szlovákul, románul és ruszinul. Mind az öt nyelven hallottuk verseiket, s természetesen makedon fordításban is. Hiszem, hogy nem az elfoglaltság szól belőlem, amikor megállapítom, hogy a legnagyobb sikere *Fehér Kálmánnak* volt, aki magyarul írt versén kívül, Ohridről szóló versét szerbül mondta el, de a távollevő *Domonkos Istvánnak* is, akinek verse kétségtelenül a legnagyobb tapsvihart aratta. Ez a vers az idegenbe vándorolt munkás panaszdalát mondta el, kerékbetört nyelven, végig infinitívusban. A makedon nép ugyanis évszázadok óta a „*pecsalbárok*”, az idegenbe bűdosók népe; „hassal a kenyér után” megyen, s már maga a szó is, a *pecsalba*, a kesergők nyomorát jelenti. Ezért kapta ez a vers a megértés szünni nem akaró, hálás tapsát.

Az idei makedóniai írótalálkozókat a Makedón Műfordítók Egyesületének

szeptember 3-án Tetovóban rendezett negyedik nemzetközi találkozója fejezte be, ahol a Szovjetunió, Csehszlovákia, Franciaország, Hollandia, Nyugat-Németország, az Egyesült Államok, Lengyelország és Jugoszlávia szocialista köztársaságainak műfordítói jelentek meg; Magyarországot e sorok írója képviselte, aki fel is szólalt „A műfordítás ma” c. téma vitájában. A tanácskozás a tetovói tanácsházán volt, este pedig a műfordítók munkáiból mutattak be részleteket, anyanyelvükön. Délután a résztvevők *Kiril Pejcsinovics* (1771–1845), a felvilágosodás korának makedon írója és az első műfordító sírját és egykori dolgozószobáját keresték fel a Tetovo melletti lesoki kolostorban. Nekünk magyaroknak azért is emlékezetes ez a látogatás, mert Pejcsinovics egyes műveit Pesten nyomtatták a múlt század elején. De más szempontból is érdekes nekünk a műfordítók negyedik nemzetközi találkozója Tetovón: először tüntették ki az *Arany toll*-díjjal *Paszkal Gilevszkit*, a magyar irodalom jeles és roppant szorgalmas makedon műfordítóját, éspedig kimondottan azért a válogatott verses kötetéért, melyet József Attila verseiből jelentetett meg az idei évben a kiváló makedon költő. S hadd mondjam itt el, hogy Gilevszki eddig Petőfi Sándor Ady Endre, Nagy László válogatott verseskönyvét adta ki, de sokat fordított Lukács György műveiből is, 1972-ben pedig „Na minatoto vreme grankata zlatna” (A múltidő arany-ágán) címen a modern magyar költészet terjedelmes antológiáját jelentette meg, a *Fakel* (Fáklya) szkopjei kiadó gondozásában. S hadd említsem meg azt is, hogy Gilevszki, mint egy görögországi makedon emigráns család tagja zseni gyermekkorában talált azilumra Magyarországon; itt végezte az általános iskolát, majd középiskolát, s csak jó egy évtizednyi magyarországi tartózkodás után került Szkopjéba, ahol ma is él, mint költő és festőművész. Ideje lenne már, hogy értékes munkásságáért nálunk is elismerésben részesítsék.

S egészen a legvégén hadd vallja be a krónikás, hogy makedon művek magyar fordításaiért az idén ő is megkapta az „Arany toll”-díjat.

*

A Körképben nemrég írtam arról, hogy Vajdaság tartomány oktatási, tudományos és művelődésügyi szakszervezetének lapja, a *Gondolat* a tartományban élő nemzetiségek nyelvén, tehát öt nyelven jelenik meg. Most ezt a képet még megtoldhatom egy másikkal: az 1842 óta fennálló irigi Szerb Olvasókör és Könyvtár, a Vajdasági Írók Egyesületének közreműködésével a tartományban élő és alkotó szerbhorvát, magyar, szlovák, ruszin és román nemzetiségű írók testes antológiáját jelentette meg, melyben a költők anyanyelvén kívül a verseket angol, francia és orosz nyelven is bemutatják. A héttagú szerkesztőbizottságban a magyar költők verseit *Várady Tibor* válogatta, a szerbhorvát és montenegrói költők verseit *Tomislav Ketig* és *Pero Zubac*, a szlovák költőket *Vićaslav Hronjec*, a románokét *Slavko Almajan*, a ruszinokét *Julijan Tamaš*, a kötet előszavát pedig *Tomislav Ketig* írta. Ebből kitűnik, hogy a válogatást az elmúlt három évtized anyagából végezték. Ketig hangsúlyozza, hogy ennek az időszaknak vajdasági költészete, ha meg is szabadult a tradicionalizmustól, mégsem szakították el azokat a kapcsolatokat, amelyek az igazi népi hagyományokhoz kötik. Hadd említsük itt meg azokat a magyar költőket, akik a vajdasági magyar költészetet képviselik: a nemrég elhunyt *Gál László*, *Pap József*, *Fehér Ferenc*, *Ács Károly*, *Konc István*, *Tolnai Ottó*, *Domonkos István*, *Fehér Kálmán* és *Böndör Pál*. A kötet szerkesztője: *Rade Obrenović*. Ez a szerény feljegyzés természetesen nem bocsátkozhatik a kérdésbe, lehetett volna-e jobb és bőségebb válogatást adni, maga a gesztus azonban mindenképpen dicséretet érdemel, hiszen az egymás mellett, egy égbolt alatt élő költők szolidaritásának egyik fontos dokumentuma és mint ilyen, példakép is.

*

A legutóbbi Körképben Sava Babić, a kitűnő szerb műfordító egyre elmélyedőbb munkásságáról írtam, két olyan, korban egymástól teljes nemzedéknyi távol-

ságban álló vajdasági költő válogatott verseskötetének szerb válogatásával és fordításával kapcsolatban, mint *Gál László és Fehér Kálmán*. Gál László, sajnos, azóta elhunyt. A Jelenkorban még meg sem jelent írásom, amikor a Belgrádi Televízió meghívására Sava Babić-tyal és Pap Józseffel, a jugoszláviai magyar költészet legújabb Hid-díjasával emlékeztünk Gál Lászlóról. Azon a találkozáson nemcsak arról szóltam, hogy Gál László költészetére lassú belső érlelődésén kívül emberi szerénysége is jellemző volt és igazán nagy, maradandó verseit már életének utolsó másfél évtizedében írta, barátságunkra pedig az, hogy ő akkor bolyongott a távoli nagyvilágban, amikor én Jugoszláviában éltem, viszont visszatérésekor én költöztem el onnan, s így csak később ismerkedhettünk meg személyesen is, amikor én már térben messze éltem tőle, de szellemben és megértésben mégis egyre közelebb jutottunk egymáshoz. S most, hogy ezeken a lapokon búcsúzom tőle, még hozzátehetem, hogy szerénysége ellenére *mégis* a jugoszláviai magyar költészet élvonalába került és olyan temetést kapott, amilyen vajdasági magyar írónak eddig még nem jutott ki. Gál Lászlóban, a költőben azonban egész életében központi helyet kapott a szatirikus is (hiszen valamikor ő indította útjára a Grimaszt). Hogy is mondta a „Versek a koporsóm mellett” c. kissé fintoros nagy énekében? „... S a verseim a koporsóm mellett – sóhajtanak egy nagyon szomorút – lám, mondják majd vacogva és meztelenül – ő is megkapta a koszorút – és akkor én is sirni fogok”. – Patetikus volt, de *mégis mindig* benne élt a szkeptikus és Karinthy Frigyes korának öröksége. Föltette a kérdést: „ – és kinek ír, aki ír még – és miért ír és kinek?” – *mégis* írt, eljutott a nihilizmusig és *mégis* írt. Valahogy úgy, mint ahogy Vörösmarty írta le, hogy „Nincsen remény, nincsen remény – az ember sárkányfog vetemény”, s ugyanakkor *mégis*, ezzel is az ellenkezőjét hirdette. A teremtsérről, s ugyanakkor a forradalomról azt írta Gál László: „Jaj isten ember és forradalom – ha megpihen jaj ha megpihen – se értelem se világok se nap – csak csúszómászók megvadult vadak – ha megpihen jaj ha megpihen.” S ezzel mindjárt arra a rejtélyre is válaszol: hogy lehet az, hogy valaki huszonhét évvel fejezi be az életet, s *mégis* teljeset alkot, más pedig hetven éves korában jut el a líra csúcsára, akkor érik be és hal meg – *mégis* fiatalon.

*

Jugoszlávia legrangosabb, legtiszteltetreméltóbb irodalmi díját, a Njegoš-díjat három évenként ítéli oda a cetinjei Njegoš-múzeum épületében összeülő zsűri. Minden harmadik évben kerül a múzeum aulájában álló márványtáblára annak a szerb, horvát, crna-gorai, szlovén vagy makedon, tehát a délszláv népek irodalmihoz tartozó írónak a neve, akinek művét vagy életművét kívánja jutalmazni az összeállításában is mindig tiszteltetreméltó és lehetőleg minden köztársaság legjobb írókritikusaiból alakuló tanács. És ez így helyes, mert a Lovćen égbetörő magasából körülnéző költő, Njegoš, jóval messzebb látott a Fekete Hegyek koszorújánál és tekintete valamennyi délszláv nép látóhatárát bejárta; jól tudta, hogy egy számszerűleg kis nép nem lehet erős egymagában. S ezért van az, hogy a Njegoš-múzeum márványtábláján a Crna Gora-i *Mihajlo Lalić* neve mellett ott áll korunk már életében klasszikussá nőt horvát írónak, *Miroslav Krležának* a neve és a boszniai származású *Meša Selimović* neve mellett ott láthatjuk *Branko Ćopićet*, aki regényeiben, elbeszéléseiben a népfelzabarádítási háború nagy eseményeit örököltette meg. Az idén pedig a makedon *Blazse Koneszki* neve került fel a márványtáblára, s tegyük mindjárt hozzá: valóban megérdemelten, mert a makedon irodalom újjáteremtésében cselekvő részt vett, nem csupán mint nyelvész, akadémikus, hanem mint prózaíró és talán legfőképpen, mint költő. Prilep közelében, Nebregovo falvában született 1921-ben, egyetemi tanulmányait Szófiában és Belgrádban végezte, s verseit épp olyan magas művészi színvonalon írja, mint esszéit, nyelvtudományi munkáit. Kiváló műfordító is; Petar Petrović *Njegoš* nagy művét, a *Hegyek koszorúját* is anyanyelvére fordította. Ez, természetesen nem kis mértékben járult hozzá, hogy most a Njegoš-díjat megkapja. Már 1952-ben megírta a makedon irodalmi nyelv grammatikáját három kötetben, és a makedon nyelv történetét (1965), s ő a *Makedon*

nyelv nagyszótárának főszerkesztője (1961, 1965, 1966). Verseit magyar nyelven először az Európa kiadásában megjelent „*A szó születése*” c. makedon lírai antológiában olvashattuk, olyan kiváló költő műfordítók tolmácsolásában, mint Illyés Gyula, Nagy László, Képes Géza és mások. Kifejezőmódjában tömör, archaikus; lenyűgöző *Teškoto* c. költeményében a hasonló nevű makedon tánc ritmusában szembeállítja a nehéz múltat a szabad jelennel. Tavalý megjelent *Zapiszi* (Feljegyzések) c. nagy verseskötete méltón tetőzi be eddigi nagy alkotásait. Életművéért tehát megérdemelten állt be az eddigi Njegoš-díjasok sorába, s méltán ragyog neve a cetinjei márványtáblán.

BENKŐ AKOS

SZIRMAI KÁROLY, A KRITIKUS

Szirmai Károlyt, a jugoszláviai magyar irodalom egyik legkiválóbb novellistáját a magyarországi olvasók is jól ismerik, hiszen az elmúlt tíz évben válogatott novelláinak három értékes gyűjteménye (*A csend víziói*, 1965. – *Muzsikáló messzeség*, 1968. – *Falak, puszta falak*, 1970.) hozzánk is eljutott. E köteteket kritikánk egyöntetű elismeréssel fogadta, a költői próza mesterét üdvözölve a szerzőben. Szirmai legszebb novellái, különösen víziói a költő jelenlétéről árulkodnak. A lírikust mégis Bori Imrének kellett újra felfedeznie. Ő hívta fel a figyelmet először a jugoszláviai magyar költészet komoly értékei közé tartozó Szirmai-versekre, amelyek csak 1970-ben – az *Önkeresés* c. önéletrajzi írással közös kötetben – jutottak el az olvasókhöz.

Arról azonban kevesen tudnak, hogy Szirmai Károly igen sok tanulmányt, kritikát és irodalompolitikai cikket is írt, amelyek a gazdag és sokszínű életmű szerves és értékes részét képezik s azonfelül becses dokumentumai a jugoszláviai magyar irodalom történetének is. A folyóiratokban, napi – és hetilapokban megjelent és javarészt ismeretlen írások – egyetlen részeredményként ugyanis csak Utasi Csaba *Lélekvesztő a „vajdasági nembánomság nagy óceánján”* c. összefoglaló tanulmányát regisztrálhatjuk, melyben Szirmai szerkesztői-irodalompolitikai tevékenységéről is szép, árnyalt s egészében meggyőző elemzést ad – összegyűjtésére a közelmúltban került sor, remélhetőleg kiadásuk sem várat sokáig magára.

I.

Szirmai Károlyt kritikai munkái végigkísérik egész alkotói pályáján: első bírálatát 1931-ben, az utolsót – alig néhány héttel halála előtt – 1972 szeptemberében írta. Azokban az években pedig, amikor a *Kalangya* irodalmi szerkesztője volt – 1933 és 1940 között –, szépirodalmi munkásságát kimutathatóan háttérbe szorította tanulmányirói és kritikai tevékenysége, hiszen az említett időszakban mintegy ötven kritikai írása látott napvilágot.

Első nagyobb tanulmányát 1933-ban írta Börcsök Erzsébetéről (*Börcsök Erzsébet, a vajdasági regény problémája és A végtelen fal*). Már itt találkozunk legfőbb kritikai erényeivel: a mű és a valóság szembesítésével, az alapos, sokoldalú tartalmi-formai elemzéssel és a nyílt szókimondással. „Gyenge librettó, nemes írásművészet” – így summázza véleményét a műről, ami itt gyakorlatilag azt jelenti, hogy dicséret szava elsősorban Szentelekynek szól, aki – mint levelezéséből tudjuk – Börcsök regényét gyökeresen átdolgozta, átírta.

Magáról Szentelekyről Szirmai igen sokszor írt, először 1932-ben az *Isola Bel-láról*, utoljára az *Önkeresésben*. Itt azonban élesen meg kell különböztetnünk a tisztelő és emlékező írásokat (*Szenteleky Kornél emlékének*, 1933. – *Látogatás Szenteleky Kornélnál Szivácon*, 1963.) azoktól, amelyekben kritikus szemmel vizsgálja a nagy irodalomszervező életművét. A bíráló hanggal már egy viszonylag korai, 1934-es Szenteleky-esszéjében is találkozunk. Túlzott engedékenysége és a couleur locale erőltetése miatt marasztalja el elődjét, nem csupán szavakban, de tettekben is, mert a *Kalangya* szerkesztőjeként ő maga elsődleges feladatának tekintette a dilettánsok visszaszorítását, a helyi színeket pedig – mint sok esetben megvalósíthatatlan követelményt – egyáltalán nem szorgalmazta. Ezt a meggyőződését még határozottabban fogalmazza meg *Szenteleky Kornél és a Kalangya* (1942) c. tanulmányában: „Beigazolódott Szenteleky irodalompolitikájának elhibázottsága, amikor ezen a tehetségekben szegény tájon, máról holnapra, a kötelező mérték elvetésével, mindenáron irodalmat akart teremteni. Ezt az irodalompolitikát – melynek elhibázottságát halála előtt ő is felismerte – megsínylette az egész délvidéki magyar irodalom és sínyli még ma is. A kontárok és féltehetségek többször túltengő társaságába keveredve, az igazi értékek sem érvényesülhettek, s a *Kalangya* magyarságnevelő és irányító munkája csak részben bontakozhatott ki.” Ugyanitt fejti ki Szirmai – igaz, többes szám harmadik személyben – szerkesztői gyakorlatának a Szentelekyétől eltérő vonásait: „Bár Szenteleky továbbra is magasán lobogtatott zászlója maradt a magyarságnak, s hitvallását nem szűnő állhatatossággal hirdették, a *Kalangya* szellemi irányításában ez csak részben jutott kifejezésre. Az örökébe lépők nemcsak a színvonal kérdésében tértek el tőle, hanem a tájirodalom felfogásában is. A vajdasági irodalom szerintük nem erőszakolható, mert vajdasági szín, hangulat s lélek csak azok íásaiban jelentkezhet, akik a Délvidék népi tarkaságában gyermekkoruktól fogva benne gyökereztek. Enélkül minden kísérlet csupán üres külsőség.”

Szép tanulmányokban foglalkozik Szirmai a jugoszláviai magyar irodalom hőskorának másik két kiemelkedő egyéniségével, Fekete Lajossal és Csuka Zoltánnal is, akik ugyan a harmincas évek elején Magyarországra költöztek, de valójában sohasem szakadtak el a jugoszláviai magyar irodalomtól és kultúrától. Mindkettőjük munkásságához ismételtelen visszatér. 1932-ben terjedelmes bírálatot ír *Fekete Lajos három verseskötönyve* címmel, majd két év múlva megrajzolja az akkor már Baumgarten-díjas költő portréját (*Fekete Lajos állomásai*), akit még ekkor is kisebbségi költőnek érez, „aki a Duna-medencében különösen a délszláv népek barátságán keresztül keresi a magyarság helyét”. Csuka Zoltánról négy írását ismerjük. 1931-ben a *Mindent legyűrő fiatalság* megjelenése alkalmából nagy tanulmányban ismerteti és elemzi a költő addig megtett útját, értőn és alig leplezett rokonszenvvel: „Csuka költészete a Máé, tehát mindnyájunké, mert mindnyájan a megingott Ma kisemmizett gyermekei vagyunk, s ezért esik oly jól hallanunk Csuka biztató, meleg szavát:

*Adsza kezédet, testvér,
hajhó előre . . .*

Csuka költészete nem defetista rombolás, hanem építés, nem röghöz kötött élet-rágicsálás, hanem megszélesítő horizontális látás. Életigenlése, ha visszamutató is, hangszerelésével jóformán egyedülálló a magyar lírában. Így bocsájtjuk útnak könyvét s kezükbe szeretnők adni mindazoknak, akik egy cseppet is a mi kultúránkhoz tartozóknak érzik magukat, mert Csuka a jugoszláviai magyar kisebbségi irodalom legnagyobb értéke.” A *Tűzharangról* szóló recenziójában (1933) Csukát harcos költőként, a *kor nyugtalan és nyugtalanító lelkiismereteként, a kor igazságtalanságainak bátor hangú harangverőjeként* mutatja be. *Csuka Zoltán költészete* (1940) c. tanulmányában új színekkel gazdagítja, majd 1967-ben, az *Előretolt állásban* c. gyűjteményes kötetről szólva teljessé teszi az immár József Attila-díjas költőről, műfordítóról, irodalomszervezőről és irodalomtörténészről rajzolt képét, aki *mindent legyűrő fiatalságával*, „mindig új kezdeményezésre kész, harcos, lankadatlan kitartásával tájunkon – úgyszólván a semmiből – egy független és életképes magyar irodalom alapjait teremtetten meg”, akinek már fiatalkori aktivizmusa sem külső máz, hanem életszem-

lélet és magatartásforma volt, amely új meg új nekifeszülések után vezette el a remekművekig, a maradandó életműig.

Szirmai természetesen nemcsak a legnagyobbakról írt. Tanulmányai között három másodvonalbeli írotársáról készült portrét is találunk: Radó Imréről (1955), Munk Artúrról (*A nagy káder írója*, 1956) és Havas Károlyról (1956). Mindhárom alkalmi, de szép, élményszerű, félig értékelő, félig emlékező írás. Hogy a három pályatárs közül emberileg Radó állt hozzá legközelebb, azt nem csupán levelezéséből tudjuk, de a róla szóló írás lírai hangütése is erről árulkodik.

A tanulmányok között megkülönböztetett hely illeti meg az *Emlékezés a Kalangyára* (1966) c. roppant adatgazdag írást, amelyben Szirmai sok tekintetben még az *Önkeresésben* foglaltaknál is részletesebben írja meg a *Kalangyával* és a két világháború közötti jugoszláviai magyar irodalommal kapcsolatos emlékeit.

Tanulmányaiban Szirmai elsősorban a jugoszláviai magyar irodalom alkotóinak munkásságával foglalkozik. Az egyetemes magyar irodalom nagyjai közül csupán Kosztolányi Dezsőnek szentelt tanulmányt, igaz, neki kettőt is. Az első – *Az elmúlás költője* címmel – a *Kalangya* 1936-os Kosztolányi-számában publikálta. Lényegében ennek az írásnak átdolgozott és bővített változata jelent meg *A halál költője* címmel a *Délvidéki Szemlében* 1943-ban, majd különlenyomatként is. Érthető, hogy a halálvíziók utolérhetetlen vajdasági mesterét „megfogta” Kosztolányi költészete. Jól figyelte meg, hogy Kosztolányihoz a halál már gyermekkorában odaszegődött s át- meg átszővi egész költészetét: „Ebből az állandó, nyomasztó halálközelségből virágozott ki – mintegy ellenhatásképp – csodálatos színekben az élet. A menekülés egyik módja ez, egy túlérzékeny lélek ösztönös önvértezése. Az elmúlás alaphangulatától azonban nincs szabadulás. A zuhogó fényt kereső költészet hiába hajt pompás leveleket s feslet szebbnél szebb virágokat, a halál fekete szájaival mindent beerez. Igaz, hogy Kosztolányi líráját is páratlan egységbe foglalja.”

Szirmainak több délszláv tárgyú tanulmányát is ismerjük, ezek többsége azonban nem irodalmi, hanem történelmi és településtörténeti tanulmány: ilyen a kéziratot *Jugoszláviai ruszinok*, amelynek pontos keletkezési idejét nem ismerjük, *A délszlávok szociális viszonyai* (1943), *Vajdasági telepítések a XVIII. században* (1968) ... A két délszláv tárgyú irodalmi tanulmánya közül az egyik *Az ember tragédiája* szerb fordítójáról szóló részben elégikus, részben haragos hangú nekrológ (*Vladislav Jankulov halálára*, 1941.), a másik egy alapos és sokoldalú értekezés (*A délszlávok humora*, 1943.).

Szirmai Károly első irodalmi bírálata 1931 júniusában *A Mi Irodalmunkban* jelent meg Áprily Lajos verseiről. Ebben az írásában kifejti kritikusai módszerét, amelynek egyik lényeges elve a formai részletkérdések mellőzése: „A kicsontozatlan költőt kívánjuk látni s nem azt a mértani vázat, melyre a költő lelki hangulatait – pillanatnyi belső szükségletből – ráfeszítette.” Érdemi megállapításait itt is, későbbi kritikáiban is mindig meggyőző érveléssel, idézetekkel támasztja alá. A romániai magyar írókról még három írását ismerjük. Kuncz Aladár *Fekete kolostoráról* (1931) nem is szabályos kritikát ír, csupán impresszióit rögzíti, mert a könyvet olyan megrendítő hatású műnek tartja, melynek „olvasása után az ember alázattal hallgat el”. A másik két romániai magyar tárgyú írásában Szemlér Ferenc *Más csillagon* c. kötetéről (1940) és Wass Albert *Csaba* c. regényéről számol be a *Kalangya* olvasóinak (1941).

Szirmai kisebb bírálatai közül kétségtelenül a jugoszláviai magyar írókról szólók tarthatnak számot legnagyobb érdeklődésre. Nem csupán azért, mert a *Kalangyában* a magyar és a világirodalom újdonságairól szóló beszámoló elsősorban Kázmér Ernő feladata volt, hanem azért is, mert ezek az írások önértékükön túl a színvonalért vívott következetes harcnak is értékes dokumentumai. Szirmai ugyanis kevesedmagával vállalta azt a hálátlan és népszerűtlen feladatot, hogy az értékes alkotások mellett másod- és harmadvonalbeli szerzők munkáiról is őszintén megírta véleményét. De tollát legkeményebb hangú bírálatainak megírásakor is mindig az irodalom szeretete és szolgálata vezérli.

Herceg Jánosról hat alkalommal is ír, rokonszenvvel, de mindenkor tárgyilagosságra törekedve. Első kötetének víziós novelláiban nagyra értékeli a szimbolizmus felszíné mögött „mágikusan kitűzsedő realizmust” (*Herceg János könyve: Viharban*, 1933.); ugyanakkor leplezetlen őszinteséggel írja meg, hogy a *Tó mellett várost* a regényíró kudarcának tartja (1937); a *Bors és fahéj* (1951), majd a *Három halász meg egy molnár* (1954) megjelenése ürügyén kitűnő megfigyelések egész sorát vonultatva fel, egyszerű jellemzést ad Herceg elbeszélő művészetéről; az *Anna búcsújában* (1956) Herceg első figyelmet érdemlő regényét üdvözli, a *Papírhajóról* szóló bírálatában (1954) pedig a szerző értekező prózájáról ír elismerően.

Persze Szentelekyről, Feketéről, Csukáról és Hercegről nem volt veszélyes, „rázós” feladat kritikát írni, hiszen a jugoszláviai magyar irodalom jelentős, a határokon túl is elismert alakjai voltak. Kevésbé ismert és elismert kortársainak értékelése már jóval kényesebb kritikusi feladat volt. Szirmai azonban ezt is vállalta. Találunk példákat arra is, amikor jó ügy szolgálatát látva egy-egy műben, a megszokottnál visszafogottabban bírál. Tulajdonképpen ezért ír megértéssel Gergely Boriska meséskönyvéről (1933) és rokonszenvvel Cziráky Imréről (1933), bár a róla szóló írásában nem is titkolja, hogy kritikai mércéjét a tárgyhoz alkalmazza, azaz leszállítja: „Mindig azokhoz alkalmazkodjunk, akikhez indulunk. Csak így kerülhetünk közel a lelkükhöz s igazságukhoz, csak így hozhatunk becsületes ítéletet. Mert minden embernek megvan a maga külön, kisebb igazsága, mely azért néha mégis erősebb, mint az általános igazság. Ha valaki igaz kultúrmissziót teljesít, annak még a szigorú kritika is salvus conductust ad, ha abszolút értékelési szempontból elmarasztalná is.” A mérce leszállítása mégsem eredményez túlértékelést. Ösztönös tehetséget, ízes mesemondót lát Czirákyban, nem többet: „A mi kevésbé fejlett irodalmunkban – írja róla 1938-ban – azt a helyet tölti be, amit a magas irodalmi színvonalú Erdélyben Nyirő József – könnyebb fajsúlyú novelláival.

Az viszont felháborítja, mikor azt tapasztalja, hogy egy író visszaél tehetségével. Ezért egyértelműen elmarasztaló a véleménye például Tamás István regényéről, *A kék vonatról* (1934): „Nem irodalom ez már – írja –, hanem irodalmi kereszt-kötéses pornográfia.” Farkas Frigyesről elismeri, hogy rutinos író, de részletesen kimutatja regényének (*Ember János egy napos élete*, 1935.) komoly fogyatékoságait, amelyben nem lát mást, csak egy „komolyabbak sorából való közönség-írást”.

Städler Aurélt mint embert tiszteli, de nem hajlandó költővé avatni: „Städler – nagyszámú verse ellenére is inkább költői természet, mint formába ért költő. S ebből a megállottságból bajosan fog már kivergődni” – írja róla 1934-ben. Véleménye négy évvel később se módosul, ekkor is csak „egy lezárult epigon-kor megkésztet epigonját” látja benne. Krausz (Koósz) Lászlóban is! *Félrevernék minden harangot* c. verseskötetéről szóló recenzióját ezekkel a mondatokkal zárja: „Nem vérbeli költő. Olvasott költemények játszanak vele. Hangulatok becsapottja.” (1934)

Szirmai tárgyilagosságát dicséri, hogy az őszinte elismerés hangján és rokonszenvvel írt Laták István költészetéről, noha a költő világnézetével szemben állt a Kalangya-körével. *A kültelek* c. kötetéről így írt 1938-ban: „Ma legkomolyabban számba vehető költőnk. Mert valódi pőéta. Még elszabott verseiben is. Itt is találunk megállító sorokat, szépségeket. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Latáknál sokszor nem a vers szabályos kiépítése a fontos, hanem a mondanivaló. Az ő költészetének célja van. Még akkor is, ha versei abszolút síkon mozognak. Arca mindig testvérei, a proletárok felé irányított. Közülük való s költeményeit elsősorban nekik írja. Az ő okulásukra, buzdításukra, vigasztalásukra... Csak megbecsüléssel tudunk rá gondolni, mert iránya egyenes, fegyverei tiszták s végcélja igaz emberi.”

A felszabadulás utáni években Szirmai már sokkal ritkábban – feltehetően inkább csak felkérésre – ír kritikát. De ebből az időszakból is ismerjük néhány igen szép, értő bírálatát. Nagy elismeréssel szól Debreczeni József *Hideg krematóriumáról* (1951), Majtényi Mihály *Garabonciásáról* (1952) és a *Bige Jóska házasa*

ságáról (1956), megértéssel közeledik a fiatal Major Nándor elbeszéléseihez (1957), de ebben az írásában felhívja a figyelmet azokra a veszélyekre is, amelyeket a hatvanas években jelentkező fiatalok egy része nem tudott elkerülni: „Jól tette Major, hogy az írói egyéniségének megfelelő új utat választotta. Nem hisszük, hogy belesik a túlzásba s további lazítással szétfolyóvá válik. Nemcsak egy kis írói elitre kell gondolnia, hanem a közönségre is, mely élvezni is akarja azt, amit olvas.” Utolsó két jugoszláviai magyar tárgyú bírálatában Szirmai Dér Zoltán Kosztolányi – (*Mostoha*, 1966.) és Csáth-kutatásait (*Az árny zarándoka*, 1970.) méltatja.

A magyarországi könyvek közül – egyetlen korai kritikájától eltekintve (*Béke*, 1932.) – Szirmai általában csak azokról írt, amelyeket maga szemelt ki bírálatra: így érthető, hogy véleménye kedvező. Persze az elismerő hangot a kiválasztott művek is indokolják. Íme néhány cím: Németh László: *Gyász* (1936); Babits: *Hathol-das rózsakert* (1937) – *Jónás könyve* (1940); Kodolányi: *Boldog Margit* (1938); Jankovich Ferenc: *Barangoló* (1938).

Megbízható értéktétele csekély számú világirodalmi tárgyú írásában sem hagyta cserben. A Traven-láz sem vezette félre, a *Fehér rózsát* (1935) inkább dokumentumnak, mint művészi alkotásnak tekintette. A *Néger mennyországot* is (1934) helyére tette. Igaz, Katajev *Hajrájához* (1936) talán szigorúbb volt a kelleténél, Axel Munthe regényét (1933) pedig kétségtelenül túlértékelte, akárcsak Fábry Zoltán 1949-es Munthe-nekrológiájában. De hogy mennyire fogékony volt az igazi érték iránt, azt meggyőzően példázzák Cankar-kritikájának (*A szegénysoron*, 1941) alábbi szép sorai: „Nagyon szomorú s felejthetetlen könyv. A költészet, a könyörület és a szeretet azonban megszépíti. S megszépíti az álom, mely a testet öltött vágy csodálatosan szép tájaira röppenti el a szerencsétleneket, amikor már nagyon elviselhetetlenné válik számukra az élet.”

III.

Szirmai Károly kritikai munkásságának nagyon értékes részét képezik irodalom-, kultur- és társadalompolitikai cikkei, amelyeknek uralkodó témái az irodalmi színvonalért és a jugoszláviai magyar kisebbség társadalmi és kulturális fel-emelkedéséért vívott harc. Ezekkel a témákkal csak egy-két egészen korai írásában nem találkozunk még. Ezekben még inkább csak a jugoszláviai magyar irodalom általános (*Kritikai egyveleg*, 1931.) és hazai visszhangtalanságát panaszolja fel (*Krónika*, 1932.), jelzi a *Bácsmegyei Napló* és *Kalangya* közti áldatlan ellentétet és az irodalmi egységet sürgeti, történeti visszapillantás kíséretében bejelenti a rövid életű *Jugoszláviai Magyar Újság* irodalmi mellékletének beindítását (*Visszatekintés és bejelentés*, 1933.) ...

Találunk e cikkek között néhány lírai hangvételű meditációt (*Gondolattöredékek a jugoszláviai magyar irodalomról és a Kalangyáról*, 1934. – *Kende Ferenc és a Kalangya*, 1937.) és nagyon sok bátor, éles bírálatot tartalmazó írást. Ilyen az 1934 c. (1935), amelyben keményen bírálja a tehetősebb magyarok – akiknek magyarsága abban merül ki, hogy magyarul beszélnek és jajveszékelnék – kultúra iránti közömbösségét. *Írói teletősségem* (1935) c. elvi írásában azok ellen lép fel, akik – Kristály Istvánnal és Kisbéri Jánossal az élükön – a dilettantizmus elleni következetes harca miatt ütöttek pártot a *Kalangya* és annak irodalmi szerkesztője, Szirmai Károly ellen, aki hangsúlyozza, hogy mind a színvonal, mind a helyi színnek kérdésében meggyőződésből lépett új útra – amelynek helyességét halála előtt Szenteleky is felismerte –, s erről nem hajlandó letérni az olcsó népszerűségért. A dilettantizmus és a couleur locale kérdéséhez Szirmai később is többször visszatér s álláspontjához következetes marad (*Az író és szűkebb hazája*, 1943. – *Harc a színvonalért*, 1944.).

A *Híd* c. folyóirat indulását őszinte örömmel üdvözli 1934-ben: „Nem ünnepontok akarunk lenni, hanem együtt ünneplők, akik testvéri szeretetünket hoztuk a nehéz útra indulóknak.” Igaz, ez még nem a kommunista *Híd* volt, de a harmin-

cas évek második felében – Szegedi Emil kezdeményezésére – a folyóirat kommunista munkatársaival is együttműködött, írásaiknak fórumot biztosított a *Kalanyában*, noha Szirmai nem jutott el a marxizmusig, a felszabadulás után is megmaradt baloldali humanista útitársnak. A *Korunk* irodalomszemlélete idegen maradt számára, néhányszor egyenlőségjelet tett a marxisták és a vulgáris marxisták közé (*Axel Munthe regénye*, 1933. – *A regény és az aktualitás*, 1935...), de fenntartásai ellenére a baloldal célkitűzéseinek jó részét magáévá tette és támogatta, írásaival is, szerkesztői gyakorlatával is. *Válasz-Bírálat-Ellebírálat* c. bátor hangú cikkéhez Mayer Ottmár – akivel 1937 óta levelezett – 1939 májusában levélben gratulált: „Köszönet tárgyilagos állásfoglalásáért – írta – és bátor kiállásáért. Azt hiszem... a magyarság ügye előbbrevitelének becsületes és őszinte akarásában mindig találkozni fogunk.” Szirmai őszinte szókimondása nemegyszer kellemetlen következményekkel járt. Így 1938-ban *Vallásfelekezeti kérdések a Vajdaságban* c. tanulmányának megjelenését a cenzúra nem engedélyezte, 1940-ben pedig *A zombori magyar kultúrparlament* c. tárgyilagos beszámolója miatt gyűlt meg a baja a hatóságokkal. Az előbbi esetben Mayer Ottmár sietett segítségére kéziratral, 1940-ben pedig a verbászi szerb jegyző közbelépése mentette meg a további zaklatásoktól.

Érthető, hogy Szirmai irodalom-, kultúr- és társadalompolitikai cikkeinek döntő többsége a két világháború közötti években született, amikor tevékeny részese és hosszú éveken át irányítója is volt az irodalmi életnek. A felszabadulás utáni cikkei közül legfeljebb az irodalom, a sajtó és az olvasók viszonyát vizsgáló s egyidejűleg a televízió műsorpolitikáját is bíráló *Szavak estéjét* (1962) és az *Elburjánzó idegen szavakat* (1963) említhetjük még meg, amelyben a feleslegesen használt idegen szavak miatt bírálja az írókat és újságírókat.

IV.

A Szirmai Károly kritikai írásainak társaságában eltöltött közel fél esztendő arról győzött meg bennünket, hogy a látomás és valóság költője kritikusként és irodalompolitikusként is jelentős alakja a jugoszláviai magyar irodalomnak. A haladó polgári humanizmus álláspontjáról küzdött a népek közötti megértés, az emberi haladás és a jugoszláviai magyar irodalom ügyéért, bátran adott hangot a fennálló társadalmi viszonyokkal való elégedetlenségének s mindig – szépirodalmi műveiben is – a néppel, a kisemíizettekkal, a „megalázottakkal és megszorítottakkal” vállalt közösséget. Nagy műgonddal komponált tanulmányaiban és bírálataiban – melyek közül nem egy szinte költői alkotás – a társadalom és az irodalom kölcsönhatásának felismerésével, a mű és a valóság, az alkotó és az olvasó viszonyának vizsgálatával, valamint nagyszerű szövegelemzéseivel messze túllépett az impresszionizmuson, irodalompolitikai cikkeivel, szerkesztői gyakorlatával és emberi helytállásával pedig ma is tiszteletet parancsoló bátorságról és következetességről tett tanúságot.

Szirmai értekező prózájának jelentőségét abban jelölhetjük meg, hogy nagyszerűen szolgálta a dilettantizmus elleni eléggé nem értékelhető harcot, a magyár-délszláv kulturális közeledést s a jugoszláviai magyar írók és olvasók izlésnevelését. Éppen ezért nemcsak az irodalomtörténet becses dokumentumai ezek a kritikai írások, hanem – önértékükön túl – az erkölcsi-emberi helytállásnak is szép példái, amelyek a mai olvasók érdeklődésére és megbecsülésére is számot tarthatnak.

EGYETEMES ÉRTÉK ÉS HELYI ÉRDEKŰ HAGYOMÁNY

A SZABADKAI ÉLETJEL-MINIATŰRÖK SOROZATRÓL

A József Attila Könyvtár megálmodójának, Csuka Zoltánnak

1958. október 28. a jugoszláviai magyar kultúra nevezetes dátuma: ekkor jelent meg Szabadkán az *Életjel* hangosújság első száma. A műfaj szokatlansága szinte már az indulás pillanatában kihívta a kételkedő hangokat: meddig lehet egy kisváros (értsd: nem fővárosi rendű- és rangú intézményekkel ellátott metropolis) közönségét effajta „szencziókkal” sokkolni? Vajon ki fárad ki először: a már jó ideje fórumot kereső szabadkai értelmiség, az *Életjel* létrehívója, avagy a zsiros Bácska szellemi hagyományait a maga ellentmondásosságában is vállaló befogadó? S íme: az *Életjel* hangosújság jelenleg a háromszázadik „száma” körül tart. A fennállása óta eltelt 18 (!) év alatt a jugoszláviai magyar irodalom, a kézfogás erejét hitelesítő szerb és horvát kultúra, a magyarországi és más szomszéd országbeli magyar nemzetiségi művészet termékeny befogadójává és kisugárzójává vált. Ünnepi számot szentelt Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Lányi Ernő, Petar Petrović Njegoš emlékének, megemlékezett a szűkebb haza nagyjairól: Szenteleky Kornélról, Laták Istvánról, kiváló előadóművészeket hívott meg, így pl. Berek Katalint, Básti Lajost, Töröcsik Marit, Mensáros Lászlót, Erdélyből: Illyés Kingát; pódiumot biztosított a jugoszláviai magyar irodalom és művészet reprezentáns képviselőinek: Szirmai Károlynak, Herceg Jánosnak, Gál Lászlónak, Ács Károlynak, Tolnai Ottónak és Fehér Ferencnek, a Baranyi Károly–Markov Zlata képzőművész házaspárnak, Balázs G. Árpád festőművésznek – összeállításokat mutatott be Szabó Lőrinc, Juhász Ferenc és Weöres Sándor műveiből.

A sajátos formán, az alkalmasszülte *egyediségen* a fejlődés érdekében azonban túl kellett lépni. Ezt a magáratálalást volt hivatott szolgálni a könyvforma. Ahogyan Toncs Gusztáv és Loós István tanári munkássága, irodalmi-, ismeretterjesztői tevékenysége szerencsésebb pillanatokban Bácska határánál meszebbre sugárzott, úgy az 1968-ban indult *Életjel-miniatűrök* sorozat legjobb kötetei sem csupán a vajdasági írás és kultúra egy-egy kevésbé ismert értékeire reflektoroznak, hanem megpróbálják a helyi értékeket, hagyományokat egy szervezettebb folyamatba, az egyetemes magyar tudás sok értől duzzadó medrébe ágyazni. A pár hónappal ezelőtt megjelent *Üzenet* Kosztolányi-emlékszáma elég jól kidomborítja azt a munkát, amely a szabadkai alkotóműhelyt a vajdasági kultúrában betöltött szerepe folytán régi és új értékek őrzőjévé ill. előhívójává s nem kevésbé az egymás mellett élő népek, nemzetiségek *szellemi hidjává* avatja. A kilencvenéves Kosztolányit interjúval megtisztelő Illyés Gyula is erről beszél.

„Olyan szellemet kell kialakítani magunk közt s a többi néppel való viszonyunkban, amilyen Kosztolányi, Ady, Babits munkálkodott, de hiszen már – Zrínyi is. Ez óriási feladat. Azt hiszem, azzal, amit ti lenn Jugoszláviában tudtok végezni, éppen azért, mert ott ma tán a legkedvezőbb a magyar diaszpóra jogi helyzete, majdnem példán is munkálkodtok. Majdnem azt mondanám, világnak kínálható példán. Mert hisz a huszadik század legtöbb veszéllyel tenyegető és egyben legtestvéribb összebékülést ígérő problémája a faji, vallási, anyanyelvi ellentétek megoldása vagy meg nem oldása. Köszönöm, hogy ennyi szeretettel ápoljátok Kosztolányi emlékét: ható szellemét. Szeretettel sugárzik az mindenütt, mindenkinek, minden nyelven.”

Illyés ily mérvű lelkesedése és hajszályökereket működtető testvéri ölelése nemcsak az ünnepi alkalomnak szól. Hét év alatt hány és hány felbúvárlott hagyományrétegnek kellett egymásra rakódni, hogy ilyen irodalomtörténeti érdekességű Kosztolányi-emlékszámmal tudta a szabadkai műhely a magyar irodalmat meglepni? A 14,5x10 cm-es (terjedelmükben 30 oldaltól egészen 300 oldalig váltakozó) füzetek megfelelő iskolát teremtettek az ilyesfajta nagyobb, összefoglaló munkákhoz. *Huszonhét* könyvecske (ebben az évben még nem jelent meg *Életjel-miniatűr*) egyre erősebb szárnycsapása jelzi, hogy nemcsak *megmozdult* valami, hanem munkál benne az igény a provincián való felülemelkedésre is. Társadalom- és irodalomtörténeti tanulmányokat, politikai, esztétikai, sajtótörténeti munkákat, önéletírásokat, riportokat s egy-egy verseskötetet és drámát fémjelez a már jól ismert embléma. Minden könyv olvasótábort alakít ki maga körül, s miközben toboroz, önmaga épít messze sugárzó adótoronyt a tájban és szellemben otthonos alkotó segítségével.

Lévay Endre líraisággal telített, évtizedes elzárkózást föltörő esszéje (*Új lélek-indulás*, 1968.) nem is beszél másról, mint az örökös újraindulás nehézségeiről. Kosztolányi vers-ébredésével Pán sípját fújja, de nem harcra invitál, hanem együttérző rokonszenvért, a kábult álomból való mielőbbi felébredésért könyörög. Világirodalmi párhuzamok, klasszikusoktól vett idézetek és szöveg-montázsok erősítik hangját. „*Megváltoztathatatlan fogadalom, hogy városunkból / nemcsak egy fog megmaradni: az amely rajta átfütyül, / a szél, hanem mindaz, ami itt emléket állított az Időnek, és előbbre vitte közös dolgainkat.*” A segítségül hívott Bertolt Brecht még csak jelzi a majdan megszülető értékeket, hisz Lévay esszéjében – paradox módon – még nem indult el, sokkal inkább csak lép, lépeget a nemzedék. A kitaposott, ha szűk körben is, de sikereket hozó utat (hangosújság) az ismeretlennel igyekszik fölcserélni.

Szabadka értékrétegei, újjáéleszthető, több nyomon követhető hagyományai a századvég és századelő kisvárosának szellemi próbálkozásaira tárnak kaput. Két könyv: Iványi István önéletírása, a *Visszaemlékezéseim életem folyására* (1974) és Dér Zoltán Toncs Gusztávról írott pályaképe (*A tudós tanár*, 1972) alapozza meg tulajdonképpen az értékmentési kísérleteivel már a város határán is túljutó hagyományfeltáró munkát. A szabadkai értelmiség e két reprezentáns alakjának múltra figyelő, a kisvárosból is eleven, érzékeny közönséget formáló helytörténeti, irodalomtörténeti és tudománypopularizáló munkássága jó alkalom arra, hogy megmutassuk a – többek között – Kosztolányit és Csáth Gézárt is helyi töltéssel útjára bocsájtó századvég feltörekvési kísérlete.

Iványi István a sokat végzett tanárember büszkeségével tekint vissza pályájára. Pár ívnyi emlékezésében a kitüntetések, rangok, a felsőbb körökkel ápolts kapcsolatok állandó fölemlegetése szinte elfedni látszik azt, ami ebben az indulásában is rendhagyó értelmiségi-tudósi életútban érték. Az 1845. december 17-én Lugoson (Krassó vármegye) született fiú csak a váci piarista rendbe kerülve sajátítja el a magyar nyelvet. A Nyitrán végzett teológia után ide-oda helyezgetik; s a gyakori „csomagolások” mögött sincsen titok: a felvilágosult tanár a tanulók osztályozásában nem alkúszik s ezért gyakran összezördül a kollégákkal. Szabadka Iványi életében új fejezet: harmincéves amikor odaérkezik, s rögtön megadatik, hogy próbára tegye munkabíró képességét. Nyolc évig írja a város történetét, öt kötetben kiadja *Bács vármegye történeti helységnévtárát*, magyar, német, latin nyelvű tankönyvek auktora lesz, közkönyvtárat és múzeumot létesít, megteremti a *Bács-Bodrog Történelmi Társulatot*, egyzóval: szervezőtehetségével s a korabeli újság által is kiemelt „méh- és hangyaszorgalmával” az álmos Szabadkán begyűjtött minden kallódó értéket.

A *Visszaemlékezéseim életem folyására* az elbeszélő néholi megrendültségét is beleértve, felemás jellegű mű, melyben az önmagának állított szobor-póz látszik inkább, mintsem az egész életét munkával, szervezéssel-tanítással eltöltő tudós. Dokumentumértéke úgyyszólván csak helyi jellegű: ami a tucat-önéletrajzok sorából kiemelhetné, az adatokon, pusztán leírásokon felülemelkedő, eszmélkedő ember rejtve marad.

Dér Zoltán Toncs Gusztáv életét és munkásságát taglaló tanulmánya az előbbi könyvnek éppen fordítottja. *A tudós tanár* írója a bőség zavarával küzd: könyvének fejezetcímei (*A tudós, A pedagógus, A szerkesztő, A Szabad Liceum szervezője*) árulkodnak erről a sok irányból megközelített és elemzések sorával bemutatott pályáról. Dér hatalmas – itt-ott már az anyagon túlnövő – tanulmányában rendet tart: rövid életrajzot ír, hogy annál hosszabban időzhessen könyvének főhősénél. A „szabadkai főgimnázium díszeként” emlegetett Toncs Gusztáv korán észreveszi, amit akkoriban oly kevesen: az irodalom, a művészet és tudomány bármely eredménye önmagában csak holt anyag, hogy eleven hatóerővé váljék, a nagyközönség minél szélesebb rétegei felé szét kell sugározni. Az általa megálmodott és kivitelezett *Szabad Liceum* kitűnő lehetőséget biztosított ennek bizonyítására. A ragyogó szervezőkészségét kamatoztató tanár a szabadkai népművelés legfontosabb fórumára országos híri előadókat-művészeket (Jászi Oszkár, Cholnoky László, Jászai Mari, Balázs Béla) hívott meg és ő maga is gyakran föllépett. A tudomány különböző tárgyköreiben elhangzott előadásai a hozzákészülés méltóságát, a helyi erőkből kinövő, de mindig az egyetemes felé tájékozódó értelmiség valódi erejét jelezték. A kisváros azonban kisváros: Toncs hiába nyeri meg lapja számára az akkori pedagógia legjobb szakíróit, a provincia elhajlásából hiába törekszik a modern tanítás szelleme felé, az egy év alatt is nagyszerű eredményeket elért *Tanügyi Lapok* (1885) megszűnik. Itt az alkalom a szervezőmunka abbahagyására, de a tudós nevelő tovább folytatja teremő próbálkozásait. 1909-ben felsőkereskedelmi iskolát alapít, melynek igazgatói tisztét – egészen a skola bezárattáig – saját maga látja el.

Toncs Gusztáv ha csak önmagára néz, irodalmi, esztétikai, pedagógiai tanulmányainak sikerével is beérhette volna, hiszen Arany János *Török Bálint* című költeményének forrásait, *Szabadka névmagyarozatát*, Shakespeare drámáiról művészetét vizsgálva – nem beszélve a nagyjából máig is hiteles *Zágoni Mikes Kelemen élete* című könyvéről –, mindig fontosakat mondott. De ő nem elégedett meg az írott szó hatalmával. Élete egyetlen hatalmas kísérlet arra, hogy a pedagógiában feloldódó, sok művével éppen ezt a népművelői-tanítói rendszert képviselő tudós miként tudja a tudományt és annak szétsugároztatását egyszerre vállalni. Fájdalom, hogy az a műve (*A tudományok rendszertana*), amelyre úgyszólván egész életét feltette, a II. világháborús pusztítások során megcsonkult. Helyette azonban a *jelenség*, az egyéni műveknél jóval többet mondó, tanításban-nevelésben kiteljesedő személyiség legendás alakja él tovább. Tulajdonképpen Toncs és a hozzá hasonló nyugtalan értelmiségiek készítették elő a zsiros és tudománytól irtózó kisváros művelődési forradalmát: hitet a cselekvésre és az irodalom-művészet továbbítására, s legfőképpen a gondolkodásnak azt a szabad légkörét, amely Kosztolányi és Csáth fiatalkori évein oly mély nyomokat hagyott.

Iványi István, Toncs Gusztáv és Loósz István életének-munkájának tanulmányozása Dér Zoltánnak mintha csak az alapélményt, a létében Szabadkához kötődő, de tudósi bűvárkodásában szellemhatárt nem ismerő elhivatottságérzést, magatartáspéldát adná. Aki bármennyire is figyelte a századvég és századelő kultúrmozgalmait, a kisvárost pezsdítő szellem expanzióját, valójában mindig csak a Bácska határát műveikben és esztétikai megvalósításban túllépő alkotókra: Kosztolányi Dezsőre és Csáth Gézára figyelt. A három *tudós tanár* kavarta szellemi forrongást is az ő fölnövekedésükben s a többi híres (Laczkó Géza, Sztrókey Kálmán, Reinitz Béla, Lányi Sarolta, Telcs Ede) kiröppenésében igazolja. Az értekeivel (legalábbis szándékaiban) sokszor az egyetemes felé kacszkodó művészi alkotómunka az ő életművükben közelítette meg azt a *rangot*, melyek a helyi érdekű hagyomány egyszerre az egyetemes magyar művészet magasára avanzsált. Ha csak annyit ért volna el az *Életjel-miniatűrök* sorozat, hogy a magyar irodalom számára becses dokumentumokat, kéziratokat megmentett a pusztulástól (feledéstől), már megtette a magáét. De ne feledjük: a helyi értelmiség önismerete, az értéktorzókat, a „csak nekünk kedveseket” – behordó, honismereti, nemzetiségi kulturális értéket növelő szemlélet mást is tett: összegyűjtött minden olyan kallódó értéket, amely, ha esztétikailag nem is érdemel különö-

sebb figyelmet, de származásánál, keletkezési körülményeinél fogva a jugoszláviai magyar kultúra elidegeníthetetlen része.

Tartsunk sort: mielőtt számba vennénk könyvsorozatunk helyi értékeit, s azokat a „köztes” köteteket, amelyek a Vajdaságból elszármazott, nagyobb részt ma is élő írók *hid-szerepét* hivatottak bemutatni, ejtsünk néhány szót Kosztolányi Dezső indulásáról (*Az első műhely*, 1970) és arról a két füzetéről: Lévy Andre *Félálom után* (1969) című monodramájáról és Dér Zoltán *Az árny zarándoka* (1969) című pályaképéről, amely Csáth Géza halálának ötvenedik évfordulóján bizonyos adósságok törlesztésére vállalkozott.

Az *Üzenet* Kosztolányi-emlékszáma után aligha kell különösebb erővel bizonygatni: a szülőföld-élmény majdnem minden művére elementáris erővel hatott. Az átstilizált, máshonnan vett élményekből is erősödő írói világban mindig ott volt a *mögöttes*, amely mitoszi hatalommal tartotta fogva a sok súrlódás közepette is a szűkebb hazához ezernyi szállal kötődő embert. Az egymást segítő viták oknyomozó indulataiban is mindig művekkel mérköző diák megfelelő körülményekre talált az önképzőkörben. A ma már szinte elképzelhetetlen komolysággal dolgozó iskolai műhely, rendjével, fegyelmével, a tudományos munkára előkészítő (s a sikereket írásban rögzítő) szokásaival, hamar megragadta a bontakozó ifjú figyelmét. Mi több: egyre nagyobb teljesítményekre sarkallta! Az ifjú Kosztolányi verse még döcöghet – az 1901. dec. 22-i ülésen fölolvastott *Sírvirágok* című költeményfüzérének verstani hibáit elismerve, mondja: „Homérosz is sokat alszik” –, de a „tanulmányíró, a bíráló már a korabeli tudományosság eredményeinek birtokában értekezik”. Az önképzőkörben született *Ágácvirágokból* ugyan *Chanson* címmel az első két versszak bekerül a *Négy tal közöttbe*, és Brenner József (a későbbi Csáth Géza) fordításainak döcögő rímeit „humoros formában” bíráló játékos sorok is sokat megmutatnak már az egész pályán majdan végigvonuló rímtobzódásról, de mindennél érdekesebb az a – tanuló-társas Goethe-fordítását bíráló – esszé, amely már az irodalmi életre készülő tizenhat éves fiatalember komolyságát, elhivatottságát tükrözi. Ahogyan Kosztolányi darabokra szedi önképzőkori társa gyermektegy próbálkozásait, s közben műfordítói elveit, irodalomról, művészetről vallott felfogását, gondolatainak belső terét kibontja, a későbbi félelmetes vitaközörra ismerünk. S ha az akkor vallottak a költő műfordítói gyakorlatában az évek során meg is változtak – Dér a *Modern költők* előszavát hozza fel beszédes példának –, maradt az irodalmat minden fölé emelő belső láz fegyelme, a poeta doctus már korán megnyilatkozó, műben-művészetben testet öltő igazságszomjuzházása.

A fiatal Kosztolányit természetesen nemcsak a világtól elzárkózó lombik-művészet érdekelte, hanem a mozgó világ s a fiatalos hévvel olvasmányokból meghódított történelem is. Ha meggondoljuk, hogy „politikai” érzékenységet, századokra visszanyúló figyelmét attól a Toncs Gusztávtól kapta, aki már a századforduló évében pon-nelemkutatás világított meg megfelelően – (Széchenyi, Kossuth, Deák egymást kiegészítő szerepéről van szó – Sz. L.), érdekesnek tűnhet annak megvizsgálása, hogy az „egy meg nem született eposz előszavaként” nevezett *Álom „réveteg patriotizmusa”* miként fejlődött Kosztolányinál *magvas* patriotizmussá. „Hogy oda szállt lelkem, / mennyországba jártam, / mert hazámat láttam / ténylő dicsőségben / s nem hitvány, görnyedő / rút rabszolgaságban.” A költő álmában magyarok őshonáig, „messze Ázsiáig” gyalogol, s az akkori harcokat: a vérben ázó piros csatateret, a ménék futását kéri számon az „ily képeket” nem mutató jelentől. A hét versszakból álló költemény el-elbizonytalanodik – talán azért is nem született meg a diák tollából az eposz! –, művészetté nehezen áll össze problémavilága. Az aradi vértanúk emlékére írott beszéd – figyelmeztet Dér – már sokkal valóságközelibb. A környezet és a táj aprólékos bemutatásával az író a kivégzés eseményeit, a kivégzendők gyötrődéseit megfelelően ellensúlyozza, ezáltal a közelebbi történelemben megmártózva, hatásosabbá teszi, mintegy fokozatosan állítja a hallgatók elé a mártíriumot.

A *Negyvennégy levél* (1972), az önképzőkori éveket tárgyaló füzethez hasonlóan, szintén *forrásértékű*. Mivel *Az első műhely* 1902-ig követte Kosztolányi Dezső pályáját és a *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése* című könyv első darabja 1904. ápr. 13-án kelt, az 1903-ból itt közreadott hét levél egyben híd is a két kötet között. Dér Zoltán három nagyobb csoportba osztja a leveleket: az elsőben az 1904. október előtt (Szabadkán és részben Budapesten) írottak kaptak helyet, a második csoport a Bécsben töltött hónapokról (1904. október–1905. február 1.) tudósít, a harmadik rész pedig az 1905. április 12. és 1910. augusztus 1. közötti időszak levélbeni megnyilatkozásait dolgozza fel. A dokumentumkötet alcíme (*Költő családon belül*) már jelzi, hogy vaiójában nem irodalmi levelekről van szó. Többségük a később Csáth Géza néven ismert Brenner Józsefhez, kisebb részük másik unokaöccséhez, Brenner Dezsőhöz és öccséhez, Kosztolányi Árpádhoz íródott. A pálya kezdetén költőtársaival, Babits-csal, Juhász Gyulával váltott levelek fenséges hangja: az ifjú irodalmár nagylelkűségről, komolykodó szeretetről, világfájdalomról és melabúró tanúskodó *irodalmi* megnyilvánulásai a család tagjaihoz küldött sorokban bizalmas közlendőkké, az irodalmi tevékenységet kiszolgáló apró szívessegek: könyvbeszerzések, különféle kérések közvetítőjévé alakulnak.

Kosztolányi levélhajói ez idő tájt nem siklanak az irodalom felségvizein, a gondolat és töprengés műhelyitok-nyíltságú óceánján, az itt-ott lerakott súlyos teher – bármi légyen is az eredeti mondandó – mégis egy-egy kérdéskörrel tudott ismereteinket gyarapítja. Félelmetes a bécsi kép: az idegenbe szakadt ifjút állandó kényszerképzetek, félelmek gyötrik, s mindezt csak súlyosbítja a magyar nyelvet egyetlen *létközegnek* ismerő fiatal író hontalanságérzése, vagyis az utazással befagyasztott életet elem hiánya. „*Hazám nyelvét nem hallom s a múltkor mikor eszembe jutott Arany János, sirva fakadtam az utcán.*” A gyors levélváltások ellenére is az önmaga-gerjesztette világonkívüliség, a tudat, hogy őt mindenki – még a szülők is! – elfelejti, szinte az örület határára kergeti Kosztolányit. Az egyik levél befejezése így már nem is meglepő: „*egyébként Bécshez Döbling közel van*”.

A fiatal korban világfájdalmat mímelő, a beképzeltség-ráhangoltság folytán sokszor a beteges tünetekig fokozódó „elmezavar” mellett most már jól kivethető az irodalomra-művészetre fogékony, a világot önmaga szűrőjén keresztüleresztő érzékeny személyiség. A Bécsben senyedő Kosztolányit a szenvedéseit megértő s abból – nemcsak a rokoni kapcsolat okán – valamicskét magára is vállaló, hasonló cipőben járó Csáth Géza vigasztalja. Ekkor még ki gondolná, hogy a saját maga által megérett tragikus sors az unokabátyját (és önmagát) jellemző 1904-es levélben már benne van. „*Olyan a lelkünk – gyermekem – mint egy mágnesű, mely a villamos viharban s a mennykőcsapások közepette forog-forog veszettül, holott, ha nem lenne annyira mágnes, szépen nyugton maradhatna.*” S a mágnesű-sors is kétfelé ágazik: Kosztolányit élethabzsolásba viszi, az orvos-író unokatestvért pedig elmezavarba sodorja.

Tág pszichológiai, alkotáslélektani ablak nyílik a budapesti lakozást pár hónapra bécsire cserélő fiatal író leveleiből. Dér közleményével a szabadkai porból a nyüzsgő nagyvárosba (nagyvárosokba) kerülő ifjú Kosztolányi portréja élesedett. Ez a kimondottan családon belüli levelezés azonban irodalmi vonatkozásokban sem szegény. A leveleket csoportonként kommentáló irodalomtörténész-kutató miniatűr-esszéikben adja közre találmányait. Nem keveset. A levelek harmadik csoportja (tizenhat levél) bizalmaskodó jellegükkel, a különféle élmények azonnali értékelésével mintha rejteni akarnák a már hosszú ideje „csak” irodalomban gondolkodó költőt. Kétségtelen, hogy a fesztelenül megnyilatkozó magánember arcképe oly sokszínű, hogy látszólag elfedi az irodalomra-művészetre való utalásokat. A számtalan megközelítési módot ismerő kutató azonban mindezekben átlát: szerinte Kosztolányi irodalomra vonatkozó „elvétett” utalásai *szenzáció*sak. Értésülhetünk belőlük a *Boszorkányos esték* című novelláskönyv kiadásáról, *A szegény kisgyermek panaszainak születési körülményeiről*, a *Pacsirta* forrásairól. Napvilágra kerül az Ady iránti ellenszenv korai dokumentuma és a fiatalkori testvérbarátságot „visszavonó” Juhász Gyulára tett – mint oly sokszor, itt is Ady megítélése a választóvíz – lekicsinylő kijelentés is.

Legérdekesebb talán mégis az *Egy leányról* című vers keletkezéstörténete. Ady Endre kritikája ezt a költeményt elmarasztalja, úgymond Kosztolányi szerelmi élménye mögött nincsen hús-vér szerelem. (Ha a vers esztétikuma felől közelítünk, Ady-nak igaza van!) A 32. számú levél felvilágosít: a vers valódi bordélyházi élmény alapján íródott. S a nagyonis nemcsak platói szerelmet élő ifjú kicsapongásainak, férfi-nő viszonyáról vallott felfogásának szép tükre a Párizsból küldött – táncosnő-élményt tárgyaló – sorok. Kosztolányi mikor megtudja, hogy szabadkai szerelmét, Heddát mások is megkönyékezték, s a hódítások nem maradtak teljesen viszonzatlanok, elkeseredik. S mert már akkor költő, fájdalmában, betegségében a valódi művész színjáték-lehetőségeit is kiéli, „aki már vére hullása közben is arra figyel, hogy hová esnek a vércsöppek.”

Kosztolányi narkotikum a valóságos élet volt, Csáth Gézáé az ajzószerekkel fölcsigázott képzelet. Lévyay Endre monodrámája a főhős világát az annyira áhitott fekete csönddel keretezi be; ami világító pontocska ehhez az áttörhetetlen burokhöz elér, nem más, mint a *Férfi hang* és a *Női hang* által megtestesített narrátor beavatkozása. Ez viszi minduntalan előre, ez lödítja meg a főhős Csáth Géza emlékezésésgondolatát. A fölbomlott lét, a narkózis állapotában *különleges helyzetbe* kerülő – minden szavában szinte a végső döntést kicsikaró – ember drámája adott: a megzavarodott, ajzószerekkel felfokozott elme egyetlen perccé sűríti a borzalmakat. Sokkal nehezebb lett volna az író dolga – remélhetően erre is akad majd beleérző vállalkozó –, ha a személyiség fölbomlását a hozzávezető útban próbálta volna ábrázolni. Pontosabban: ha a színpadon megjelenő főhős csak a *végén* – mintegy fölismerve az elkerülhetlent! – szúrta volna magába az édes mérget tartalmazó injekciós tűt. A Brenner Dezső elmondása alapján kialakított Csáth-képből tudjuk: a hirtelen kapott gümőkóros fertőzés álmatlanságot lázzal vegyítő állapota adta Csáth Géza kezébe a halált hordozó fecskendőt. S az első morfiumadag végleg meghatározóvá lett: hiába a nyugtalanságtól hajszolt lélek ide-oda vándorlása: állásváltoztatásai, hiába a jólétre szomjazó, esetleges világirodalmi sikerekkel kecsegtető írói-zeneszerzői pálya álomképe, hiába a sohasem megvalósult opera-, dráma- és vígjáték-tervek – a narkózis mámore kóros szenvedéllyé nő.

Dér Zoltán tanulmánya azonkívül, hogy Csáth emberi drámáját, mű és életút szerves kapcsolatát megvilágítja, szembeszáll a hiedelmekkel. Csáth vízióiban sokan a kaffkai helyzetet látták, holott a „tudás, álmom, kéj, örület, kegyetlenség borzongató és riasztó titka fölél” hajoló s mindezek tudtán az orvosi objektivitás epikusfölényét megőrző író mozgásterepe az emberi lélek. Kafka szorongása társadalmi okokból következik, Csáth Géza a végleges titok megtudása nélkül, hamar fölbomló testének porhüvelyében inszisztál. S ha rá gondolkunk, hogy a könyörtelen vég minő műveket fojtott meg az íróban, egy sereg esztétikai élménnyel lettünk szegényebbek. A Csáth-életutat elemző tanulmányíró sok tervről tud: az író operát akart komponálni *A varázsló halálából* és hasonló módon vitte volna színpadra Kosztolányi *Lótuszzevő*kjét és Herczeg Ferenc *Bizánc* című művét is. *A Dorottyát* pantomimnak, majd operaszínpadra képzelte, az *Eroicát* némajátéknak. Bohózat (*Etel asszony*), egyfelvonásos opera (*Stiriában Ajk faluban*), erkölcsrajz (*A mai fiatalság*), parasztdráma (*Kispál Dani*) és még ki tudja az önkifejezés hányféle lehetősége s a művészet miféle mámore izgatta képzeletét, mignem a „poézisba foglalt” neuraszténias életérzés az édes méreggel fölröppenve, mindezt elérhetetlen álommá tette.

Az *árny zarándoka* megjelenésekor, 1969-ben, a drámák közül még csak a *Janika* szövege volt ismert, s az azóta eltelt időszakban – éppen Dér Zoltán kitarató kutatásainak eredményeként – a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent a Csáth Géza-drámákat közreadó *Hamvazószerda* és a közelmúltban hagyta el a szabadkai nyomdát az *Életjel-könyvek* sorozatban az író kritikáit, cikkeit, karcolatait egybegyűjtő *Írások az élet jó és rossz dolgairól* című vaskos kötet. Tulajdonképpen a szabadkai műhelynek köszönhető, hogy egygyé állt a különleges álomlátó – a „Nyugat-nemzedék eszméit a korabeli Szabadka viszonyaival szembesítő” – életműtorzója.

(Betejező része következő számunkban)

POEZIJA

Tekintélyes sorozatban jelentette meg a zágrábi Mladost Kiadó Csuka Zoltán válogatott verseinek kétnyelvű (magyar és horvát) gyűjteményét. Csuka mellett — többek között — Aimé Césaire, Spender, Machado, Pavese, Rousselot és Nelly Sachs kötetei alkotják az Orion Könyvtár sorozatát, a kelet-európai költők közül pedig Penjo Penev és Illyés Gyula versei kaptak helyet. Csuka Zoltán a délszláv irodalmak állhatatos-ihletett fordítójaként ismerik nálunk és odaát, de a fordító, az eligazító utószót is író Enver Čolaković hangsúlyozza, hogy nem udvariasság készítette a zágrábi kiadót Csuka verseinek közreadására, hanem a humanista, békéről énekelő, elkötelezett forradalmár-költő iránt érzett elismerés. Körülbelül azt tartja Čolaković is Csuka poéziséről, amit Benedek Marcell a „Buzgó kiáltás” előszavában: „Legjellemzőbb vonása, hogy az emberi közösség érzése, a mélységes rokonszenv a dolgozó és szenvedő ember iránt erősebb benne a legjogosabb gyűlöletnél is. Ez a rokonszenv nem érzelmes frázisokban nyilatkozik meg, hanem a megfigyelés, a leírás apró vonásaiban.” S abban is igaza van — Benedek Marcellel összhangban — Čolakovićnak, hogy ez a költészet következetes, kései Csuka-versek az avantgardista korszak emberirodalmát visszhangozzák, ugyanolyan érzelmi erővel, de megismerkedettebben, érettebben. Amit lendületben, áradásban vesztett, azt mélységgel, humánummal pótolja.

Ennek az alapgondolatnak megfelelő a válogatás is, amely teljes pályaképet rajzol, az expresszionista lobogástól, a klasszicizált avantgarde-on keresztül a mélyen és hitelesen emberi „Lidérces múltversekig”, illetve a korszerű könyörgésekig, az emberiség nagy kérdéseit fölvető, a halállal szembenező költeményekig. A válogatás pontos, gondos; de annyit talán megjegyezhetünk, hogy épp a horvát olvasóra tekintettel bővebben lehetett volna meríteni Csuka verses földrajzából, a dalmát tengerpartot, a szigeteket, Jugoszláviát festő költeményeiből (A Boszna forrásánál, Egy Hamlet-előadás ürügyén, Ohrid, Jel-

sai temető, Hectorovich hajlékában, stb.), s ugyancsak hasznos lett volna a csukazoltáni magatartás megvilágítására a Por-törött élet c. önéletrajzi ciklus „Gyermekévek” fejezetének első három szakaszát megszólítani. Amit az utószó prózai szavakkal, beszámolószerűen beszél el, azt Csuka versebe írta, a „népek kohójá”-ról, a „forró, furcsa Bánság”-ról zeng itt, hol „magyar, román, szerb s német” élt együtt. Innen táplálkozik Csuka kultúraközvetítése, a gyermekkori élmények is segítettek abban, hogy megértse az „üzenő Adyt”. Szabadkán, 1944-ben tett fogadalmat, a magyar, a szláv és a román költők nevében: „bátran és tisztán” szabad csak énekelni.

Čolaković fordításai korrektek. Jó fordító ő, aki már 1965-ben, a Fórum c. lapban közreadott néhány Csuka-verset, miután Sinkó Ervin: Áron szerelme c. regényét megszólaltatta horvátul; s Illyés Gyulát is ő tolmácsolta. Fordításai általában pontosak, formahívek, s inkább a szabadversek áradását, lobogását tudja visszaadni, mint a kötöttebb formák fegyelmességét. Ám Čolaković tárgyilagossabb, hűvösebb, szinte azt írhatnánk: szenvtelenebb költő Csukánál, aki elsősorban és mindenekelőtt a szó régi értelmében lírikus, tehát hangsúlyozottan érzelmi töltésű költészetet ír. A két, tulajdonképpen különböző költői alkat találkozása ezért nem mindig mondható szerencsésnek. Pl. a Három év után c. Csuka-vers tömör, az érzelmi feszültséget erőszakkal fegyelmező magatartását Čolaković nem képes visszaadni, fellazítja, némileg feloldja a szüksézsávból következő izgatottságot. Másutt (Énekszó a holdról) a rimképlet (pontosabban: „asszonán”-képlet) megváltoztatása eredményezi a költemény lényegének elmosódását.

Mindezt azonban csak a maximális igény iratja le velünk, hiszen Čolaković érdekes költői egyéniség, s a magyar irodalomnak lelkes horvát tolmácsa. E kötetben is vannak nagyon szép megoldásai. Például „A múzsa üzenete” c. versben szépen adja vissza kozmoszban élő ember érzéseit (A ja sam se ujedinio / s bezvremenskim / svemirom), a kötetzáró „Circum dederunt” pedig pontosan érzékelteti a csalódottság, a hálátlanság miatt kesergő költő vívódását.

Egészében tehát sikerült kötetként köny-

velhetjük el Čolaković vállalkozását. Kőzelebb vitt a horvát olvasóközönséghez egy magyar költőt, aki több mint negyven esztendeje fáradozik azon, hogy minél több magyar olvasója legyen a horvát költészetnek, s több mint ötven esztendeje küldi hadrendbe állt verssorait, hogy fölvegyék a küzdelmet az értelmetlenség, az embertelenség ellen, az emberi élet és értelem bátor katonáiként. (*Mladost, Zagreb, 1975.*)

FRIED ISTVÁN

Várkonyi Nándor:

DUNÁNTÚL

Várkonyi Nándor művének második kiadása több okból is igen megörvendeztetett. Egy nagyrabecsült jóbarát utolsó könyve, amelyet még életében rendezhetett sajtó alá; tehát bizonyos értelemben a végső találkozás jelképe lett. Már első, 1944-ben történt megjelenése alkalmából is szívből örültem azonban neki, mint-hogy a köz hasznára tevékenykedni akkor is mindkettőnk legfőbb vágya volt.

Tüskés Tibor, aki a könyv megleghangú és okos Utószavát írta, írói erényei mellett „dokumentatív értékét” emeli ki. Igaza van: a könyv valóban egy nehéz kor élő emléke. Az első kiadás címe még ezzel az annyiszor előlőgetett, de akkor oly komor, szorongató és mégis méltóságteljes jelzővel bővült: „magyar”. Miért kellett akkor hangsúlyozni, hogy a Dunántúl az egész magyar műveltség — használjuk ez esetben nyugodtan az akkor oly félelmetes szót — „életterének” része? Két okból is.

Az első külpolitikai. 1944-ben a németek megszállták Magyarországot. A tájékozottabbak tudták, hogy az egykori Pannoniát a „kultúrta” és a „néptalaj” elmeletének jogcímén a Harmadik Birodalom akarják bekebelezni. Várkonyi könyve — különösen ha számbavesszük, hogy a német többségű, egykés magyar-ságú Baranya székhelyét, Pécsét szemelték ki e terület fővárosának — nem pusztán egy könyv volt a sok közül. Kellott némi civilkurázsi ahhoz, hogy éppen e

szorongatott várban írta meg kivételes anyagismeretre épült és okos taktikával kialakított művét a német szándékok ellenében egy szelíd tudós-publicista, tudván, hogy egy könyvecske nem állíthatja ugyan meg Hitler páncélosait, de az ellenállókra nem sok jó vár. Várkonyinak ez a könyve is bizonyítja annak az annyiszor elhangzott vádnak tarthatatlanságát, hogy a magyarok (összességükben!) Hitler utolsó szövetségesei voltak.

De volt Várkonyi megnyilatkozásában valami belső magyar művelődéspolitikai kihívás is. Akadtak akkor, akik — nem minden megosztó szándék nélkül — divatba hozták a magyar táj hazák öntudatát. Első helyre került az igaz magyarság hordozói közt az „erdélyiség”, de volt „felvidékiség”, „alföldiség”, „fővárosság” stb.: akkor még kemény érvekkel és szenvedélyes érzelmi töltéssel dúlt az „urbánusok” és „népiesek” nem egészen indokolatlan vitája is. S ebben a belső megosztottságban Várkonyi példás okossággal képviselte azt az igazságot, amit éppen a dunántúliak lobogó-költője, Berzsenyi fogalmazott meg oly természetes józansággal a nyelvújítási harcok idején: „Dunaiság, Tiszaiság, Provincializmus! Én úgy gondolnám, hogy aki a magyar nyelvet ismerni akarja, az egyik szemét a Dunára, a másikat pedig a Tiszára függeszse...”

A könyvvel kapcsolatban már megírása idején is hangoztatták szerzője bátorságát. Magam is így tettem. Kortársként is tanúsíthatom, hogy más területeken is elég bizonyosságot tett erről a polgári erényről. Többre tartottam azonban mindig is gondosságát, felkészültségét, elvűségét, mértéktartását: azt az erényt, amelyet a szó eredeti értelmében: becsületességnak szokás nevezni. Megnyilatkozott ez abban, ahogy tárgyához közeledett. Nem valamilyen légbőlkapott, akár konformizmusával, akár ellenzékiességgel hasznát ígérő tételhez keresett érveket, hanem magából az anyagból indult ki. Úgy ismerte — az egész területet személyesen bejárva, megtapasztalva, a róla szóló irodalom minden lényeges mozzanatát számon tartva — a Dunántúlt, hogy anyagából válogatva létrehozható volna akár az igaznak felismerttel éppen ellenkező irányultságú munkát is. A magyarországi német irodalom története pél-

dául — amely a legnehezebb helyzetben tált fel, a „Kulturboden”-elmélet német publicistáinak gyakorlati érvül két vaskos kötetnyit a hazai dilettáns tájrodamol idevágó anyagából — több pénzt és nagyobb pozíciót szerzett szerzőjének. És egy tetszetős legenda kidolgozásával Várkonyi a „dunántúliság” élharcosaként vitássá tehette volna más legendák érvényességét, hasonló népszerűséget szerezve mint azok szerzői. De ő a tényeket tisztelte; a földrajz, történelem és társadalom mélységei fölé hajolva találta meg azokat az érveket, amelyek egy hányattott nép sorsában mutatkoztak meg, egy tudós vizsgálódásban eltöltött élet tapasztalataiban kristályosodtak ki. Műve valóban az első igazi összefoglalás volt a Dunántúlról; hiányosságaival is egész, mállatag részleteivel is maradandó.

Már megjelenésekor sem volt ugyan szerzőjének legjelentőkenyebb munkája, a tudós-közíró-író minden jellemző vonását mégis le lehetett olvasni róla. Joggal soroltuk akkor azok közé a könyvek közé, amelyek meg fogják állni az idő próbáján. A *Dunántúl* új kiadását olvasva, a becsületes munkák érvényességének hite erősödött meg bennem. Hogy egy-egy ilyen fajta mű ne csak dokumentum legyen, hanem az újjászületésre képes élet is, ahhoz szerzőjének legalább két figyelemreméltó erényre volt szüksége: arra hogy ne éljen benn az egyszer már megfogalmazott szöveg véglegességének igénye, s arra, hogy alapvető gondolatait, szerkezetének tartópilléreit képes legyen megőrizni a legviharosabb időkben is. Várkonyi főművét, a *Sziriat oszlopait* páratlan szívóssággal, tanulékonyssággal, kutató buzgalommal és újraalkotó örömmel úgy tudta dúsitani, hogy rendezettebbé is tette, a meghaladott régít az új eredményekkel úgy cserélte ki, hogy a mű lényegét adó „látomás” egységét megtartotta: ez példája lehet minden igazi „életművet” építő akaratnak. Kicsiben ugyanezt mondhatjuk a *Dunántúl* immár szerencsére jelzőtlen című új kiadása alkalmából.

Várkonyi „kézikönyvnek” nevezi a munkát. A megjelölés jelezheti szándékát, de nem jelezheti eredményét. A tárgyról szóló kézikönyv az előttünk lévőnél húszszorta tágasabb térben sem férne el. Tüskés Tibor szeretetteljesen okos Utószavá-

ban utal rá, hogy „a könyv szükségképpen magán viseli korának hibás ideológiai hatását is, sőt az élettér-elmélet érvényességét a szerző olyan időkbe is visszavetíti, amikor a német hódításról még aligha lehetett szó”. Arra is helyes öszinteséggel figyelmeztet, hogy „Várkonyi könyve a felszabadulás előtti magyar földrajz- és történelemtudomány adataira támaszkodik, annak eredményeit foglalja össze, ezért a munkából az azóta eltelt évtizedek képe hiányzik”. De van ilyen vonatkozásban nem egy fehér vagy nagyon is homályos folt, amely már az első kiadásban is szembetűnt: pl. a dunántúli nagybirtok-rendszer szerepe, a társadalmi rétegződés kialakulása és sajátos színeződése, a nem német nemzetiségekkel való együttélés formáinak vizsgálata; olyan jellegzetes, országos szerepű egyéniségek jellemzései mint pl. Zrínyi belső embere Vitnyédy, olyan családoké mint a Széchenyiek, a Festetichek, a Sommsitsok, a Bezerédyek, a Békássyak, hiányzanak; s nem utolsó sorban hiányzik Deák Ferenc és köre. A szerző sok mindent felülvizsgált, kiegészített; a második kiadás gazdagabb is, gondosabb is az elsőnél. Ismétlem azonban: nem kézikönyv. Bizvást nevezhetjük inkább, kicsit régies formával: a Dunántúl igaz megismerésére vezető kalauznak. Azokhoz szól főképpen, akik e táj öszsképe iránt érdeklődnek, amely azért oly elragadó, mert egyszerre jelen és évmilliók múlt, természet és társadalom, növekedés és alkotás, sors és szabadság, otthon és nagyvilág.

Bevezető lehet a könyv egyébként módszertani tekintetben is: jó példa egy sokrétű tárgy sokrétű megközelítésére. De jó példa a provinciális szemléletmód vizsgáltságainak elkerülésére. A szerző tudja: „mennyre lehetetlen, sőt vétkeken dilettáns vállalkozás volna helyi tényezőket keresgélgni az egyetemes történet óriási felépítményének pilléréül... A táji szempont csakis igen nagy kereteken, egységeken belül érvényesíthető; hogy azonban ezt megteheessük, semminő kisszerű adat megvizsgálását sem hanyagolhatjuk el.” Ezt az igazságot még akkor is gondosan követi, ha szívéhez nagyon közeli részletekről beszél; szigorú önbírálattal igazítja rendszerint helyre felismert tévedéseit. Mindez különös jelentőségű lehet napja-

inkban, a helytörténeti vizsgálódások örvendetes fellendülésének idején. Várkonyi könyve újra figyelmeztet rá, hogy a helytörténeti munkákban feltárt adatok — legyenek bár önmagukban mégoly jelentősök is — csak a nagyobb összefüggések rendjében válnak igazán értelmesekké. (Magvető)

KERESZTURY DEZSŐ

Gáll István:

AZ ÖREG

Valahol a bányatelep szélén, a világtól eldugott szivattyúházban két ember sodródik egymás mellé, az öreg és a fiú. Az öreg a nyugdíjas tétlenség elől menekül ide, a fiú kényszerből vállalja el a könnyebb munkát: súlyos balesete miatt többé nem térhet vissza a bányába. Ennyi a regény apropója.

Már a találkozásuk első napján kiderül, hogy együttlétük nem lesz zavartalan. Mindketten sérült emberek, egyéniségük, jellemük nagyon elütő. A fiút a baleset nemcsak testileg tette nyomorékká, de belső valóját is eltorzította. Az öreg mögött nehéz, küzdelmes múlt áll, most mégis telve van keserű csalódással, sértett indulattal. Félreállított embernek érzi magát. A szivattyútelep zárt világában különös dráma kezdődik. Minden közeledésük egy-egy könyörtelen összecsapás, melyből hol az öreg, hol a fiú kerül ki vesztesen. Miért ez a nagy ellentét és miért az elkeseredett közeledési szándék? Ezt bogyozza a regény története mindenekelőtt az öreg alakján keresztül.

Az író számára az öreg múltja legalább annyira fontos, mint a jelene. Karakterének rajzát így teszi teljessé és élessé. Kicsoda ez a nyugdíjas öreg bányász, aki túl a hetvenen sem tud belenyugodni a tétlenségbe, mert annak elfogadása az ő életében egyértelmű a halállal? Aki a történelmet éppoly lelkiismerettel „csinálta végig”, mint amilyen becsülettel végzi most mindennapi — látszólag jelentéktelen munkáját? Tizenkilenc, negyvenöt, a széncsaták, ötvenhat — életének sorsfordító állomásai. Konok, kemény ember volt mindig,

ha a szegények, a két kezük munkájából élők igazát kellett védelmezni. Előfordult, hogy vétett bizonyos normák ellen, önkényesen ítélkezett az árulók felett, azonban ezt is meggyőződéssel, az ügy érdekében tette. A történelem nemegyszer olyan helyzeteket teremt, amikor a fontolgtatás veszélyesebb, mint a cselekvés. Az idők szavát megérteni azonban kényszerű kötelesség, s az öreg ott hibázott, hogy ennek a kötelességnek nem tett eleget. Nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy a harc mára bonyolultabbá vált, finomabb eszközökkel kell megvívni. Így aztán lassacskán elvesztette egykori küzdőtársai bizalmát, mind hátrább szorult az apparátusban, míg végül nyugdíjazták. Csalódottan, keserűen, sértett indulattal vonult el a szivattyútelep magányába, mint akit igazságtalanul félreállítottak, kisémmiztek a cselekvés lehetőségéből.

A szivattyúház csendjében valószínűleg változatlan egyhangúsággal múlnak el napjai, ha be nem lép az életébe ez a fiú, akit egy oktalan hősködés csaknem teljesen nyomorékká tett. A fiú megjelenése, szerencsétlensége felbolygatja az öreg nyugalmát, kimondatlanul elhatározza, hogy visszaadja önbizalmát, felébreszti benne a vágyat egy jó cél megvalósítására. Hiszen hamarosan rájön, hogy cinikus könnyelműsége, vagány modora mögött egy kiforratlan, éretlen emberke rejtezik, akinek nagy szüksége van egy öreg ember tapasztalataira. Ettől kezdve zajlik a konok küzdelem a fiú megnyeréséért. A fiú persze minden eszközzel ellenáll, túlságosan erős az elkeseredettsége, tönkretett, nyomorék élete most már csak arra jó — véli —, hogy a hivatalok és a „fejesek” törődését megszarolja. Különösen akkor kezdi görbe szemmel nézni az öreg törekvését, mikor megtud egyet s mást a múltjáról. A „mozgalmi szöveg”, a múltra való hivatkozás — talán, mert az öregből itt is kibújik a sértett önértetű forradalmár — tovább növeli a fiú ingerültségét. Azt sem érti, hogy miért kell olyan akkurátusan gondozni az ócska szivattyúgépet, hiszen — s ezt az öreg is sejti — valószínűleg sohasem kell bekapcsolniuk.

A regény egyik legszebb része az, amikor az öreg egy éjszaka iszappal eltömi a gép vízbe nyúló csöveit, csakhogy valódi, értelmes munkát adjon a fiúnak. A fiú izzadva lapátolja az iszapot, esetlen büsz-

keséggel várja az öreg dicsérő szavait. Ebben a pár órában egész embernek érezheti magát. Már-már úgy látszik, az eset az öreg javára fordítja a dolgok menetét, a fiú magatartása megváltozik. A szivattyútelep felszámolásának híre azonban egyszerűen mindent szétrombol. Az öreg összeroppan, a szíve, mely az utóbbi napokban többször is figyelmeztette a közelgő bajra, egyik éjszaka felmondja a szolgálatot.

A tragikus mozzanatban mégsem az öreg újbóli kudarca jut eszünkbe, hanem a vállalt feladat emberi nagyszerűsége. A nyughatatlan kis öregembert látjuk, aki sértett önérzettel, a nagy dolgoktól távol még mindig azon fáradozik, hogy ha többet nem is, legalább annyit tegyen hátralevő életében, hogy egy másik embernek visszaadja a hitét. Ezáltal válik Gáll István hőse minden makacssága, tévedése ellenére számunkra oly rokonszenvessé, a sorsa maradandó élménnyé. A halál a fiút is megrendíti, arról azonban nem szól az író, hogy ez a sokkhatás milyen következményekkel jár.

A történet kiemelt hőse mindvégig az öreg. Mégsem szabadulhatunk attól a gondolattól, hogy Gáll István — akarva-akaratlanul — a nemzedéki probléma kérdéskörét is érintette művében. A fiú magatartása egyféle — nem is olyan ritka — viszonyulás az úgynevezett „forradalmár nemzedék” múltjához. Ha türelmetlenül, nyersen utasítja vissza a példák emlegetését, abban nemcsak a fiú és a hozzá hasonló korúak a vétkesek, hanem sokszor az előttük járó nemzedékek is. Az okok olyan bonyolultak, hogy itt nincs módunkban részletezni őket.

Azzal, hogy egy „nyugalmazott forradalmárt” állított műve középpontjába az író, az utóbbi évek számtalan, izgalmas ellentmondását hordozó regényalakját teremtette meg. Az öreg minden ízében élő figura, azok a kérdések, melyeket a sorsa felvet, korunk új válaszokat sürgető kérdései.

A kisregény-forma a lehető legjobb megoldás kulcsát adta az író kezébe. A történet drámai tömörségét sehol sem lazítja felesleges kitérő. Hagyományos epikai eszközökkel, nagy életismerettel megírt regény. Az öreg, Gáll István pályadíjas alkotása. (*Szépirodalmi Könyvkiadó.*)

KOVÁCS SÁNDOR

Fekete Gyula:

MÉZESHETEK

Fekete Gyula legújabb könyve: *kezdet-regény*. S ha mindenáron besorolásokra törekednénk, adhatnánk még vagy tucat ilyen címkét neki: hiszen a *Mézeshetek* olyan időben játszódik, amikor adott és legjellemzőbb történelmi-környezeti körülmény a *kezdet-helyzet* volt.

Parázso Piros egyes szám első személyben megírt története, (házassága és az azt követő két hét), 1945 tavaszába vezeti el az olvasót. Történelmünk, egyéni és közösségi lehetőségeink legizgalmasabb fölragyogásának pillanataihoz tehát. Mert az *igazi kezdet*, az akkori: *megismételhetetlen*, hiszen az *elindulás* valódi értelmében mindig is mást, többet jelentett a *próbálgatásnál*.

A legmaibb gondjaink iránt változatlanul harcos elkötelezettséggel fogékony író, Fekete Gyula, ezúttal történelmünknek e forradalmas idejébe helyezi hőseit, hogy aztán valójában nagyon is közeli, eleven kérdésekben foglaljon állást, és ezen túl, olvasóját is erre ösztönözze.

A regénybeli fiatalok, Pirkó és Borsa Ferenc, e történelmi időben nagy lendülettel indulnak *külön-közös* és *mindenkiével-közös életük* megteremtésére. Március 6-án találkoznak először, május elején összeköltöznek egy Feri irodája melletti helyiségbe, május 15-én rohanva túlesnek anyakönyvvezetőn és papon is; s ez az őket sodró, bennük sürgető gyorsaság és a körülöttük is kavargó tempó úgy elragadja őket, hogy az újdonsült férj az egész nászéjszakát azzal tölti, hogy az induló újság másnap reggeli nyomdába-adásához írja a kéziratokat, míg az új asszony naplójába jegyeget.

Aztán sincs megállás, nincsenek idilli sétálgatások, hosszú pásztorórák: munka van, sürgölődés, amelyben az új életet nem úgy kezdhetik, hogy alaposan berendezkednek a maguk számára, hanem a háború után új létre ébredő ország közösséggé épülése-építése révén juthatnak jobb körülmények közé majd ők is.

Piros különbozleti vizsgára készül, tanítónő lesz. Neki csak-csak marad annyi ideje, amennyi új-asszony-élményei leírásához

elegendő. Naplóját azzal a szándékkal kezdi vezetni, hogy majd ezüstlakodalmukon megmutatja férjének, gyermekeinek, esetleg unokáinak. Hiteles dokumentálásra törekszik, mindent pontosan rögzíteni akar, kiírja magából azt is, hogy ő másképp képzelte ezt az egészet. De — erre mondják: jó természet! — mindig kész az övétől különböző nézetek igazának belátására: „Az az érzés maradt bennem: elsieltük...” „... Talán el sem siettünk semmit, hiszen maga a szertartás az anyakönyvvezetőnél is, a templomban is éppen addig tartott, ameddig tartania kell. És talán semmi másról nincs szó, csupán arról, hogy — ez a dolog rendje. Hogy a világban minden ilyen egyszerű, a legnagyobb élmény is hétköznapien egyszerű” — írja házasságkötésük estjén, amikor (belátásaival) magára marad.

Férfi, aki egyetemre járt, s a háború miatt, még be sem fejezhette, a „kormány küldötte”-ként kerül a történelmi forgatagba; afféle tüsténkedő mindenés máris, tele jobbitó akarattal: politikus, földosztó, agitátor, informátor, hivatalnok, újságíró együtt. A koalíciós harcok kezdetén meglepően sokoldalúan tájékozott, higgadtságával szimpatikus fiatalember a cselekvők fajtájából, aki tudja, hogy a várt idő megérkezett, de a jelen — benne saját magukkal — megszületésénél neki is bábáskodnia kell.

„Az igazságot nem kell félteni a harctól.” — vallja meggyőződéssel máris. Most formálódó, a napi tapasztalatokban edződő elveiről egyik legbeszédesebb gerenda-hasonlata: „... Hát ahogy cipekednek, viszik a gerendát, nehogy azt hidd, hogy mind egyformán emeli...” „... Minden közösség így viselkedik, cipelik a népi-nemzeti közbatyút... az egyik majd beleeszik, a másik viszont rácsimpaszkodik, rátehenkedik, nemhogy emelni nem emelne rajta, de a többiekkel cipelteti még magamagát is.” „... Cipeled. Te cipeled a magad részét. Már csak azért is, mert nem cipelteted senkivel. Épp ez benne az izgalmas. Hogy semmi olyan tisztán nem minősíti az embereket, mint a gerendához való viszony. A nagy többség azt mondja: vigyék.”

Mint látjuk tehát, Fekete Gyula ebben a regényében sem kerüli meg azokat a kérdéseket, amelyekkel mint köziró is foglalkozik. Története — az elmondottak követ-

keztében is — ezúttal sem „tisztá” regény. A maga-választotta keret — az alcimben is jelzett: „egy új asszony följegyzései” —, alkalmat ad számára ahhoz, hogy újra meggyőződéssel elmondja a jegyzeteiben, tárcáiban, vagy legutóbbi terjedelmesebb munkájában (Éljünk magunknak?) már fejtegetett véleményét, gondolatait: közösségről, családról, tisztességről, munkáról, emberi érzésekről, nő-szerepről stb. Ettől a regény helyenként „enged tartásán”, publicisztikai hangok erősödnek fel benne egy-egy erkölcsi norma, magatartás mellett vagy ellen. Piros nap mint nap nekiül naplóját írta, s szorgalma láttán néha akaratlanul felidéződik bennünk Fekete Gyulának az Új Írás egy pár évvel ezelőtti körkérdésére adott egyik válasza: „Ha az ember tenni is azt teheti a legmagasabb fokokon, ami leginkább a kedvére való, akkor kevésbé érzi szükségét, hogy megírja *ugyanazt*.” Ideálisnak, tehát túl soknak érezzük az alig-menyasszony-máris-asszonynak a *belátásait* is; majdnem annyiszor írja ezt, mint azt, hogy „*Férinek persze igaz a van.*”

Így aztán — cselekedeteik, szerelmük, beszélgetéseik, gondolataik ellenére —, egyiküket sem érezhetjük *eleven* figurának maradéktalanul a regény egészében; hibáik és erényeik révén merevek, illusztrációs-szerűek lesznek. Adódik ez persze abból is, hogy a *napló-formában* az író az események és belső történések, tulajdonságok *dokumentatív közlésére, megnevezésére* kényszerül (!), melyek ábrázolása más, élményszerűbb, cselekményesebb megoldásban kétségtelenül jobban megmozgatná az olvasó fantáziáját; többet *feltedezhetne, beeláthatna* a szereplők jellemébe, és úgy jobban *elhímné*, hogy olyanok amilyenek, mint így, hogy ezt *magyarázzák* neki. Mert a fiatalasszony intuíciói és invenciói kevésnek bizonyulnak ahhoz, hogy megrendítő, végig magávalragadó rajzot kapjunk egy család keletkezésének és egy nép új élete, szabadsága kezdetének nagyszerűségéről és nehézségeiről.

Fekete Gyula sors-kérdéseinkben avatott író. De amit korábbi, sikeresebb műveivel még nem mondott el, mához szóló, új, magas mondanivalójának hiteles *regényben* történő feldolgozásával adósunk maradt. (*Szépirodalmi*, 1975.)

BALIPAP FERENC

HÁRMASOLTÁR

„Szűkül az idő, és szűkül megszokott vackán a lélek” — érkezik a pontos helyzetjelentés a költőtől, objektív, szüksézá-vú és csodálatosan kitaruló költői képben a kötet címét adó Hármassoltár című versből. Timár György hármassoltárának szereplői az idő, a halál és a velük szemben-álló, küzdő, gondolkodó, alkotó ember.

Sokféle arccal mutatkozik a halál ebben az újmódi táncban. Látjuk áttételesen, távolról, tájak színeiben, a közelgő őszbe rejtve (Hideg arany), megjelenik szövetségben az idővel véstjósító igei metaforákban: „fölfeketélt az idő fala / végképp lezárult minden oldalösvény” (Angyal). Legnagyobb ellentéte, a gyermek a jövő ígérete ebben a dialektikus tükörben csak „Két halál között átmenet” (A gyermek). A szerelmet is oly nehezen hordja már a költő; „mint aki / a tulajdon halálát hordja ki” (Nel mezzo del cammin). Áthatja a halál a kötet minden árnyalatát, folyton előbukkan a képanyagból: „trombitád úgy vonított mint kutyák / ha holtat szimatolnak” (La strada). Mindenütt ott a halál, meghalnak a kortársak, barátok, Paul Chaut halálára ír verset. „Bandi meghalt”, „Puskatus ölte meg Gyulát” — közli (Asszociációk). Volt emberek kara szólal meg, balladát ír kérdések áradatával: „A pékek hova lettek?” — A „tanítók hova lettek?” — „Hova lettek a névtelenek?” (Átváltozás). Mindenki meghal: „Sajnálom a felnőtteket. / Halottak lesznek” — kopognak kéretlenül rövid mondatai (Egy földlakó szól). Beszél a halál elkerülhetetlen jelenlétéről, víziókban, szenvedélyes izzással: „Köszárnnyú galambok feküsznek / elnémult esték szénporában” (A téli város), és „vérszag festi meg a forró levegőt” (Nyár). Beszél a biológia tárgyilagossá hűvösségével: „a méz fanyar intelmével véredényeinken” (Valami szerelem), és közli eszköztelen, lényegbemarkoló szív-szorító kevésszel: „Halálomról tudok. / Ez sem segít” (Vaku).

A halál teszi annyira fontossá az időt Timár György számára, pusztulással terhes az is: „Mozdulatlanul heverve oszla-

nak múlttá a meztelen pillanatok” (Nyár); „az idő lasszóvető keze” nyomasztja (Télvégi jegyzetek), keresi az „elinalt időt” (Városmajori elégia).

Az idő a „Szörny, az eleven-evő, / a fölismerten is titok”, mely létét visszafelé tereli. Síkjai egymásra torlódnak, az emlékezés feltámasztja a múltat (Lejtmenet). Az elinalt időre fűlve emlékezik ifjúságára, a „leghamvasabb lázadás korára”, amikor még hitte — vallja keserűen — „hogy épp a bohóc lehet maszkatlan” (La strada). Jelenkori önmagát is az idő és a halál szorításában fogalmazza meg Timár György (Kettő).

A halálfélelemtől szűkülő lélek azonban csak a teljesség egyik fele, a másiktól kérdések áradatát váltja ki a szorítás, hiszen még a vágóhíd barma is szeretné „Megüzenni a jövőnek, hogy itt járt, / hogy hozzátartozott a Nagy Egészhez” (Vágóhídon); „a létnek mit is adhatok” (A folyam törvénye), ez tér vissza újra és újra kínzó makacssággal:

Mit adhatok még? Szűkül az idő,
és szűkül megszokott vackán a lélek.

— — —

Mit adhatok? Van-e bennem erő:
mi hátravan, a mások örömeinek
ajánlani? Hám-ba fogni a rémet;
lenni az út végén új-út-verő?
Szűkülve a mosollyal? Lenni ének,
könnyed, mint szellő, súlyos, mint kő?
(Hármassoltár)

A torlódo kérdések nem maradnak válaszolatlanul. Teszi dolgát a költő. Keresi az elveszett harmóniát az ember és a világ között, megpróbál ráébreszteni az élet ízeire, a mindennapi tudat szűrkitő, ki-üresített, közhelyes léte ellen emel szót. Vitába száll a pakli kártya mellől kelő kispolgárral, ki „halálba zabálódó jel-ten, / ki mindenre addig legyint, míg eldől” (Vita az ifjúságról). Hamis babérokat tép szét, leleplezi a divathős Che Guevarát, ki „inkább elvonult tanmesének, legendát dagasztó halálnak”, de megtagadta kishitűen munkája nehezét: „a csatákat önnön magunkkal, / kis érdekekkel, gyávasággal, / közgazdasági mutatókkal, / álarcos eszmék zavarával” (A hős).

A magányossá vált tömeg számára új, felszabadító érzelmeket, álmokat, értelmes hitet keres, pattogó tüzek vidámságát, „egymásra fénylő orcák” mosolyát, dal

piros zászlóit, hogy „Megbozsgassa a didergő levegőt” (A téli város). Lázad az elposványosodott szerelem automatizált üressége ellen, prózába vált szava a versből, hogy még maróbb legyen a gúny (A folyam törvénye), groteszk, keserű prózavers a Télvégi jegyzetek is. „Szokott és jóra való” örömeiket, a torzult emberi lét mechanizmusát mutatja fel, hogy megsemmisítse a szabadságot teremtő művészet erejével. Valami szerelem után jajdul a mechanika fényesre pucolt fogantyúi, az elhárított felelősség statisztikai mutatói közül, valami szerelemért kiált, ami, mint a „pataktiszta” szó, az „öröklét reménytelen kékje felé” emelne (Valami szerelem).

A költő felvillantja a megteremthető szabadság lehetőségét, verseinek pusztá létevel ledönti a tehetetlen mindennapiság korlátait. A fájdalom, lázadás, keserűség hangjai mellett az önfeladott öröm és játék sem hiányzik a kötetéből. Kitágul a tér útjegyzeteiben, tér és idő vibrál összjátékában hallatlanul friss élet, részegítő könnyedség, színek, hangok, képek, elbűvölő ötletek özöne pezsdül fel (Párizsi groteszk). Azt az örömet, amit a művészettel teljessé vált élet felszabadultsága ad Timár Györgynek, azt is képes megosztani közönségével, részessé teszi benne azokat, akik terheinek súlyát is megérezhették. Gyermekverseinek ciklusában, a Tündérkertben hangok zenéjével, a természet szépségével játszik, rímek és ritmusok önfeladott mórának adja át magát és olvasóit.

Timár György úrrá lett a halálfélelem rettenetén, kiegyezett az elmúlással. Bibliikus hangú prózaversében az önmagával folytatott meditáció végén így summázza a harc eredményét a jelképes folyó, az élet vizének partján ülve:

„Csak hogyha elhagyom, létre úgy szülhetem. Fölé ki nem hajol, azé a győzelem. Ki más arcokban él, akár maga a víz, és folyni sose fél folyóként maga is: szemet deríteni, hajókat hajtani, sebet hűsíteni, a szomjat oltani, a szikkadó talajt életre bírni holtig — ő lesz az, akire majd a folyó is hasonlít.

En fölkelek, uram.”

Félelem felülnézetben a vers címe. Az értelem, a győztes gondolat nézetéből...

ZENTAI MÁRIA

Szentmihályi Szabó Péter:

LEBÍRHATATLAN

Önmaga keresése — így summázható Szentmihályi Szabó Péter második verseskötetének lényege. Pontosabban: igazi önmaga keresésének folytatása.

Hol rokonszenves öniróniával szemléli önmagát, hol ismert pózokat vesz fel — némelyiket komolyan vett romantikus hevülettel. Pózai között előfordul a magyar költészet egyik hagyományos szerepe, a vátesze is — de Szentmihályi Szabó Péter mintha vátesz lenne kellő önbizalom nélkül. Avagy titokban már ő sem bízik e szerep mai érvényességében?

Könyvének fülszövege szerint célja az, hogy „mindig az életet válasszam, ne az irodalmat.” A *Martinovics a siralomházban* című versében „kimódolt” sorsáról beszél, s talán kissé a költőre is átvihető ez. Az olvasó gyanúja az: több az irodalom ebben a költészetben, mint az élet, még mindig nagyobb a szerepre készülés, mint a költészet maga.

„Kószolgattam minden szerepbe” — írja a *Fáradt hitetlen esti imájá*-ban, s a *Költő sírfelirata* c. versében mintegy magyarázatként arról beszél: „Nem voltam azonos / sem ezzel, sem azzal.”

Nem a szerepek kipróbálása volna önmagában baj, hiszen Szentmihályi Szabó Péter több, becsületesen kereső pályatársával egyetemben a teljes élet, az értelmes cselekvés szellemi programjával vágott neki a költészetnek. Első könyvében a világ zűrzavarával, a kísértő nihillal az emberi igény, a mégis megeléghető út reményét szegte szemben.

Nem a szerepkeresés tehát a baj, hiszen egyik korábbinál sem könnyebb korszakunk nem kínál eleve felölthető, kitölthető formát a költői cselekvés számára — mindenkinél ki kell küzdenie a magát. A hiányérzet oka az, hogy az önmeghatározásra hangolt versek után — igaz, vonzó öniróniával — de az eredménytelenség beismerése, az önleplezés jön: „Volta-képp mit is akartam?” (*Fiatal író dala a hetvenes évekből*).

Szentmihályi Szabó Péter nagy elszárással indul a költői hivatásnak, de a mester, József Attila megidézése újabb önleplezést hoz:

ne vigyorgj ilyen soványan,
gyerekem van és asszonyom,
ágyam van, libasültem,
és könyvek a falon —

Az éjszakai látomásban, a nagy előd kihívására nem szánja el magát, hogy mindent a költészetre tegyen föl. Nem mint ha a csigolyaroppantó sorsot kellene itt ma vállalni, viszont a másmilyen választást is csak ilyen komoly kockázatvállalással érdemes. A vers viszont a konformizmus veszélytelenségét tételjezi.

Napló c. versében a rezignált, önsajnálattól sem mentes lemondás vesz erőt rajta: „E társadalom szült engem Tökéletes öregember / lettem.”

Az önbemérés elcsúszását jelzi, hogy a választott harcostársaknak dedikált versek (a *Lebírhatalan*, amelyet Ratkó Józsefnek ajánlott, s a *Buda Ferencnek* c.) objektíve különböznek a címzettek költészetétől. Amazoké életesebb, a népi líra hagyományaiból bővebben merít, zártabb, egyneműbb.

Félreértések elkerülése végett: nem a valóságos, két ember között teremtődő kapcsolat, érzések őszinteségét vonjuk kétségbe. Arról van szó, hogy a költői program végső soron a legtisztábban, leghitelesebben nem deklarációkban és vallo-másokban, hanem a költészet milyenségében, minémiségében tárgyasul. Ha tehát két költészet között eredendő eltérések vannak, akkor a küzdőtársi üzenet nem teljes érvényű.

A fentemlített verseiben egyébként nem titkolt nosztalgiával szól a barátok egyértelműbb költészetéről.

A szereppróbálgatás a költői nyelv, a képalkotás, a versépítés szintjén is tetten-érhető. Már első kötete alapján nyilvánvaló volt, hogy Szentmihályi nagy formakultúrával rendelkezik. A „látva lássanak” adys őszintesége viszont romantikus túlzásokba csap: „vagy fáj! Fáj! Fáj! Fáj! Hasítva... testem, ösztöntáncra kelj; Lelkem hallgat már halálig.” (*Himnusz a testhez*); „Fehér gyöngy veritékem, peregj”; „nem tegnapi csókból fakad ma a csókod —” (*Nem ez a tánc*).

Amikor Juhász Ferenc áradásos képhalmozására, sorjáztatására emlékeztető hosszú verset ír, akkor ezek olyan mértékben veszítik el feszültségüket, ahogy belefeledkezik önmagába, a külön-külön tán tet-

szetős sorok aránytalan felduzzasztásába.

Szentmihályi Szabó Pétert intellektuális költőként könyvelné el a köztudat. Ha nem pejorativ értelemben használjuk e fogalmat, ahogy burkoltan a kritika időnként megteszi, akkor ez a behatárolás csak megszorításokkal érvényes. Szentmihályi nem az értelem, a gondolatok magasfeszültségével hat — ő eredendően ellágyuló, érzelmi indítékú költő, aki inkább absztrakcióinak vázára feszíti föl a verset.

Különösnek tetszhet a kritikai szigorúság a második kötettel jelentkező Szentmihályi Szabó Péter esetében, hiszen kérdésfelvetései tulajdonképpen az egybemosást eredményező fogalommal „fiatal költészet”-nek nevezett több korosztály túlnyomó többségére érvényesek, s ezen belül az egyik csoportot tisztán képviseli.

E korosztály egyik költő típusa, a kísérletező, a líra egyik irányának végső lehetőségeit próbálja ki, határait kitapogatva és kitolva (Oravecz Imre). Mások a népi líra hagyományaival, ösztönös érzelmi alapon, a Nagy László-i példát követve keresik a választ korunk etikai kérdéseire (Utassy József), megint másokat a József Attila-i klasszicizálás szintézist kereső szenvedélye mozgat (Rózsa Endre).

Szentmihályi a szocialista költészet választkereső felelősségét vállalja, s bár szellemileg sokszor nyitottabb a fenti típusoknál, a homogenitás hiánya már-már költői egyediségét veszélyezteti. (*Szépirodalmi*)

MARAFKÓ LÁSZLÓ

CHARLES DE TOLNAY KÉT MICHELANGELO TANULMÁNYA

(MICHELANGELO, MŰ ÉS VILÁGKÉP)

Tolnay Károlyt, vagy nemzetközileg ismert nevén Charles de Tolnayt nálunk inkább csak a szakkörök tartották számon, bár erősen kérdéses, hogy hat évtizedes tudós pályája eredményeiből mennyit tudott értékesíteni művészeti irodalmunk. Az induló XX. század legnagyobbjaival kez-

dődött pályája, Fülep Lajos, Lukács György, Hauser Arnold, Mannheim Károly barátságának csillaga mutatta útját, s társaságukban találta meg azt a szellemi közösséget, amit Ferenczy Noémiről írott könyvében „a kultúra új, közvetlenül az élet igazabb élésére intencionált jelentésének” nevezett.

Az ifjú tudós már Párizsból küldte, de még magyarul írta Cézanne-ról szóló első tanulmányát, Pogány Kálmán egyetlen évfolyamát megért (1923–24), de ennek ellenére is jelentős folyóiratának, az *Ars Unának*. A Cézanne-tanulmány már teljes fegyverzetben mutatja Tolnayt, aki a „forma és világnézet” azonosságát ismeri fel Cézanne művészetében, azt a „mélyről jövő üzenetet”, aminek lényege „a forma spontán átélésével megragadható”, mint Michelangelo-könyve magyar kiadásának előszavában írja.

A pályakezdő művek (Boschról, Bruegel-ről) kiforrott világlátást és művészetszemléletet tükröznek, melyben (Tolnay maga is felhívja rá a figyelmet) félreérthetetlenül ott van Hegel hatása, a mágikus Egész gondolata, amit a benneélés, a részvétel alkotó jelenléte tesz teljessé. Bár érdeklődése szerteágazó, s egyebek között a modern magyar művészettel is állandóan foglalkozik, az Egész, a Teljesség gondolata és vágya vezeti el Michelangelóhoz, akinek művészete munkásságának központját jelenti. Valószínűleg több mint véletlen találkozás, bár meghatározó hatásról aligha beszélhetünk: Fülep, akit Tolnay mesterei között emleget, a Cézanne-i világ teljességével kapcsolatban idézi Michelangelót, Tolnay Károly útja pedig Cézanne-tól vezet ahhoz a mesterhez, akit Vasari „inkább mennyei, mintsem földi lénynek” nevez.

Michelangelo teljessége nemcsak a művész világábrázolása, a szó gondolati értelmében is teljesség, mely együtt és egyszerre látja a világ jelenségeit, s az érzékelhető mögött a rejtőző eszmét keresi, azt az ideát, amely több mint az önmagáért való szépség, mert erkölcs is, jelképességében is valóságosan, s ezzel már nem a szépség szolgálatát jelenti, hanem egy életformát valósít meg.

Ez a teljesség nem csupán az életmű egésze, hanem a benne rejlő és rajta túlmutató gondolat, a világegyetemet vállaló szándék is. „Olthatatlan szomjúsággal ke-

reste a láthatatlan világot s a szép forma mögött a lelki tartalmat” — írja Fülep Lajos (Humanizmus, Ariosto, Machiavelli című tanulmánya), Tolnay Károly pedig ezt a szép forma mögötti titkos világot tárja fel, egy Dantehoz hasonló univerzum Vergiliusaként.

Condivi egy érdekes megjegyzése szerint, amit Tolnay is idéz, Michelangelo olvasta Dürert, de „nagyon gyengének találta”, mert Dürer csak az emberi test proporcióival foglalkozik, de nem beszél a legfontosabbról, az emberi cselekvésről és a mozdulatokról (atti e gesti humani). Dürert valóban mindenekelőtt a tudás érdekelte, a Wissen, amely mellett ott áll a szokás, mert „Eins ohn das Ander soll nichts”. Ellentétpárjai (hosszú-rövid, széles-keskeny, sok-keves stb. részletesen a nürnbergi kéziratban), éppen azt elemzik, amiről az öreg Michelangelo végképp lemond, mert már csak a concetto érdekli, a természet szándékának belső képe, a „szellemi arány”, a misura intellettuale, a „végső cél”, ahogy Vincenzo Danti őrizte meg szavait.

S itt, amennyire helyünk engedi, léleketvételnéyi történeti kitérőt kell tennünk. Michelangelo jelentőségét, kivételes nagyságát soha nem vonták kétségbe, de valójában mindig csak egy obligát elismerésről volt szó, ami beérte a külsőséggel, s tulajdonképpen meg sem próbált a michelangelói világábrázolás közelébe férközni. Egyetlen példa: Goethe a Sixtus-kápolna búvóletében csak néz és bámul (ich konnte nur sehen und anstauen, Róma, 1786. november 25.), s Michelangelo biztonságát és férfiasságát (Sicherheit und Männlichkeit) dicséri, majd egy másik levélben (1786. december 2.) azt írja, „bár módunk lenne arra, hogy az ilyen képeket jól a lelkünkbe vessük”, ami ezúttal is csak a rajz biztonságára, a forma tökéletességére vonatkozik. Weimarban, visszatekintve az itáliai élményekre, még mindig arról vitatkoznak Goethe asztalánál, hogy ki nagyobb, Michelangelo vagy Raffael (Eckermann, 1829. április 14.). A kép a későbbiekben sem változik, sőt az egyébként érzékeny Gregorovius egyenesen azt írja, hogy hidegen hagyja az Utolsó ítélet, mert „megfestett dogma” csupán. (Römische Tagebücher.

Tolnay a megkövesedett hagyománnyal száll szembe, midőn Michelangelo „koz-

mologikus periódusait" az életmű külön szakaszaként fogalmazza meg. Ebben a korszakában „képei szinte áttetszőek, mintha belső szórt fény világítaná meg őket, lágy sugárzás árad belőlük", s ezekre a művekre mindenekelőtt a „misztikus víziók belső fényessége" jellemző. Ez vezet el a Sixtus-kápolna freskósorozatán a deificatio, a ritorno a Dio eszméjéhez, amikor „az isteni lény víziója az antropomorf szemlélettől egy uránoszi forma felé fejlődik tovább", s az Utolsó Ítélet heliocentrikus világgyetemének látomásában Krisztus a Hélios-szal azonosított Apollóként jelenik meg, mint a Sol Justitiae, az Igazság Napja.

A fiatal Michelangelo az antikvitásból indul ki, de túljut a humanizmus szépség-eszményén, már nem az arány és a báj (Francesco de Vieri), a Ficino által megfogalmazott szellem érdekli, vagy a törvényszerű összhang, amiről Alberti beszélt, hanem az „ember ideája", s ha hihetünk Francesco de Hollandának, ezért nem szerette a németalföldieket, mert nem érezte bennük a valódi művészet igazságát, az erőt, a szubsztanciát. Ezért fogta fel az épületet is organikus testnek, metafizikai univerzumnak, önálló entitásnak.

Az újplatonizmus gondolatvilága ez, amit Michelangelo elmélyít, mert nemcsak Juan de Valdés ösztönözte, akinek „olasz reformációjával" Vittoria Colonna, a Divina Donna körében találkozott, hanem az eredeti platóni gondolat is, ahol a jó „túl van a létezőn", megelőzi azt, mert az igaz és jó ideái egybetartoznak, s a szépség törekvés a végtelen és az örökkévaló felé. Művészi gyakorlatában ennek a szépség-eszménynek megvalósítása egyaránt jelenti az elvételt, midőn az anyagból kihántja a szobrot, s a hozzáadást, ami a festészetet jellemzi, de mindenképpen „egy második, a miénkhöz képest transzcendens világot terem", ahogyan Tolnay írja.

Itt találjuk Michelangelo művészetének lényegét, mely nem ábrázolni akarja a világot, hanem megfogalmazva újratereíteni, s ebben a világrendszerben valóban fölöslegessé válnak Dürer aggályos proporció-tanulmányai. De ugyanakkor itt találjuk meg gyökerét annak a sokat emlegetett vádnak is, mely csak szubjektívizmust látott ebben a világot teremtő szándékban és erőben, s amely oly gyakran vélte úgy, hogy lehetetlenre vállalkozva maga látta

be kudarcát, s ezért hagyta félbe művei jelentős részét.

A vád eleve gyanús. Tolnay meggyőzően mutatja ki, hogy ez a vélt befejezetlenség mennyire tudatos művészi eredmény, már a fiatalkori művek esetében is. A Kentaurok csatájában az emberi testek vonalát hangsúlyozza a durván megmunkált tömb, s ezzel növeli „lírai intenzitását". Még határozottabban felismerhető ez a tudatos módszer a firenzei Sírbatétel-en, ahol „a sima és a durva részek szembeállításának elve a befejezett alakokban is jelen van, mivel ezeknél a drapéria tölti be a durván kinagyolt részek funkcióját".

A Rondanini Pietáról Burckhardt, aki még Rómában látta, végképp lesújtóan beszél Ciceronéjában, kifogásolva az arányokat, amiket pedig — írja — senki nem ismert jobban Michelangelónál, s fájdalmasan kiált fel: sajnos a vész minden nyoma az ő munkája. Pedig itt valami egészen másról van szó, mert mint Tolnay írja, „alárendeli a testi erőt és szépséget a szellemi sugárzás erejének", s azzal, hogy végképp lemond a külső ábrázolásról, amit pedig valóban senki nem tudott jobban, mint ő, olyan belső erőt, titkos értelmet ad szobrának, ami a numen adest örömet és izgalmát sugallja. A halála előtti napokban is dolgozott rajta, mintha végső üzenetnek szánta volna, a versében emlegetett szívbeli kép, imagine del cor kifejezésének, melynek befejezetlensége is erőnné válik, mert — mint Tolnay írja — „határozatlan és a lényegre szorítkozó jellege révén hívebben adja vissza a belső, szellemi képet".

Ennek a szellemi világképnek felmutatása és értelmezése Tolnay Károly Michelangelo-kutatásainak nagy eredménye, s ennek részletes feldolgozása az a roppant mű, amely 1949-től folyamatosan jelent meg az Egyesült Államokban. Magyarul most kiadott két munkája közül az egyik (Michelangelo) olasz és francia nyelvű kiadás számára készült, a másik a Collège de France felkérésére írt négy tanulmány (Mű és világkép), s nemzetközi sikere után, bár némi késéssel, számunkra is hozzáférhetővé vált. A Corvina Kiadó méltó kiállításban s az indokolt érdeklődésre való tekintettel nagy példányszámban adta ki a könyvet, ami nemcsak a kutatóknak tesz felbecsülhetetlen szolgálatot, hanem

mindenkinek, aki be akar hatolni Michelangelo világába.

A fordítás Pödör László és Szilágyi Tibor kifogástalan munkája, a kötethez Beke László írt utószót, rövidségében is arra törekedve, hogy minél teljesebb képet rajzoljon Tolnay Károly pályájáról, munkásságáról.

CSÁNYI LÁSZLÓ

Bajomi Lázár Endre:

PÁRIZS NEM ERESZT EL A VÖRÖS SZŰZ

Az író a *Párizs nem ereszt el* című emlékezéskönyvvel és kortörténettel 17 esztendő párizsi tartózkodásának első harmadát (1934—39) tárja az olvasó elé. A személyes élmények sodrában engedékeny hölgyek és tört árnyú hotelszobák váltják egymást a Boul'Mich' pergő lombú platánjainak árnyékában meghúzódó, kopott kávémérések asztalaival, olykor és később egy-egy „nagy árny” (Barbusse, Thorez, Gide, Cachin és mások) suhan el a „botcsinálta politikai emigráns” horizontja előtt. Mindazok, akik férfit faragnak a cingár egyetemistából, férfit és író, és valójában ennek az emberré teljesedésnek krónikája az emlékezés.

A kötet akkor válik elevenné és izgalmassá, amikor hőse elszemélytelenedik. Amikor a szerző az őt ért nagyszerű hatások emlékét idézi fel, ő maga csak parányi pontja a tömegnek, egy-egy sistergő tömeggyűlés, felvonulás vagy más akció részese. A megidézett hat év ugyancsak mozgalmas Európa és Frankhon történetében; a spanyol polgárháború eseményei (magyar önkéntesek!), a világkiállítás, a francia népfrontkorszak fényei és árnyai, a náciizmus sakálúvöltéseinek első esztendei fodrozódnak az emlékező és olvasója előtt. És Párizs az a hely, ahol a pólusok szabadon megközelíthetik egymást, villámló ívek cikcakkolnak a Bastille tér és az Étoile között. A helytállás nehéz, ami itt történik, még látványnak is fölséges lehet. Különösképpen az, ha az író elkötelezettségei okán az eseményeknek cselekvő részese.

Bajomi Lázár könyvéből egy olyan Párizst ismerhetünk meg, amelyről aligha szólnak a rezignált memoárok vagy a csillogos bédekkerek: a „bolond évek” után saját félelmére, felelősségére és öntudatára ébredt francia nép, a humanista kultúra és a baloldali mozgalmak erősödésének fővárosát. Mindazt, ami az „ázott arcú párizsi szegények” szemében megragadta Radnóti is rövid ott-tartózkodása során.

A baloldali magyar emigráció sorsa és egyéniségei (Károlyi, Bölöni stb.) valóságos alakjukban jelennek meg az emlékezésben. Az író a Debrecenben bírósági ítélettel fémjelzett újságírást folytatja a magyar emigráció sajtótermékeiben (Párizs, Moszkva, Kolozsvár, Pozsony stb.), kapcsolatai és emlékei itt a legelevenebbek, így a könyvben feltárt történet és tevékenység akár monografikus értékű is lehet. És bármennyire könnyednek tűnik olykor a megfogalmazás, bizonyos nehéz írói munkát és emberi, lelkiismereti válságokat idéznek a napfényben pergő mondatok. A francia „be nem avatkozás”, az emigráció frakcióharcai, a müncheni alku-dozás szomorú buktatóit, mindazt, amivel minden gondolkodó embernek akkor meg kellett küzdenie.

Az emlékezés külön érdekessége, hogy az író „mai szemmel” nézi és idézi az akkori válságokat, eseményeket és hősokeket; egy-egy jellemzőbb figura életútja „kifut” a kötetben tárgyalt esztendő szögesdrótjai közül. Emlékezete, levelezései, az egykorú sajtó (ebben saját írásai) mellett Bajomi forrásként él az azóta eltelt évtizedek történelmi és személyes tapasztalataival: megfontoltan idéz és bölcsen ítélkezik. Bár nincs mit takargatnia, tiszta és világos út az övé, áradó ifjúság-, Párizs- és mozgalmyszeretet helyettesíti a sorvezetőt.

És olykor ironia is (kitűnő szer ez, melytől a lélek fényesedik), főképp egykori önmaga és párizsi „csőrösága” iránt. Kis és nagy dolgok („Trágyaillat a Diáknyegyedben”, „Gyűlések és klubok”, „Költőzködés és kongresszus” stb.) találkoznak a párizsi emigránslet apró gondú hétköznapijaiban, a nagypolitika akciói közben és büvöletében csak mosolyra hunyorított szemmel lehet vizsgálni személyes apróságokat; egy-egy filléres kalandot a párizsi éjszaka rejtelseiből.

Vitázni csak akkor szeretnénk az íróval, amikor megidézi egy-egy személyes vagy másokkal történt félcsaládi esemény számunkra érdektelen testi és lelki következményeit; amikor ez a kedves irónia csak a mondatok létfelszínén, a stílus indáiban mutatkozik. Meglepő, bár olykor kimódolt párhuzamok, Adytól átmentett, itt ismétlődő eposzi jelzők („hepehupás, -sűrűs” stb.), egy-egy feleslegesnek tűnő mondatpoén vet árnyékszeplőt a teljes ifjúság- és párizsragyogás fölé. Az emlékezőcsokorból olykor kilóg egy-egy oda nem illő virág (pl. Rouen ismeretterjesztő leírása), az íróból előtör olykor a „mindennemű francia tudományok” tudós professzora.

A könyvnek nyilván folytatása következik, és egyre érdekesebb esztendő, feszülőbb élmények, lángzóbb lapok állnak az emlékező előtt. A tanulóévek után a tettek férfikora: a „Résistance”, amelynek magyarjairól csak legendákat vagy anekdotákat ismerhetünk; hisz nem járt még kezünkben Bajomi Lázár Endre (Dávid Ferenc?) könyve (*Hongrois de la Resistance*; Paris, 1946.), az egyetlen ilyenmű összefoglalás. Amelynek Vercors írta az előszavát; háromszoros jogon (mint „ómagyar”, mint rezisztáns és mint francia), íróként is hitelesítve a bennfoglaltakat.

*

A *vörös szűz*, a cselekvő forradalmár-életéről, az „embernek és forradalmárnak egyaránt nagy” *Louise Michel* (1830—1905) életéről írt riportázs-regény (kortörténet, művés életrajz, monográfia?) szinte szűkszerű következmény Bajomi Lázár Endre munkásságában, a Henri Martin-, a Saint-Just-regény, annyi sok idevágó tanulmány és tapasztalat után. És bár a magyar irodalom ugyancsak bővelkedik frankomán tollforgatókban, esszéistákban és mindentudókban, a szerzőben nemcsak e tulajdonságok, de a „mánia” heve is összpontosul.

A kemény munkából egy talán még a franciák számára is érdemes monográfia keletkezett. *Louise Michel* nemcsak a Kommünnek, de a francia oktatásügynek, a végzetes 1871 előtti és utáni baloldali és

balos mozgalmaknak nagy hatása, jelentős alakja volt. Helytállásai, harcai, számműzetése és szenvedései, elemi erejű szónoklatai („Akkor estén is a békességet hirdette... Marseilles-ből jött és a sír széléről...” — Ady) forradalmas hatással voltak a kor munkásmozgalmára („csokolják a kezét, ruhája szegélyét...”), és így lesz a róla szóló könyv a színes életrajz mellett aprólékos és adatgazdag, élet-teli kortörténet is. Anarchisták és szocialisták, szindikalisták és marxisták, szabdkörművesek és mások sorakoznak a róla szóló könyv lapjain, az író teljes nyugalommal tájékozódik, és gondosan tájékoztat is.

„Nem vitás, hogy nehéz dolga lett volna minden „személyzeti előadónak”, ha ezt a végtelenül bonyolult egyéniséget kellett volna „lekádereznie!” — írja Bajomi, de ő az említettekkel ellentétben erre a sokban perújító feladatra szívesen, gondosan és rokonszenvesen vállalkozik. *Gárdos Mariska könyve* (A jó Lujza — 1936.) és *Németh Andor*, Ady szép emlékezése, a francia kézikönyvek után is volt mit felfedeznie: hősenek akciósínhelyeit és sokszoros meghurcoltatásait. Nemcsak kitérő tárgyismeretben és előadásban, de eddig fel nem tárt adatokban is bővelkedik a könyv.

„A csillagok még kihűlésük után is elküldik fénykéveiket a végtelenbe...” — írja fanyalgó nekrológiájában a Vörös Szűzről a *Husadik Században Leopold Lajos*. A tétel igaz, a forradalmas hölgy lángléte ezúttal Bajomi Lázár Endrét perzselte meg. A francia teljesség és az emberi lét kohójában egy apró lángocska, akinek művét („legnagyobb műve az élete”, bár neve az irodalomtörténetekben is megtalálható) és lényét hasonlítják a Szent Johannához is (Barbusse), és akiről Anatole France — ha nem is monográfiát — nagy szerep-tel és rajongással írt.

Bajomi könyve nem csupán a legújabb, de a legelevenebb és minden bizonynyal a legteljesebb a hősnőről írtak között. A „száz romantikus könyvre méltó” élet egy tudományos pontosságú kutató igénnyel, magához méltó rajongással és eleven tollú íróval találkozott.

BODRI FERENC

A MECSEKI ÉRCBÁNYÁSZATI VÁLLALAT szolgáltató üzeme öntödéjének „Zalka Máté” szocialista brigádja meghívására szerkesztőbizottságunk és a pécsi író-csoport október 13-án látogatást tett az öntödében majd részt vett a brigád gyűlésén. A brigád életéről januári és februári számunkban közöltük Bertók László Öntőmunkások c. riportját. A találkozón Németh Lajos művészettörténész mondott beszédet. Közreműködött Fodor András és Tüskés Tibor.

FÜLEP LAJOS-EMLEKSZOBÁT avattak október 19-én Zengővárkonyban, a tudós egykori könyvtárában. Az ünnepi megnyitón Németh Lajos művészettörténész mondott beszédet. Közreműködött Fodor András és Tüskés Tibor.

A IV. ORSZÁGOS KERÁMIA BIENNÁLÉ alkalmából tanácskozást rendeztek október 21-én Pécsen a magyar kerámia-művészetről és a biennálék tanulságairól.

SZARVASÉNEK címmel előadóestet tartott Banner Zoltán kolozsvári író és előadóművész szeptember 22-én Pécsen, Bartók Béla halálának harmincadik évfordulója alkalmából. Közreműködött Bánky József zongoraművész.

Szerkesztőségünkbe látogatott szeptember 25-én Guy Rohou francia író, aki a Magyar PEN Club vendégeként tartózkodott hazánkban. Komlón irodalmi esten vett részt a Bányai Dolgozók Szakszervezete Körzeti Könyvtárában, Timár György író társaságában. Bevezetőt mondott Szederkényi Ervin.

SZEKERES EMIL festőművész alkotásait mutatták be az Ernst Múzeumban. Az október 3-i megnyitón Martyn Ferenc mondott beszédet.

JELENKOR-ESTET rendeztek szeptember 22-én Simontornyan, az új községi könyvtár megnyitása alkalmából. Az esten Bertók László és Szederkényi Ervin vett részt. Közreműködött ifj. Kőmíves Sándor színművész.

A PÉCSI CSONTVÁRY MÚZEUM *matiné-sorozatában* Brahms-hangversenyt rendeznek október 26-án Paláncz Tamás (klarinét), Varga Márta (zongora) és Záborszky Kálmán (gordonka) közreműködésével.

NÁDOR KATALIN múzeumi művészfotóiból nyílt kiállítás október 2-án Pécsen a MűM 500-as intézetének klubjában.

Szeptember 19-én, Komlón, a Bányai Dolgozók Szakszervezete központi könyvtárában író-olvasó találkozó keretében vitatták meg Kende Sándorral a Jelenkor 4—5. számában megjelent szociográfiai írását a komlói Zrínyi Ifjúsági Klubról.

A MÚZEUMI ÉS MŰEMLÉKI HÓNAP Somogy megyei rendezvényeinek sorában a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban állandó kiállítás nyílt október 2-án „Képek a somogyi föld és a somogyi ember történetéből” címmel. — A Somogyi Képtárban október 12-én a somogyi képzőművészek őszi tárlatát nyitotta meg Kiss István szobrászművész. A csurgói művelődési központban „Csokonai a képzőművészetben” címmel rendeztek kiállítást.

„Kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában” címmel Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék közös konferenciáját rendezték meg október 22—23-án a szekszárdi Babits Mihály művelődési központban. A konferencián a négy megye tudományos kutatói tartottak előadásokat többek között a regionális munkásmozgalom-történet, a településhálózat-fejlesztés és a munkásművelődés kérdéseiről.

KÍGYÓS SÁNDOR kisplasztikáit mutatták be a pécsi Kisgalériában. A kiállítást Vitányi Iván nyitotta meg október 6-án.

A VI. ORSZÁGOS „GERENCSEK SEBESTYÉN” FAZEKASPÁLYÁZAT műveiből rendeztek kiállítást október 10-én a siklósi várban. Megnyitó beszédet mondott Andrásfalvy Bertalan kandidátus.